

Ontwikkeling door duurzaam ondernemen

Ontwikkeling door duurzaam ondernemen

UITGEBRACHT AAN DE STAATSSECRETARIS VAN BUITENLANDSE ZAKEN

NR.10 - SEPTEMBER 2011

Sociaal-Economische Raad

De Sociaal-Economische Raad (SER) adviseert het kabinet en het parlement over de hoofdlijnen van het te voeren sociaal en economisch beleid en over belangrijke wetgeving op sociaal-economisch terrein. Daarnaast heeft de SER bestuurlijke taken met betrekking tot de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (PBO), waaronder het toezicht op de product- en bedrijfsschappen. Ook is de SER betrokken bij de uitvoering van enkele wetten.

De SER is in 1950 ingesteld bij de Wet op de bedrijfsorganisatie (Wbo). Zitting in de SER hebben vertegenwoordigers van ondernemers en van werknemers, en kroonleden (onafhankelijke deskundigen). De raad is een onafhankelijk orgaan dat door het gezamenlijke Nederlandse bedrijfsleven wordt gefinancierd.

De SER wordt bij de uitvoering van zijn functies bijgestaan door een aantal vaste en tijdelijke commissies. Enkele vaste commissies zijn onder bepaalde voorwaarden ook zelfstandig werkzaam.

Op www.ser.nl vindt u actuele informatie over de samenstelling en de werkzaamheden van de SER en zijn commissies. Ook alle circa 1000 adviezen die sinds 1950 zijn verschenen, zijn daar op te zoeken. Adviezen van de laatste jaren zijn bovendien in gedrukte vorm verkrijgbaar. Het SERmagazine brengt maandelijks nieuws en achtergrondinformatie over de SER, de overlegeconomie en belangrijke sociaal-economische ontwikkelingen.

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1. Adviesopzet en -context	15
1.1 Aanpak en opzet	16
1.2 Adviescontext	18
2. Bijdrage private-sector-ontwikkeling aan duurzame groei	25
2.1 Integratie van ontwikkelingslanden in de wereldeconomie	25
2.2 De private sector, productieve werkgelegenheid en armoedebestrijding	26
2.3 Aandachtsgebieden voor de versterking van private-sector-ontwikkeling	29
2.4 Beleidscoherentie en internationale afstemming	38
2.5 Conclusies	40
3. De bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven	43
3.1 Type betrekkingen Nederlandse bedrijven met ontwikkelingslanden	43
3.2 Rol van het Nederlandse bedrijfsleven in de transmissiekanalen	45
3.3 De rol van ontwikkelingsbeleid	49
3.4 Uitgangspunten voor het versterken van de ontwikkelingsimpact	50
3.5 Specifieke inzet om de ontwikkelingsimpact te versterken	57
3.6 Conclusies en aanbevelingen	64
4. De bijdrage van sociale partners en sociale dialoog	71
4.1 Inleiding	71
4.2 Bijdrage sociale partners en sociale dialoog aan duurzame groei	74
4.3 Voorwaarden voor sterke sociale partners en sociale dialoog	79
4.4 Ondersteunen van sociale partners en sociale dialoog	83
4.4.1 Algemene aangrijpingspunten	83
4.4.2 Internationale samenwerking door Nederlandse sociale partners	84
4.4.3 Platform Private Sector Ontwikkeling	86
4.5 Conclusies en aanbevelingen	87
Lijst van veelgebruikte afkortingen	89
Literatuurlijst	91

Bijlagen

1.	Adviesaanvraag	101
2.	Aanwezigen hoorzitting ontwikkelingssamenwerking	105
3.	Personen/organisaties die een bijdrage hebben geleverd aan de online consultatie	107
4.	Overzicht bedrijfslevenprogramma's	109
5.	OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen	111
6.	Overzicht partnerschappen gesteund door het ministerie van Buitenlandse Zaken	119
7.	Ratificatie fundamentele arbeidsnormen per regio	123
8.	Samenstelling ad-hoccommissie Ontwikkelingssamenwerking	125

Samenvatting

Samenvatting

Een ontwikkelde private sector is cruciaal om de kansen van globalisering te benutten. Effectieve economische samenwerking met ontwikkelingslanden moet zich daarom richten op het bevorderen van lokale bedrijvigheid als motor van duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid, inclusief de daarvoor benodigde randvoorwaarden.

Waar sprake is van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen kan het Nederlandse bedrijfsleven hier een belangrijke bijdrage aan leveren, in goede samenwerking met sociale partners en maatschappelijke organisaties. Met gerichte instrumenten kan het beleid voor ontwikkelingssamenwerking de impact van deze bijdrage verder versterken.

In dit advies werkt de SER deze mogelijkheden nader uit. Dat gebeurt op basis van de adviesaanvraag van staatssecretaris Knapen van 15 maart 2011.

Private sector als motor voor duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid

De verbondenheid van landen via handels- en investeringsrelaties is nog nooit zo groot geweest als nu. Dit schept een gezamenlijk belang bij een goed functionerende evenwichtige wereldeconomie en wereldhandel.

Met de toenemende economische stromen van en naar ontwikkelingslanden is ook het besef toegenomen dat ontwikkelingssamenwerking zelf niet de doorslaggevende factor zal spelen in de strijd tegen armoede. Betrekkingen op het gebied van handel en investeringen zijn aanzienlijk belangrijker in hun impact op economische ontwikkeling. Een ontwikkelde private sector is daarbij cruciaal om de kansen van deze toegenomen betrekkingen te benutten en armoede te ontstijgen. Gemiddeld zijn namelijk negen van de tien mensen in ontwikkelingslanden voor hun inkomen afhankelijk van de private sector.

Duurzame groei en economische verzelfstandiging beginnen bij de bevordering van een goed *enabling environment*: de randvoorwaarden waaronder de lokale private sector in ontwikkelingslanden als motor van duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid kan functioneren. Die randvoorwaarden zijn onder meer: goed bestuur en macro-economische stabiliteit; goede fysieke en technologische infrastructuur; rechtszekerheid (afdwingbaarheid van contracten) en een effectief belastingstelsel; arbeidswetgeving en adequate handhaving daarvan; de aanwezigheid van gekwalificeerd personeel; toegang tot sociale zekerheid; onafhankelijke vakbonden en werkgeversorganisaties; en een sterk maatschappelijk middenveld.

Daarnaast is de ontwikkeling van goed werkende markten en duurzame productieketens van belang, zodat lokale en buitenlandse bedrijven en investeerders bereid

zijn om in ontwikkelingslanden actief te worden. Het gaat hierbij om de beschikbaarheid van financiering, het aantrekken van investeringen, het introduceren van nieuwe technieken en bijzondere aandacht voor duurzame (people, planet, profit) productieprocessen.

Bijdrage van Nederlandse particuliere actoren

Versterking van de private sector in ontwikkelingslanden is allereerst een verantwoordelijkheid van lokale ondernemers, lokale overheden en lokale particuliere actoren zoals sociale partners en maatschappelijke organisaties. Nederlandse bedrijven, de Nederlandse overheid en Nederlandse sociale partners en maatschappelijke organisaties kunnen lokale partijen hierbij wel ondersteunen.

De bijdrage die het Nederlandse bedrijfsleven kan leveren aan duurzame groei en voldoende werkgelegenheid in ontwikkelingslanden loopt in belangrijke mate via het lokaal aanwezige bedrijfsleven in ontwikkelingslanden. Waar sprake is van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen dragen Nederlandse bedrijven daarnaast ook direct bij aan voldoende werkgelegenheid, belastingopbrengsten, betere goederen en diensten en overdracht van innovatie en technologie. Op sociaal terrein kan de bijdrage van het bedrijfsleven aan bestaanszekerheid en zelfredzaamheid worden versterkt door meer aandacht voor arbeidsvoorwaarden in de (omvangrijke) flexibele schil van arbeid rond multinationale ondernemingen.

Bedrijven en maatschappelijke organisaties verschillen nogal eens van mening over het relatieve belang van de positieve en negatieve effecten van de betrekkingen tussen Nederlandse bedrijven en ontwikkelingslanden. De SER vindt het dan ook een bemoedigende ontwikkeling dat de ontwikkelingsimpact van het bedrijfsleven in toenemende mate feitelijk en zakelijk wordt benaderd. Nederlandse bedrijven kunnen hieraan bijdragen door in hun verslaggeving over Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO) aandacht te besteden aan de ontwikkelingsimpact van hun bedrijfsactiviteiten.

Door partnerschappen met maatschappelijke organisaties aan te gaan, kunnen Nederlandse bedrijven hun ontwikkelingsimpact vergroten. Voor succesvolle partnerschappen zijn vier aandachtspunten van belang: het verwachtingenmanagement, de rolverdeling tussen de partners, de omgang met dilemma's en de mate van ontwikkelingsimpact. Belangrijk is verder dat lokale producenten hun toegenomen kennis breder inzetten dan alleen in de partnerrelatie.

Sterke sociale partners en een goede sociale dialoog leveren een bijdrage aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid in ontwikkelingslanden. Zo dragen zij bij aan goed bestuur, afstemming tussen sociale en economische doelen en de bevordering van volwaardige werkgelegenheid. Een goede sociale dialoog, gedragen door onafhankelijke en professionele sociale partners, stelt een samenleving in staat om de maatschappelijke kosten van hervormingen te beperken en de baten van economische groei ook aan te wenden ten gunste van de minst bedeelden. Belangrijke voorwaarden hierbij zijn: respect voor de fundamentele arbeidsnormen van vrijheid van vereniging en collectieve onderhandelingen, en onafhankelijke, professionele en representatieve sociale partners. De Nederlandse sociale partners zijn al geruime tijd actief in het ondersteunen van sociale partners en de sociale dialoog in ontwikkelingslanden.

Rol van ontwikkelingsbeleid

Betrekkingen tussen het Nederlandse bedrijfsleven en ontwikkelingslanden komen regelmatig tot stand zonder directe overheidsbemoeienis. Er zijn echter goede redenen om ontwikkelingsbeleid in te zetten om de ontwikkelingsimpact van ondernemen te versterken. Het gaat om systeem- en marktfalen, een hoger risico-profiel in ontwikkelingslanden en beperkte kennis en kunde om de ontwikkelingsimpact te vergroten. Daarbij gaat het nadrukkelijk om een instrumentarium dat tijdelijk ingezet moet worden. Ontwikkelingsrelaties moeten uiteindelijk overgaan in normale economische (handels)relaties.

De SER benoemt een aantal uitgangspunten voor de beleidsinzet gericht op het versterken van de ontwikkelingsimpact van ondernemen. De samenwerking met Nederlandse private partijen moet zichtbaar bijdragen aan private sectorontwikkeling in de ontwikkelingslanden zelf. Vraagsturing staat centraal. Daarnaast moet de beleidsinzet aansluiten bij de Nederlandse expertise en additioneel zijn aan activiteiten in de markt.

De SER adviseert verder om synergie tussen de private en publieke inzet te bewerkstelligen zonder beperkende landenlijsten en de vraag naar het aantonen van synergie terug te leggen bij de aanvragers van OS-gelden. Internationale handels- en productieketens houden zich immers ook niet aan landenlijsten. Het relevante criterium is waar de private sector en sociale partners met het publiek/private aanbod van relevante betekenis kan zijn voor duurzame groei in ontwikkelingslanden.

De SER stelt met genoeg vast dat de herziene OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen (2011), met de uitbreidingen ten aanzien van ketenbeheer,

due diligence (risicoanalyse) en mensenrechten (het Ruggie-framework) de belangrijkste elementen van het SER/IMVO-kader bevatten. De herziene OESO-richtlijnen bieden aanknopingspunten om de ontwikkelingsimpact van ondernemen te versterken. Zo behoren bedrijven volgens de richtlijnen bij te dragen aan duurzame ontwikkeling, de opbouw van lokale capaciteit, volwaardige werkgelegenheid, overdracht van technologie en de overheidsfinanciën van het gastland (door belasting te betalen). De SER adviseert om in het verlengde van het huidige beleid de naleving van de hernieuwde OESO-richtlijnen te hanteren als een strikte voorwaarde voor de toekenning van subsidie uit ontwikkelingsgeld. Hiermee wordt de inhoud van het SER/IMVO-kader ontdaan van zijn vrijwilligheid voor bedrijven die van zo'n subsidie gebruik willen maken. Dit impliceert ook een stroomlijning van de huidige subsidievoorwaarden.

De SER adviseert de overheid om bij de inzet van publieke OS-middelen actief en over de volle breedte van de bepalingen toe te zien op de naleving van de OESO-richtlijnen. Voldoende transparantie door middel van IMVO-verslaglegging, passende due diligence en een laagdrempelig en effectief klachtenmechanisme zijn hierbij van groot belang.

Het accent dient hierbij te liggen op proportionele handhaving achteraf en niet op bureaucratie vooraf. De raad adviseert de administratieve lasten van de bedrijfsleven-instrumenten zo veel mogelijk te beperken. Wel houdt effectief toezicht in dat consequenties worden verbonden aan een falende inspanning tot het naleven van de richtlijnen, zoals in laatste instantie het terugvorderen van subsidiebedragen. De raad acht tevens meer voorlichting nodig over de OESO-richtlijnen, inclusief het huidige remediemechanisme.

In onderscheidende topsectoren van het bedrijfslevenbeleid kunnen Nederlandse bedrijven hun specifieke kennis en kunde tot hun recht laten komen door – samen met kennisinstellingen, overheid en maatschappelijke organisaties – langdurige bilaterale samenwerkingsverbanden met ontwikkelingslanden aan te gaan en vanuit hun toegevoegde waarde bedrijvigheid te bevorderen. Daarvoor is een bilateraal instrument nodig dat Nederlandse topsectoren hierin faciliteert met flexibele financieringsarrangementen, gerichte economische diplomatie en bundeling van kennis over internationaal ondernemen en development finance. De raad stelt voor om mogelijkheden voor dergelijke bilaterale instrumenten (*water for development, agriculture for development, energy for development* etc.) te onderzoeken en daar middelen voor vrij te maken.

De raad acht het van belang dat bestaande programma's die gericht zijn op verbetering van de enabling environment, zoals die van sociale partners en instellingen als FMO en CBI, met voldoende middelen en in een breed aantal ontwikkelingslanden gecontinueerd worden. De raad vraagt daarnaast aandacht voor aanvullende middelen om belangrijke aspecten van het enabling environment te stimuleren, zoals rechtszekerheid, een veilig investeringsklimaat, een adequaat belastingstelsel, goede beroepsopleidingen, effectief arbeidsmarktbeleid, voldoende arbeidsinspectie en toegang tot sociale zekerheid.

Volgens de raad zal het actiever inschakelen van private actoren een vertaling moeten krijgen in de aanwending van de middelen voor ontwikkelingssamenwerking. Dit betekent onder meer dat er binnen het multilaterale kanaal meer middelen worden gereserveerd voor de inzet van private actoren. Voor het bilaterale beleid betekent het een substantiële uitbreiding van middelen voor private sectorontwikkeling, inclusief het bevorderen van een enabling environment en het stimuleren van ontwikkelingsgericht ondernemen.

Overzicht van de belangrijkste aanbevelingen:

Stimuleer de private sector in ontwikkelingslanden	Versterk de positie van de lokale overheid om de private sector motor van duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid te laten zijn. Creëer binnen bilaterale ontwikkelingsrelaties instrumenten om lokale overheden hierbij te ondersteunen, aansluitend bij het instrumentarium dat aan hen ter beschikking staat.
	Zet ontwikkelingssamenwerking in om investeringen te katalyseren in markten die een bijzonder ontwikkelingspotentieel hebben, zoals de agri-, energie- en financiële sector, huisvesting en infrastructuur.
	Ondersteun lokale overheden in ontwikkelingslanden bij het inpassen en handhaven van IMVO-normen in de plaatselijke situatie.
	Besteed blijvende aandacht aan beleidscoherentie, zowel wat het nationale beleid betreft, als richting de EU en multilaterale instellingen.
	Verbeter de afstemming tussen donoren om op basis van ieders toegevoegde waarde de impact op duurzame groei te vergroten.
Vergroot de ontwikkelingsimpact van het Nederlandse bedrijfsleven	Beperk het bedrijfslevenprogramma niet tot een landenlijst. Laat aanvragers aangeven hoe hun voorstel bijdraagt aan duurzame groei in het betreffende ontwikkelingsland én hoe het synergie bewerkstelligt met activiteiten van verschillende private en publieke actoren.
	Hanteer de naleving van de hernieuwde OESO-richtlijnen als een strikte voorwaarde voor de toekenning van subsidie uit ontwikkelingsgeld. Zorg voor een stroomlijning van de huidige subsidievoorwaarden.
	Zie actief toe op naleving van de OESO-richtlijnen. Leg het accent op proportionele handhaving achteraf en niet op bureaucratie vooraf. Geef meer voorlichting over de richtlijnen, inclusief het huidige remediemechanisme bij het Nederlandse NCP.

	Lever samen met de OESO een consistente inspanning voor een gelijk speelveld voor internationaal ondernemen door de invoering van vergelijkbare IMVO-normen in opkomende markten. Zet bij de aanbesteding van multilaterale ontwikkelingsgelden in op meer transparantie in aanbestedingsprocedures, capaciteitsopbouw voor lokaal aanbesteden en het handhaven van IMVO-eisen.
	Pas het ORIO-programma op een aantal punten aan binnen de mogelijkheden die de OESO-richtlijnen voor het internationaal aanbesteden hiervoor bieden, en zorg op termijn voor een budgettaire verruiming.
	Ontwikkel een flexibel instrumentarium, waarbij bedrijven ondersteuning krijgen wanneer zij de ontwikkelingsimpact van hun reguliere activiteiten willen vergroten. Het gaat om investeringen die zonder deze ondersteuning niet tot stand zouden komen.
	Bevorder monitoring en systematische evaluatie van partnerschappen tussen stakeholders in Nederland en ontwikkelingslanden. Door peer reviews en uitwisseling van best practices kunnen samenwerkingverbanden ook zelf verbeteringen doorvoeren.
	Versterk de rol van ambassades bij de inzet van private-sector-instrumenten, door de capaciteit en ervaring op te bouwen om met het bedrijfsleven te werken en om het <i>enabling environment</i> te versterken.
	Geef het actiever inschakelen van private actoren een vertaling in de aanwending van de middelen voor ontwikkelingssamenwerking.
Bevorder sterke sociale partners en een goede sociale dialoog in ontwikkelingslanden	Geef fundamentele arbeidsnormen en volwaardig werk (<i>decent work</i>) een centrale plaats in bilaterale relaties. Zoek waar mogelijk aansluiting bij <i>Decent Work Country programmes</i> van de ILO.
	Ondersteun onafhankelijke, professionele en representatieve werknemers-, werkgevers- en producentenorganisaties in een breed aantal ontwikkelingslanden, onder andere door verdere ondersteuning van de programma's van Nederlandse sociale partners op dit terrein.
	Betrek de sociale partners en producentencoöperaties in de betrokken landen bij projecten die in het kader van OS-bedrijfsleveninstrumenten worden uitgevoerd.
	Bevorder in het multilaterale beleid het belang van sterke sociale partners en een goede sociale dialoog, met de <i>Decent Work</i> -agenda als aangrijpingspunt.

Advies

1 Adviesopzet en -context

Twee Brabantse bedrijven die aan de basis staan van een recycleproject in Kampala dat goed is voor milieu, werkgelegenheid en economie ter plekke; een Nederlandse bierbrouwer die het grootste deel van zijn input voor Afrikaanse brouwerijen via de plaatselijke agrarische waardeketens organiseert; en Nederlandse bedrijven in de kledingsector die zich bij een multistakeholder-initiatief aansluiten dat zich inzet voor betere lonen en arbeidsomstandigheden in de kledingindustrie in ontwikkelingslanden¹.

Drie voorbeelden van de wijze waarop Nederlandse bedrijven samen met stakeholders in ontwikkelingslanden een bijdrage leveren aan de versterking van de zelfredzaamheid in desbetreffende landen (zie ook kader). De laatste jaren besteedt het Nederlandse beleid voor ontwikkelingssamenwerking steeds meer aandacht aan investeringen in de productieve capaciteit van ontwikkelingslanden en aan investeringen in de private sector. Naast de overheid kunnen het Nederlandse bedrijfsleven, de sociale partners, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties daarbij een belangrijke rol vervullen. In het beleid van het kabinet-Rutte staat deze invalshoek centraal.

Bijdrage van Nederlandse bedrijven aan duurzame groei in ontwikkelingslanden: drie voorbeelden

De Waalwijkse bedrijven Plastic Herverwerking Brabant (PHB) en Envirotec hebben aan de basis gestaan van een uniek recycleproject in Kampala. Zeshonderd mannen en vrouwen gaan elke dag in Oeganda's hoofdstad op pad om lege waterflesjes te verzamelen. En dat zijn er veel, in een land waar schoon drinkwater schaars is. Die flesjes worden gerecycled. Goed voor het milieu, want de riolen raakten verstopt door de vele duizenden weggegooides flesjes. Goed voor de werkgelegenheid: de verzamelaars worden uitbetaald door het recyclingbedrijf. En ook de economie vaart er wel bij. Envirotec ontwierp en bouwde de machine die de flessen reinigt en in kleine stukjes (zogenoemde flakes) snijdt. Van deze flakes trekken andere industrieën weer draden, die worden verwerkt in bijvoorbeeld fleecetruien, spijkerbroeken en automatten. De mensen die in de recyclefabriek werken zijn in Waalwijk opgeleid².

¹ Onder ontwikkelingslanden verstaat de SER in dit advies de landen die op de meest recente OESO-DAC-lijst (2009) voor officiële ontwikkelingssamenwerking staan. Zie www.oecd.org/dac/stats/daclist.

Heineken heeft zich gecommitteerd aan het inkopen van 60 procent lokaal geproduceerde granen voor alle Afrikaanse brouwerijen^b. Daartoe is Heineken betrokken bij de uitvoering van ontwikkelingsprojecten. Deze projecten kenmerken zich door het organiseren van de gehele agrarische waardeketen: van de boer tot en met de afnemer van landbouwproducten. De projecten worden uitgevoerd in samenwerking met de *European Cooperative for Rural Development* (EUCORD). De samenwerking heeft met name in Nigeria, Sierra Leone, Ghana en de Democratische Republiek Congo tot resultaten geleid. Circa 30.000 boerenfamilies waren daarbij betrokken. De projecten hebben bijgedragen aan een verdubbeling van de opbrengst per hectare, verdubbeling van het cashinkomen per jaar en verlaging van de transactiekosten tussen kleine boeren en opkopers.

Tientallen Nederlandse bedrijven in de kledingsector hebben zich aangesloten bij de *Fair Wear Foundation*^c. Dit multistakeholder-initiatief (werkgevers, vakbonden en maatschappelijke organisaties) helpt kledingbedrijven in ontwikkelingslanden (onder andere door middel van verificatie en adviezen) om in de hele productieketen de fundamentele arbeidsnormen na te leven en sociale dialoog te bevorderen. Zij werkt daarvoor samen met lokale vakbonden en maatschappelijke organisaties. Werknemers zien hierdoor hun lonen stijgen en hun werktijden en arbeidsomstandigheden verbeteren.

a. Petflesje verandert in fleecetrui en spijkerbroek, *Brabants Dagblad* 15-4-2008

b. Brief Heineken aan SER-voorzitter Alexander Rinnooy Kan, 16 april 2011.

c. www.fairwear.org.

1.1 Aanpak en opzet

Tegen de achtergrond van de nieuwe fase van globalisering waarin opkomende economische grootmachten als China en India een grotere rol opeisen en inmiddels zelf donoren van ontwikkelingshulp zijn geworden, en waarin de Zuid-Zuid-handel steeds belangrijker wordt, werkt de SER in dit advies mogelijkheden nader uit om de rol van het bedrijfsleven – in ontwikkelingslanden en in Nederland – samen met andere stakeholders te versterken. Dat gebeurt op basis van de adviesaanvraag van staatssecretaris Knapen van 15 maart 2011. De adviesaanvraag bevat een groot aantal vragen over de rol van het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties in ontwikkelingssamenwerking².

2 Zie bijlage 1 voor de volledige adviesaanvraag.

Het advies is voorbereid door de ad-hoccommissie Ontwikkelingssamenwerking³. Het advies is vastgesteld in de raadsvergadering van 16 september 2011.

Bij de beantwoording van de adviesvragen heeft de commissie zich laten voeden met visies van derden op dit thema, door een hoorzitting⁴ en een open schriftelijke consultatieronde⁵. De commissie heeft de inbreng vanuit de hoorzitting en de consultatie als inspirerend en waardevol ervaren, en heeft deze naar eigen inzicht in dit advies verwerkt. Een verslag van de hoorzitting en de schriftelijke bijdragen van derden aan de consultatie zijn te vinden op de website van de SER: www.ser.nl. Een concept van dit advies heeft de commissie besproken met Partos, de branchevereniging voor Nederlandse particuliere organisaties die actief zijn op het terrein van de internationale samenwerking.

De adviesvragen zijn te clusteren langs drie kanalen die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan duurzame groei in ontwikkelingslanden, te weten de bijdrage van de private sectorontwikkeling aan duurzame groei in ontwikkelingslanden – waarbij de lokale overheid een belangrijke rol speelt –, de rol die het Nederlandse bedrijfsleven hierbij kan spelen en de bijdrage van sociale partners en de sociale dialoog tussen werknemers, werkgevers en overheid aan duurzame groei. Figuur 1.1 geeft de drie kanalen weer. De SER gaat niet uitgebreid in op alle deelvragen uit de adviesaanvraag. De rol van maatschappelijke organisaties bijvoorbeeld komt vooral aan bod waar de raad ingaat op partnerschappen tussen het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties om de ontwikkelingsimpact van activiteiten van bedrijfsleven te versterken.

3 Zie bijlage 8 voor de samenstelling van de commissie.

4 Zie bijlage 2 voor de lijst van aanwezigen bij de hoorzitting.

5 Zie bijlage 3 voor de namen van de inzenders van een schriftelijke bijdrage.

Figuur 1.1 Opzet advies

Het advies volgt deze opzet. Allereerst schetst het vervolg van dit hoofdstuk het kader waarbinnen de SER dit advies plaatst. De bijdrage van private sectorontwikkeling komt aan de orde in hoofdstuk 2, waar de raad ook ingaat op de verantwoordelijkheid van de lokale overheid om de private sector zodanig te laten ontwikkelen dat zij bijdraagt aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid. De bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven is het onderwerp van hoofdstuk 3, waarbij de raad ook het bedrijfsleveninstrumentarium en relevante partnerschappen op dit gebied nader behandelt. Hoofdstuk 4 gaat over de bijdrage van sociale partners en sociale dialoog en de mogelijkheden om die dialoog te versterken.

1.2 Adviescontext

Nieuwe beleidslijnen in ontwikkelingssamenwerking

Naast bijdragen aan de millenniumdoelen⁶ plaatst het kabinet de adviesaanvraag in de context van nieuwe beleidslijnen⁷. Zo ligt er in het nieuwe beleid veel nadruk op de economische zelfredzaamheid van mensen in ontwikkelingslanden en

6 In 2000 hebben de lidstaten van de Verenigde Naties afgesproken om voor 2015 belangrijke vooruitgang te boeken op acht expliciet benoemde terreinen. Dit betreft: halveren van armoede en honger, onder meer door de creatie van volwaardige banen; alle kinderen minimaal basisonderwijs; gelijkheid tussen mannen en vrouwen; terugdringing van kindersterfte; verbetering gezondheidstoestand van jonge moeders; bestrijding van hiv/aids, malaria en andere dodelijke ziektes; borging van ecologische duurzaamheid; en totstandbrenging van een mondiaal partnerschap voor ontwikkeling, o.a. door schuldenverlichting en het verminderen van handelsbarrières voor ontwikkelingslanden.

7 Basisbrief Ontwikkelingssamenwerking, 26 november 2010, TK (2010-11) 32 500 V, nr. 15.

investeringen in de private sector. Het kabinet volgt daarmee adviezen van onder meer de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)⁸. Volgens de WRR zou hulp te lang te veel zijn gericht op het ‘verbeteren van leefomstandigheden’ en te weinig op het gericht bevorderen van de ontwikkeling van mensen en landen. Ook internationaal is er groeiende consensus over het belang van economische zelfredzaamheid; dit blijkt bijvoorbeeld uit de *Seoul Development Consensus for Shared Growth* die de G20 in 2010 heeft vastgesteld.

Ook is het beleid gericht op versterking van de inzet van Nederlandse expertise, bij voorkeur op terreinen waar het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties veel meerwaarde kunnen leveren: water, voedselzekerheid, vrede en veiligheid en productieve gezondheid en rechten (SRGR). Het kabinet volgt daarmee de suggestie van de WRR om meer te specialiseren op thema’s waar Nederland toegevoegde waarde kan bieden. Hier ligt ook een relatie met het nieuwe bedrijfslevenbeleid waarin het kabinet de nadruk legt op tien topsectoren.

In navolging van de WRR constateert het kabinet dat mondiale publieke goederen een steeds belangrijker oriëntatiepunt vormen van internationaal beleid. Het bijdragen aan publieke goederen als klimaat, voedsel, energie en veiligheid staat in direct verband met nationale belangen, maar is niet te realiseren zonder actieve bijdragen van andere landen, en moet op regionaal en mondiaal niveau gecoördineerd worden.

Het kabinet heeft verder aangegeven Europese ontwikkelingssamenwerking te zien als een essentiële aanvulling op het bilaterale beleid, zeker nu Nederland het aantal partnerlanden en beleidsthema’s terugbrengt. De WRR is kritisch ten aanzien van het Europese en multilaterale hulpbeleid, dat nu toch een kwart van de Nederlandse ODA vormt. Veel van de speerpunten van de nieuwe Nederlandse ontwikkelingsagenda lenen zich volgens het kabinet echter bij uitstek voor een Europese aanpak. Zo kan de Europese Commissie mede namens Nederland activiteiten ontplooiën op een reeks van terreinen, waaronder hulp voor handel en grootschalige infrastructuur. Ook is de EU actief in veel landen waar Nederland volgens het kabinet strategische belangen heeft, maar geen bilateraal programma. Verder wijst het kabinet op het belang voor ontwikkelingssamenwerking van coherentie van het Europese beleid op terreinen als handel, landbouw, energie en klimaat.

8 WRR (2010) *Minder pretentie, meer ambitie*, p. 279.

Nieuwe fase in globalisering vraagt aanpassing van ontwikkelingsbeleid

De financieel-economische crisis die met de val van *Lehman Brothers* in september 2008 wereldwijd werd ingeluid, illustreert de verwevenheid van de huidige wereld-economie en de kwetsbaarheid hiervan. De crisis heeft ook laten zien dat afzonderlijke overheden maar in beperkte mate in staat zijn om de neergang te keren en economisch herstel op gang te brengen. De globaliserende economie heeft ertoe geleid dat dynamiek, diversiteit en complexiteit van het maatschappelijk en economisch leven sterk zijn toegenomen en ook doorwerken in het effectieve handelingsvermogen van (nationale) overheden⁹. Daarnaast zijn er nieuwe spelers op het economische wereldtoneel (met name China, India, Brazilië) die vanuit hun eigen optiek hun plaats opeisen en ontwikkelingsbeleid met economisch en buitenlandbeleid combineren. Dat leidt tot discussie over de betekenis van het huidige donormodel. Tegelijkertijd verandert het speelveld voor Nederlandse bedrijven. Zolang er geen duidelijk Europees antwoord is op de nieuwe donoren, wordt het belangrijker hierop zelf te anticiperen.

Deze ontwikkelingen werken volgens de SER ook door in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. De rol en invloed van Westerse¹⁰ overheden zijn aan veranderingen onderhevig. De omvang van de officiële ontwikkelingshulp neemt in verhouding tot de handels- en investeringsstromen sterk in betekenis af. Het is van belang te beseffen dat de verschuiving van de economische verhoudingen geen *zero sum game* is, waarbij wat de ene wint het verlies van de ander is. Door de nieuwe economische verhoudingen wordt de 'koek' groter: meer landen profiteren van globalisering, de Zuid-Zuid-handel neemt toe. Doordat meer landen beter op de mondiale economie zijn aangesloten, zijn ook de inkomensverschillen tussen landen kleiner geworden. Binnen de meeste ontwikkelingslanden neemt de ongelijkheid echter toe en grote groepen blijven uitgesloten¹¹. Het aantal armen ligt wereldwijd nog altijd rond één miljard. Armoedebestrijding is daarmee van onverminderd belang. Daarnaast is een ervaringsfeit dat naarmate landen zich verder ontwikkelen, een zekere convergentie van duurzaamheidsnormen plaatsvindt. Nadat voedsel is gewaarborgd, worden andere kwaliteiten van het bestaan belangrijker¹². Wel is de druk op natuurlijke hulpbronnen in toenemende mate problematisch, hetgeen zich uit in hoge grondstofprijzen, grote prijsschommelingen, oplopende milieudruk, verlies aan biodiversiteit en geopolitieke spanningen.

9 Zie bijvoorbeeld: Jones, C.I. (2011) Intermediate goods and weak links in the theory of economic development, *American Economic Journal*.

10 Onder de term 'westers' verstaat de SER de rijke economieën van de OESO-landen.

11 ILO (2011) *New Era of Social Justice*.

12 Rinnooy Kan, A. en B. van Riel (2011) Een wereld te winnen: duurzame globalisering en verschuivende economische verhoudingen, *Internationale Spectator*.

Overheidsoptreden op het terrein van ontwikkelingssamenwerking moet zich volgens de SER naast economische en sociale zelfredzaamheid van ontwikkelingslanden ook richten op mensenrechten (inclusief arbeidsrechten) en op mondiale publieke goederen zoals klimaat, biodiversiteit, financiële stabiliteit en het uitbannen besmettelijke ziektes¹³. Effectief overheidsbeleid kenmerkt zich door afstemming met andere overheden, coherentie tussen verschillende beleidsterreinen en consistentie in de tijd. Daarnaast is er ruimte nodig voor private partijen (bedrijfsleven, sociale partners, maatschappelijke organisaties) omdat zij bij uitstek in staat zijn om in te spelen op maatschappelijke behoeften en noden in ontwikkelingslanden.

Deze ontwikkelingen nopen volgens de SER tot een actualisering van zijn advies *De particuliere sector in internationale samenwerking* uit 1997. Toen pleitte de raad voor een versterking van het internationale samenwerkingbeleid langs twee sporen: bevordering van goed bestuur in combinatie met een versterking van de particuliere sector (het bedrijfsleven in brede zin). Door het scheppen van productieve arbeid in ontwikkelingslanden in het Nederlandse beleid centraal te stellen kan armoede, zo stelde de raad, het meest effectief worden bestreden. Ook in zijn advies *Duurzame globalisering* uit 2008 geeft de raad de ontwikkeling van de particuliere sector aan als belangrijk kanaal waarlangs meer landen en mensen kunnen profiteren van globalisering.

Tegen deze achtergrond kan de SER zich vinden in de eerder beschreven hoofdlijnen van het ingezette kabinetsbeleid, als onderdeel van het vernieuwde OS-beleid. De verbondenheid van landen via handels- en investeringsrelaties is nog nooit zo groot geweest als nu. Dit schept een gezamenlijk belang bij een goed functionerende evenwichtige wereldeconomie en wereldhandel; de G20 pleitte in haar Pittsburgh-verklaring in dit verband terecht voor een *Framework for Strong, Sustainable and Balanced Growth*¹⁴. Die grote verbondenheid duidt ook op het belang van beleidscoherentie tussen economie en handel enerzijds en ontwikkelingssamenwerking anderzijds. In die context past volgens de raad een groter accent op de private sector binnen het ontwikkelingsbeleid. Wel constateert de raad dat onderdelen van het beleid een nadere uitwerking vereisen. In reactie op de adviesaanvraag spitst dit advies zich geheel toe op een specifiek beleidsonderdeel: de wijze waarop de particuliere sector in ontwikkelingslanden kan worden versterkt en welke rol de Nederlandse over-

¹³ De AIV onderscheidt twee belangrijke argumenten voor een conceptuele onderbouwing van internationale samenwerking: die van de mensenrechten en die van de mondiale publieke goederen. Zie: AIV (2011) *Advies Ontwikkelingsagenda na 2015: Millennium ontwikkelingsdoelen in perspectief*, p. 67. Dit advies geeft een goed overzicht van de discussie over wat mondiale publieke goederen precies zijn (pp. 71-76).

¹⁴ G20 (2009) *Leaders' Statement: The Pittsburgh Summit*, 24-25 september 2009.

heid, het Nederlandse bedrijfsleven en de sociale partners kunnen spelen bij de bevordering van een duurzame economische groei in deze landen.

Duurzame groei centraal

Voor de SER is zijn advies *Duurzame Globalisering* uit 2008 het startpunt voor dit advies. De analyse en aanbevelingen zijn nog onverminderd van belang. Het gaat bij duurzame globalisering om bevordering van de welvaart met niet alleen aandacht voor economische groei, maar ook voor sociale cohesie, vermindering van mondiale inkomensverschillen, bestrijding van armoede en voor de kwaliteit van het milieu. Duurzame globalisering kan door Nederland bevorderd worden via:

- de landen waar productie plaatsvindt middels overeenkomsten, hulp en (politieke) druk;
- internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO) van Nederlandse bedrijven in het buitenland, en
- de keuzes die consumenten maken met behulp van keurmerken en etiketten¹⁵.

De raad onderkent de krachtige rol van economische groei als armoedebestrijder, maar economische groei alleen is niet altijd voldoende. Niet alle landen slagen er bijvoorbeeld in groei om te zetten in armoedevermindering; in de eerste fase van economische ontwikkeling neemt de inkomensongelijkheid vaak juist toe. Bovendien gaat inkomensgroei niet altijd gelijk op met andere dimensies van armoedevermindering, zoals toegang tot onderwijs, sociale kansen, rechtsbescherming en politieke vrijheid¹⁶.

Voor de raad is het streven naar duurzame groei daarom uitgangspunt¹⁷. Duurzame groei gaat om een ontwikkeling waarin economische, sociale en ecologische belangen op een evenwichtige manier worden afgewogen (*people, planet, profit*). Duurzame groei vraagt om integrale afwegingen en om samenhangend en consistent beleid. Gebruik van het begrip duurzame groei sluit overigens toepassing van begrippen als inclusieve groei niet uit. De adviesaanvraag verwijst naar dat begrip, en ook de Wereldbank en de Europese Commissie gebruiken het. Duurzame groei is in de visie van de raad het overkoepelende concept. Inclusieve groei vertegenwoordigt daarin vooral de sociale dimensie. Het duidt op groei die resulteert in productieve werkgelegenheid met fatsoenlijke banen (volwaardige werk), waardoor het mogelijk wordt een leefbaar inkomen te verdienen, een basis sociale zekerheid tot stand te brengen en de armoede te overstijgen.

¹⁵ SER (2008) Advies *Duurzame Globalisering*.

¹⁶ Notitie Groei, armoede en ongelijkheid, Min. BuZa, TK (2009-10) 31 250, nr. 72, p. 10.

¹⁷ SER (2010) Advies *Meer werken aan duurzame groei*, pp. 26 e.v.

Het begrip volwaardig werk verwijst naar de Decent Work Agenda van de Internationale Arbeids Organisatie (ILO). Volwaardig werk is de beste weg uit armoede, zo valt de boodschap van deze agenda kernachtig samen te vatten. De Decent Work Agenda, zoals opgenomen in de *ILO Declaration on Social Justice and a fair Globalisation* (2008) omvat beleid gericht op het creëren van werkgelegenheid, het naleven van fundamentele arbeidsnormen, verbetering van de sociale bescherming van werknemers en bevordering van de sociale dialoog. Onder de fundamentele arbeidsnormen wordt verstaan: het recht op organisatie en collectief onderhandelen en een verbod op dwangarbeid, kinderarbeid en discriminatie. Tijdens de honderste vergadering van de ILO in juni 2011 werden tripartiete *Conclusions concerning the recurrent discussion on social protection (social security)* vastgesteld, waarbij elementen zijn geformuleerd voor een mogelijke *Recommendation on Social protection floors*. Een ontwerpaanbeveling ter zake zal in de jaarconferentie van juni 2012 op de agenda staan. Het gaat daarbij om het ondersteunen van de implementatie van nationale Social Protection Floors¹⁸. Wanneer iedereen toegang heeft tot basis sociale bescherming zal de productiviteit van de arme bevolkingsgroepen stijgen. De creatie van volwaardig werk is een belangrijke voorwaarde voor private sectorontwikkeling die bijdraagt aan zelfredzaamheid en armoedebestrijding.

¹⁸ ILO (2011) *Report of the Committee for the Recurrent Discussion on Social Protection International*: zie: http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/100thSession/reports/provisional-records/WCMS_157820/lang--en/index.htm

2 Bijdrage private sector ontwikkeling aan duurzame groei

2.1 Integratie van ontwikkelingslanden in de wereldeconomie

In het advies *Duurzame Globalisering* heeft de raad aangegeven dat meer landen en mensen kunnen profiteren van het globaliseringsproces via de volgende kanalen:

1. Toegang van producten uit ontwikkelingslanden tot de markten van de ontwikkelde landen en (geleidelijke) openstelling van de markten van de ontwikkelingslanden voor investeringen uit de ontwikkelde landen.
2. De ontwikkeling van de particuliere sector en goed bestuur in ontwikkelingslanden, zodat de opening van de markten ook wordt benut en economische groei tot stand komt.
3. Het scheppen van voorwaarden die ervoor zorgen dat economische groei ook de armen ten goede komt (pro-poor-groei).

Internationale handel is het belangrijkste instrument voor ontwikkelingslanden om te integreren in de wereldeconomie en te profiteren van globalisering, gevolgd door buitenlandse investeringen, overmakingen (*remittances*) en officiële ontwikkelingssamenwerking (Official Development Assistance – ODA). Ontwikkelingssamenwerking is effectiever als het wordt ingezet als een katalysator om andere vormen van ontwikkeling (zoals handel en buitenlandse investeringen) te bevorderen.

Efficiënte publieke instrumenten zoals garantieregelingen en fondsen en niet-financiële instrumenten zoals goede douanefaciliteiten kunnen het losweken van privaat kapitaal voor ontwikkelingssamenwerking bevorderen.

De EU is momenteel de grootste importeur van landbouwproducten uit ontwikkelingslanden. De raad constateerde in *Duurzame Globalisering* dat de daadwerkelijke markttoegang voor producten uit ontwikkelingslanden tot de Europese markt verder verbeterd kan worden door aandacht voor handelstarieven, oorsprongregels¹, heffingen op bewerkte agrarische producten (tariefescalatie), niet-tarifaire belemmeringen (zoals kwaliteitseisen ten aanzien van voedselveiligheid), en de zogenaamde ‘gevoelige producten’².

1 Oorsprongregels moeten waarborgen dat alleen producten vervaardigd in het land dat de handelspreferenties geniet, de markt binnenkomen. Stringente oorsprongregels betekenen echter dat producenten in ontwikkelingslanden hun inputs niet bij de goedkoopste leverancier in kunnen kopen, maar zich moeten beperken tot leveranciers in eigen land.

2 Een groot deel van de landbouwproducten waar ontwikkelingslanden mogelijk een comparatief voordeel in hebben, zoals bananen, koffie en cacao, zijn in Europese handelsovereenkomsten bestempeld als ‘gevoelig’. Dat betekent dat voor deze producten importtarieven maar gedeeltelijk worden afgeschaft.

Verbetering van markttoegang voor ontwikkelingslanden zal enerzijds plaats moeten vinden via (de Nederlandse inzet voor) het Europese handels- en landbouwbeleid om de markttoegang tot de EU te verbeteren; ook een versterking van de regionale Zuid-Zuid-integratie kan overigens tot een verbetering van markttoegang van ontwikkelingslanden leiden. Anderzijds moeten producenten in ontwikkelingslanden een professionaliseringslag maken om aan de kwaliteitseisen van de EU te voldoen. Een ontwikkelde private sector is cruciaal om de kansen van globalisering te kunnen benutten en duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid te bevorderen. Verschillende markt- en overheidsimperfecties bemoeilijken momenteel nog de rol die de private sector kan spelen. Het verbeteren van het ondernemingsklimaat (het 'enabling environment'), met als doel een hogere duurzame groei, en de versterking van markten zijn primair een verantwoordelijkheid van lokale overheden en andere lokale actoren. Ontwikkelingssamenwerking kan ertoe bijdragen dat lokale overheden deze verantwoordelijkheid beter kunnen vervullen, en daarmee de zelfredzaamheid van landen bevorderen. Een goed ondernemingsklimaat en goed werkende markten zijn ook in het belang van buitenlandse – waaronder Nederlandse – ondernemingen die (willen) investeren in ontwikkelingslanden.

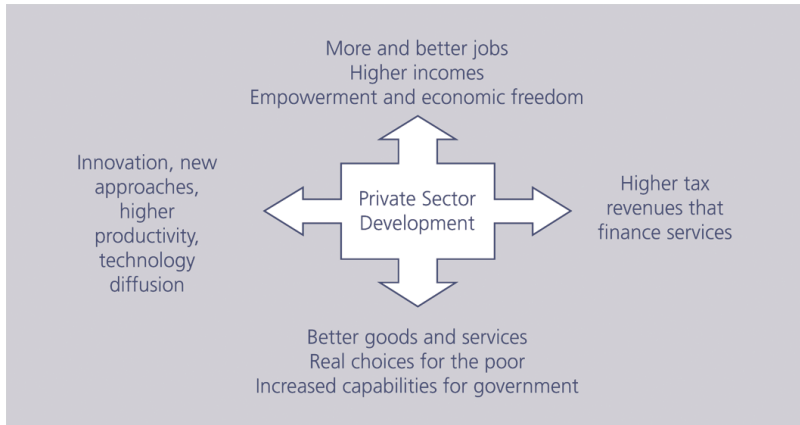
Paragraaf 2.2 schetst de kanalen waarlangs private sectorontwikkeling bij kan dragen aan productieve werkgelegenheidscreatie en armoedebestrijding. Vervolgens gaat paragraaf 2.3 in op de drie aandachtsgebieden die private sectorontwikkeling kunnen bevorderen. Daarna besteedt paragraaf 2.4 aandacht aan beleidscoherentie en internationale afstemming. Tot slot bevat paragraaf 2.5 enkele conclusies.

2.2 De private sector, productieve werkgelegenheid en armoedebestrijding

De private sector vormt voor de armen het belangrijkste kanaal om deel te nemen aan economische activiteit. Gemiddeld zijn negen van de tien mensen in ontwikkelingslanden voor hun inkomen afhankelijk van de (formele en informele) private sector en is de private sector verantwoordelijk voor 65 tot 75 procent van het bruto nationaal inkomen³. Om duurzame groei te realiseren is de ontwikkeling van de private sector dan ook een belangrijk kanaal. Private investeringen en productiviteitsverbeteringen door de opbouw van expertise, innovatiekracht, creativiteit en marktorientatie zijn hiervoor belangrijke bouwstenen. Figuur 2.1 toont de rol die private sector kan spelen in armoedevermindering.

3 DDE (2007) *Private Sector Development: the key to economic growth*; Wereldbank (2005) *World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone*, p. 1.

Figuur 2.1 Positieve effecten van een evenwichtige private sectorontwikkeling

Bron: DFID (2008) *Private Sector Development Strategy: Prosperity for all: making markets work*.

In het advies *De particuliere sector in internationale samenwerking*⁴ wees de SER reeds op het belang van inkomensverwerving uit productieve arbeid – dat wil zeggen werkgelegenheid gericht op de productie van goederen en diensten waarnaar effectieve vraag bestaat – als belangrijkste kanaal voor armoedevermindering. Arbeid is immers de belangrijkste productiefactor van de allerarmsten in de wereld. Deze constatering lijkt onverminderd relevant⁵. Momenteel vindt de meeste *formele* werkgelegenheid vaak plaats in de publieke sector; de groei van werkgelegenheid in de publieke sector is echter beperkt en daarmee is de behoefte aan goede banen in de private sector des te groter.

Wil de private sector productieve werkgelegenheid kunnen creëren, dan zijn verschillende zaken van belang. Allereerst geldt dat de werkgelegenheidcreatie van economische activiteiten sterk uiteenloopt; de arbeidsintensiteit kan erg verschillen. De arbeidsintensiteit is bijvoorbeeld relatief laag wanneer groei gebaseerd is op de export van olie en andere grondstoffen. Niet alleen de kwantiteit van werk is relevant, maar ook de *kwaliteit*. Niet alle werkgelegenheid voldoet immers aan de internationale arbeidsrechten, geeft toegang tot sociale zekerheid en geeft werknemers

⁴ SER (1997) *Advies De particuliere sector in internationale samenwerking*. Het advies is te downloaden op: <http://www.ser.nl/nl/publicaties>.

⁵ Zie ook: Islam, R. (2004) *The nexus of economic growth, employment and poverty reduction: an empirical analysis*, ILO; Osmani, S.R. (2006) Exploring the employment nexus: the analytics of pro-poor growth, in: *Fighting poverty: The Development-Employment Link*, pp. 9-29.

via hun vertegenwoordigers een stem in de sociale dialoog, zoals de *Decent Work*-agenda van de ILO behelst.

In het bijzonder in *de informele sector* is de positie van arbeiders en kleine zelfstandigen vaak precair, aangezien hun werk aan hen geen toegang verschaft tot de bestaanszekerheid die nodig is om hen uit armoede te verheffen. Het aandeel van mensen die hun inkomen verdienen buiten de formele arbeidsmarkt, varieert in ontwikkelingslanden van een kwart tot in sommige gevallen zelfs meer dan driekwart van de beroepsbevolking. De economische ontwikkeling van de afgelopen jaren heeft niet geleid tot een daling van dit aandeel, zoals oorspronkelijk werd verwacht⁶. Het voortbestaan van een grote informele sector in ontwikkelingslanden is, behalve voor de betrokkenen zelf, ook vanuit maatschappelijk oogpunt problematisch; dit vanwege de vaak beperktere productiviteit van deze sector en de beperkte belastinggrondslag. Overheden hebben dan ook een belangrijke taak om de toegang tot formele werkgelegenheid te vergroten. Afhankelijk van de precieze context valt dit onder meer te verwezenlijken door:

- een combinatie van onder meer trainingsprogramma's voor arbeiders in de informele sector;
- verbeterde toegang tot financiële diensten (onder meer door innovatieve financieringsconstructies waarin de overheid een deel van het risico op zich neemt);
- verbeteringen van het ondernemingsklimaat (*one-stop-shops*);
- stroomlijning van belastingstelsels en socialezekerheidssystemen en, tot slot,
- effectieve arbeidsinspecties om arbeidsnormen te handhaven⁷.

Ook donoren kunnen hieraan een bijdrage leveren.

Private sectorontwikkeling vereist dat ondernemers voldoende prikkels hebben om in de formele economie te participeren. In de volgende paragraaf komt dit bij het verbeteren van het 'enabling environment' in ontwikkelingslanden aan de orde. In een recente studie onderscheidt de ILO vier prioriteiten om groei zodanig vorm te geven dat productieve werkgelegenheid tot stand komt, die ook in het voordeel is van de armste bevolkingsgroepen⁸.

- Om meer werkgelegenheid te produceren is productdiversificatie nodig van grondstoffen naar industriële productie.
- Om productiviteit en inkomen te verhogen zijn investeringen in de industrie en landbouw nodig.

6 Jütting, J. [et al.] (2009) *Is Informal Normal? Towards More and Better Jobs in Developing Countries*, OECD Development Centre; Jütting, J. [et al.] (2008) *Informal Employed Re-loaded*, OECD.

7 Perry, G. E. [et al.] (2008) *Informality: Exit and Exclusion*, World Bank; Jütting, J. [et al.] (2009) *Is Informal Normal? Towards More and Better Jobs in Developing Countries*, OECD Development Centre.

8 ILO (2011) *Growth, employment and Decent Work in the Least Developed Countries*.

- Om de positie van de *working poor* te verbeteren zijn enerzijds meer private sector-investeringen nodig en anderzijds verhoogde publieke investeringen voor werkgelegenheid en een vorm van sociale zekerheid. Dit laatste kan mensen zowel beschermen tegen inkomenschokken als in staat stellen meer te investeren in hun productieve vermogens en daarmee ook een bijdrage leveren aan duurzame groei⁹.
- Om de private en publieke investeringen te betalen zijn zowel private besparingen nodig als een verhoogde belastinggrondslag.

Figuur 2.1 toont nog enkele andere kanalen waarlangs private sectorontwikkeling kan resulteren in armoedevermindering. De groei van lokale bedrijvigheid kan leiden tot hogere *belastinginkomsten* die vervolgens ingezet kunnen worden voor publieke goederen en diensten en armoedebestrijding zoals onderwijs, sociale bescherming en gezondheidszorg. Versterking van het lokale bedrijfsleven kan leiden tot betere *goederen en diensten* die direct de armen ten goede kunnen komen. Van essentieel belang is de toegang tot land voor kleine boeren, waarvoor een sluitend kadastraal systeem vereist is. Verder is een voldoende beschikbaarheid nodig van kwalitatief goed zaaigoed, kunstmest en dergelijke, zodat boeren hun productiviteit kunnen opschroeven, mits duurzaam toegepast en niet resulterend in een afhankelijkheids- en schuldenpositie van de boeren¹⁰. Tot slot kent de relatie tussen private sectorontwikkeling en armoedebestrijding ook een *politieke dimensie*: versterkte lokale bedrijvigheid kan leiden tot de opkomst van een middenklasse, hogere belastinginkomsten en een grotere druk op politici om zich te verantwoorden over de besteding van belastinggelden¹¹. Deze aspecten versterken hiermee het duurzame groeiproces.

2.3 Aandachtsgebieden voor de versterking van private-sector-ontwikkeling

De lokale overheid, ondernemingen en particuliere actoren zoals sociale partners spelen ieder een belangrijke rol in het versterken van de lokale private sector. Ontwikkelingssamenwerking kan deze lokale partijen ondersteunen in het vervullen van deze taak. De laatste jaren is met de toegenomen aandacht voor het belang van duurzame economische groei voor armoedevermindering en zelfred-

⁹ Zie ook Wereldbank (2011) *Building Resilience & Opportunity*, achtergrondnotitie voor de Wereldbankstrategie voor sociale protectie en arbeid 2012-2022, april 2011.

¹⁰ FAO [et al.] (2010) *Principles for Responsible Agricultural Investment that Respects Rights, Livelihoods and Resources: A Discussion Note*; FAO (2010) *Principles adopted by the International Conference on Agrarian Reform and Rural Development (ICARRD)* [in 2006].

¹¹ WRR (2010) *Minder pretentie, meer ambitie: ontwikkelingshulp die verschil maakt*, p. 85 e.v.

zaamheid ook de aandacht onder donoren voor private sectorontwikkeling toege-
nomen.

Om de private sector te versterken zijn verschillende aandachtsgebieden van
belang¹²:

1. Het verbeteren van het '*enabling environment*': het verbeteren van de randvoor-
waarden die tot de ontwikkeling van de private sector en daarmee aan duur-
zame groei kunnen bijdragen.
2. Het *ontwikkelen van goed werkende markten en duurzame productieketens* door het ver-
lenen van financiering, technische assistentie, het introduceren van nieuwe
bedrijfsvoeringmodellen en -technieken en bijzondere aandacht voor milieu- en
sociale omstandigheden van productieprocessen, hetgeen de negatieve externe
effecten van ondernemen vermindert.
3. Het bevorderen van *publiek-private partnerschappen*, bijvoorbeeld door (financiële)
ondersteuning voor innovaties en (duurzaamheids)investeringen in nieuwe
markten.

De beleidsgrond van het eerste aandachtsgebied is er vooral op gericht overheids-
falen te adresseren. Het tweede en derde aandachtsgebied zijn vooral gericht op het
wegnemen van marktimperfecties (ontbrekende markten, informatieasymmetrie,
negatieve externe effecten).

Hieronder een korte behandeling van deze aandachtsgebieden, met aandacht voor
de rol die donoren naast de lokale overheid kunnen spelen. Voor de instrumenten
die de lokale overheid ter beschikking staan, wordt verwezen naar de kadertekst;
flankerend Nederlandse beleid gericht op een versterking van de positie van de
lokale overheid vergroot de kans op succes van private initiatieven.

Instrumenten van lokale overheden

Om de private sector te versterken kunnen lokale overheden de volgende pro-
gramma's of instrumenten inzetten:

- betere toegang tot goed beroepsonderwijs en goed voorbereidend basisonderwijs;
- verbetering van rechtszekerheid voor ondernemers;
- verbetering van de arbeidswetgeving en de naleving ervan;

12 Bron: www.enterprise-development.org, de website van Donor Committee for Enterprise Development (DCED).

- steun aan het opzetten van een *social protection floor* en verbetering van (collectieve) werknemersverzekeringen;
- opzetten van een arbeidsmarktbeleid dat formalisering van informele arbeid en een opwaartse mobiliteit bevordert;
- verbetering van de douanefaciliteiten;
- verbetering van registratie grondeigendom;
- verbetering effectiviteit van belastingstelsel;
- bestrijding van corruptie;
- bescherming en versterking van vakbonden en werkgeversorganisaties;
- opzetten van jeugdwerkgelegenheidsplannen.

Enabling environment

Het SER-advies van 1997 is uitgebreid ingegaan op het belang van een goed ‘*enabling environment*’, in het advies omschreven als “een goed klimaat waarin de particuliere sector goed kan gedijen en investeringen worden uitgelokt”¹³. Een goed *enabling environment* is een randvoorwaarde voor ontwikkeling en groei en daarmee een instrument voor armoedebestrijding. Voor een goed *enabling environment* zijn diverse ingrediënten van belang:

- *Goed bestuur en stabiliteit* zijn cruciale omgevingsfactoren voor ondernemerschap. De *Investment Climate Surveys* van de Wereldbank brengen de belangrijkste obstakels in beeld die potentiële ondernemers in ontwikkelingslanden ontmoedigen om (in de formele sector) te investeren. Een belangrijke factor is onzekerheid over het overheidsbeleid en de macro-economische stabiliteit. Daarnaast zijn corruptie, overregulering en smeergelden in de bureaucratie (*red tape*) belangrijke knelpunten. Verder vormt een gebrekkige financiële infrastructuur met daarbij een beperkte toegang tot financiering een belangrijk obstakel.
- *Goede fysieke en technologische infrastructuur* om goederen en diensten naar de – lokale, nationale, regionale of internationale – markt te brengen. Goede wegen zijn daarbij onontbeerlijk, maar ook bijvoorbeeld efficiënte douaneregelingen en de ontwikkeling van een adequate technologische infrastructuur, zoals elektriciteit, internet- en mobiele telefoonnetwerken. Diverse beleidsinstrumenten spelen hierop in (zie verder in hoofdstuk 3).
- *Rechtszekerheid (afdwingbaarheid van contracten), een eerlijk en transparant belastingstelsel*. Aangezien Nederland samen met Zuid-Afrika voorzitter van de *OESO Task Force on Tax and Development* is, kan de regering ook via deze weg een positieve bijdrage leveren aan betere belastingstelsels.

¹³ SER (1997) *Advies De particuliere sector in internationale samenwerking*, p. 33.

- *Arbeidswetgeving en handhaving* hiervan waardoor de fundamentele arbeidsnormen worden gerespecteerd. De landenprogramma's van de ILO ondersteunen landen hierbij.
- De aanwezigheid van *gekwalificeerd personeel*. Daar waar de laatste tijd veel aandacht is besteed aan universele toegang tot goed basisonderwijs, lijkt de focus op technische vaardigheden en beroepstraining wat te zijn ondergesneeuwd¹⁴. Voor een productieve beroepsbevolking zijn beide vormen van onderwijs nodig, en zouden deze vormen van onderwijs ook toegankelijk moeten zijn voor kinderen die nu arbeid verrichten.
- *Toegang tot sociale zekerheid* voor armen en informeel werkenden. Sociale zekerheid is behalve een economische stabiliserende factor en een mechanisme om de welvaart te herverdelen, ook een productieve factor. De bescherming die een minimum aan sociale zekerheid aan de armen biedt, maakt dat ze productiever en ondernemender kunnen zijn.
- *Onafhankelijke vakbonden en goed georganiseerde werkgevers- en producentenorganisaties* om een eerlijkere inkomensverdeling te bevorderen en daarmee bij te dragen aan inclusieve groei en sociale stabiliteit. Ze verminderen daarmee het ondernemingsrisico. Hoofdstuk 4 gaat hier nader op in.
- *Sterk maatschappelijk middenveld ter bevordering van goed bestuur*. Een sterk maatschappelijk middenveld kan tegenwicht bieden tegen overheidsfalen zoals corruptie en overregulering, en net als andere private actoren meerwaarde bieden op overheidsdiensten op het terrein van onderwijs en training, gezondheidszorg en volkshuisvesting.

Een slechte *enabling environment* resulteert in hoge handelskosten. Volgens Bosker en Garretsen zijn de hoge handelskosten en de daardoor kleine markten in Afrika een belangrijke verklaring voor de achterblijvende prestaties van het continent, en is er dan ook veel te winnen met verbetering van de infrastructuur in brede zin¹⁵. Het *World Development Report 2009* van de Wereldbank brengt een en ander voor de diverse regio's in kaart (zie tabel 2.1). Afrika scoort op veel punten het slechtst, met het grootste aandeel mensen dat leeft in landen zonder toegang tot de zee, relatief de meeste grenzen per aantal inwoners en het minst aantal wegen.

¹⁴ OECD [et al.] (2008) *African Economic Outlook*.

¹⁵ Bosker, M. [et al.] *Economic Geography and Economic Development in Sub-Saharan Africa*, CESifo.

Tabel 2.1 Handelskosten in verschillende regio's

Regio	Benodigde tijd voor verhandelen van grensoverschrijdende exporten (dagen)	Gemiddelde transportkosten (\$ per container naar Baltimore)	Bevolking in door land ingesloten landen (%)	Wegdichtheid (km ² weg per landoppervlakte) (1999)	Geschatte aantal burgerconflicten (1940-2000)
Oost-Azië & Pacific	24	3.900	0,42	0,72	8
Europa & Centraal-Azië	29	–	23,00	–	13
Latijns-Amerika & Caribisch gebied	22	4.600	2,77	0,12	15
Midden-Oosten & Noord-Afrika	27	2.100	0	0,33	17
Zuid-Azië	34	3.900	3,78	0,85	24
Sub-Sahara Afrika	40	7.600	40,20	0,13	34

Bron: Wereldbank (2009) *World Development Report 2009*.

Ontwikkeling van goed werkende markten ...

Armoede is vooral hardnekkig waar markten slecht ontwikkeld zijn. Het stimuleren van markten in ontwikkelingslanden gebeurt vooral door de private sector zelf. Het kan zowel gaan om lokale als buitenlandse bedrijven en investeerders. Institutionele investeerders onder wie ook pensioenfondsen in binnen- en buitenland kunnen ook investeren in de Afrikaanse landbouw. Een goed voorbeeld is het Zuid-Afrikaanse AgriVie, een investeringsfonds dat recentelijk zo'n 80 miljoen euro heeft opgehaald bij ontwikkelingsinstituten voor landbouwinvesteringen. In Nederland heeft SNS Impact Investing een investeringsfonds opgericht dat voor de lange termijn investeert in de Afrikaanse landbouw. Daarvoor worden onder andere gelden van pensioenfondsen ingezet. Maar ook verschillende ontwikkelingslanden zelf kennen inmiddels lokale pensioenfondsen die op zoek zijn naar goede beleggingen in eigen land. Deze partijen kunnen een rol spelen bij onder meer de ontwikkeling van lokale valuta financiering van infrastructurele projecten¹⁶.

Ontwikkelingssamenwerking kan worden ingezet om investeringen te katalyseren in markten die een bijzonder ontwikkelingspotentieel hebben. Ook ontwikkelingsbanken als de FMO¹⁷ kunnen hier een belangrijke rol in spelen. De AIV wees erop dat vooral investeringen in versterkte financiële dienstverlening een krachtige

¹⁶ Wright, G. [et al.] (2011) *Tapping into \$1.1 trillion of Domestic Development Aid Funding*, R4D.

¹⁷ FMO is een Nederlandse bank met zowel publieke (51 procent) als private aandeelhouders. De missie van FMO is bij te dragen aan duurzame economische ontwikkeling in ontwikkelingslanden en opkomende markten door het verstrekken van financieringen aan ondernemers door middel van leningen, participaties, garanties en andere investeringsbevorderende maatregelen. De activiteiten van FMO vullen de activiteiten van commerciële banken aan omdat FMO leningen, garanties en verzekeringen met een hoger risico verleent dan private banken en verzekeraars.

bijdrage kunnen leveren aan armoedebestrijding¹⁸. Het SER-advies uit 1997 signaleerde al dat de cruciale toegang tot financiële producten in ontwikkelingslanden vaak tekortschiet. De internationalisering van het bankwezen heeft in stedelijke centra de toegang tot financiering door grote internationale banken vergroot en er is toenemende aandacht voor microkredieten. Een grote groep klanten blijft echter nog slecht bediend.

Ook particuliere ontwikkelingsorganisaties zijn actief bij het stimuleren van kleine producenten via de bundeling van krachten van verschillende partners en door kennis, geld en goedkope leningen te verschaffen.

Investerings in een betere werking van agrarische markten kunnen een krachtige bijdrage leveren aan zowel de positie van armen – door een betere borging van voedselzekerheid en -veiligheid – als aan die van de vele arme boeren en landarbeiders die in deze sector werkzaam zijn. Omdat ongeveer de helft van de actieve wereldbevolking, zo'n 1,3 miljard mensen, werkzaam is in de land- en tuinbouw, zijn acceptabele prijzen voor de boeren noodzakelijk. Daarnaast hebben ook de energie- en de huizenmarkt in ontwikkelingslanden veel ontwikkelpotentieel¹⁹.

Daarnaast is bevordering van de binnenlandse werking van de markt in ontwikkelingslanden nodig, onder andere om het voedselzekerheidsvraagstuk aan te pakken. In de praktijk verloopt dat veelal via de informele sector. Brancheorganisaties, lokale producentengroepen en lokaal mkb vervullen daarbij een centrale rol.

... en verduurzaming van ketens

Bij een verduurzaming van productieketens gaat het om het commitment van (vooral) internationale bedrijven om een positieve invloed uit te oefenen op het sociaal en milieubeleid van hun toeleveranciers, die zich vaak in ontwikkelingslanden bevinden²⁰. Een bedrijf is wettelijk niet verantwoordelijk voor hetgeen zich bij haar internationale toeleveranciers afspeelt. Een bedrijf heeft soms zeer vele toeleveranciers en kan daarom ook materieel niet verantwoordelijk gehouden worden voor alles wat er in de keten gebeurt. Wel ligt het voor de hand een groter commitment te verlangen naarmate de relaties met toeleveranciers frequenter en intensiever

18 Zie o.m. de *Notitie Financiële sector ontwikkeling – toegang tot financiële diensten voor effectieve armoedebestrijding* (TK 31 700 (2008-2009) nr. 3) van het ministerie van Buitenlandse Zaken; AIV (2006) *Advies Private sector ontwikkeling en armoedebestrijding*, p. 52-64; Demirgüç-Kunt, A. [et al.] (2008) *Finance for All? Policies and pitfalls in expanding access*, Wereldbank. Zie ook Elbers, C. [et al.] (2007) *Growth and risk: methodology and micro-evidence*, *World Bank Economic Review*.

19 Zie o.a. Wereldbank (2008) *Agriculture for Development* en Wereldbank (2008) *World Development Report 2008*.

20 Zie ook: SER (2008) *Verklaring Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen*.

zijn en naarmate de kenbaarheid van de situatie bij de toeleverancier groter is. Van ondernemingen mag worden verwacht dat ze hun eerste toeleveranciers zorgvuldig selecteren en dat ze in hun ketens nagaan waar hun impact ligt en waar de belangrijkste MVO-issues spelen (*due diligence*)²¹. Bij *due diligence* is het Ruggie-raamwerk voor mensenrechten en ondernemingen leidend: *protect, respect, remedy*.

Door verduurzaming van de productieketens te integreren in de bedrijfsvoering toont een ondernemer zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid. Voor de internationale aspecten van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen en duurzaam ketenbeheer bieden internationale verklaringen en verdragen een normatief raamwerk (zie kader).

Normatief raamwerk voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en duurzaam ketenbeheer

De volgende verklaringen, richtlijnen en aanbevelingen zijn van belang:

- De *ILO-Verklaring inzake de fundamentele principes en rechten op het werk* (1998). Het gaat hierbij om de vrijheid van vereniging en recht om collectief te onderhandelen alsmede het uitbannen van dwangarbeid, kinderarbeid en discriminatie. Deze ILO-Verklaring uit 1998 is herbevestigd in de ILO-Verklaring *Social Justice for a fair globalisation* d.d. juni 2008.
- De Tripartiete ILO-Verklaring inzake multinationale ondernemingen en sociaal beleid met aanbevelingen op het terrein van werk, training, arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen (2000).
- De OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen (2011), die gedragsregels bevatten op het gebied van o.a. verslaglegging, werkgelegenheid en arbeidsverhoudingen, milieu, corruptie, consumentenbelangen, wetenschap en technologie, belastingen alsmede mensenrechten, waarmee de richtlijnen ook in lijn gebracht met het Ruggie-raamwerk (*protect, respect and remedy*). Belangrijke elementen hierbij zijn *due diligence* en ketenverantwoordelijkheid (zie verder hoofdstuk 3 en bijlage 5).
- De aanbevelingen van de Internationale Kamer van Koophandel (ICC) over het vormgeven en de omgang met ketenbeheer door bedrijven (2007) respectievelijk de richtlijn verantwoord inkopen, die in 2008 op basis van deze aanbevelingen zijn ontwikkeld. Het gaat daarbij om de integratie van de ketenverantwoordelijkheid in het inkoopbeleid van bedrijven, het duidelijk maken van de

21 Zie SER (2011) *Tweede voortgangsrapportage internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen*, pp.147-148.

verwachtingen aan toeleveranciers, het ondersteunen van toeleveranciers bij het ontwikkelen van hun eigen standaarden, het volgen van de prestaties van toeleveranciers en ten slotte het ontwikkelen van een beleid ingeval afspraken niet worden nageleefd.

Bron: SER (2008) *verklaring internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen*; SER (2011) *Tweede Voortgangsrappportage internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen*.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen door Westerse ondernemingen in ontwikkelingslanden werkt zowel direct als indirect (via uitstralingseffecten) door in de sociale en milieustandaarden die bedrijven in ontwikkelingslanden zelf hanteren en die in het maatschappelijk en economisch verkeer ter plekke gangbaar zijn. Het is van belang dat ook lokale overheden hun rol goed kunnen vervullen bij de inpassing van het normatieve kader in de plaatselijke situatie. Ondersteuning vanuit het ontwikkelingsbeleid is daarbij gewenst.

Publiek-private partnerschappen

Het begrip partnerschappen omvat een heel scala aan contractvormen: van samenwerking tussen publieke opdrachtgevers en private dienstverleners (PPP), tussen ondernemingen en maatschappelijke organisaties tot tripartiete combinaties en publiek-publieke partnerschappen²². In de context van dit advies is sprake van uiteenlopende vormen van samenwerking tussen een Nederlands bedrijf en overheden en/of vakbonden en maatschappelijke organisaties in ontwikkelingslanden.

Door het aangaan van partnerschappen kunnen Westerse bedrijven hun ontwikkelingsimpact vergroten. Maatschappelijke organisaties kunnen deze bedrijven daarbij helpen door hun netwerk in te zetten en doordat zij vaak specifieke of aanvullende kennis hebben van lokale partners en sociale en milieu omstandigheden. Ze kunnen ook optreden als bruggenbouwers tussen bedrijven, overheid en burgers. Maatschappelijke organisaties zijn ook steeds vaker bereid met bedrijven samen te werken doordat zij het belang van marktprocessen voor duurzame armoedevermindering meer zijn gaan appreciëren. Een goed voorbeeld hiervan is de samenwerking tussen TNT en het Wereldvoedselprogramma. De logistieke kennis en ervaring van dit Nederlandse bedrijf worden ingezet voor een efficiëntere uitvoering van de voedselprogramma's, waardoor tussen de oogst en de lokale afzetmarkten minder verspilling optreedt.

²² Een voorbeeld van een publiek-publiek partnerschap is het Water Operator Partnership (WOP), waarin onder meer het Nederlandse waterbedrijf Dunea samenwerkt met de Abvakabo FNV, om de verbetering van de watervoorziening in Mwanza (Tanzania) te ondersteunen.

Voor een groeiend aantal grondstoffen bestaan internationale ronde tafels waar afspraken tussen stakeholders worden gemaakt voor duurzame productie met aandacht voor mens en milieu. Zo werken Nederlandse bedrijven in programma's als het *Initiatief Duurzame Handel* (IDH) samen met maatschappelijke organisaties om het marktaandeel van duurzame producten (soja, cacao, katoen en hout) te vergroten. In Fair Trade-organisaties en de Fair Wear Foundation werken bedrijven samen met vakbonden en maatschappelijke organisaties om productieketens te verduurzamen en het inkomen voor werknemers en boeren te verbeteren. Het Public-Private Partnership Micropensioenen van het ministerie van Buitenlandse Zaken, het Verbond van Verzekeraars en de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen streeft er samen met NGO's en de wetenschap naar om lokaal passende (micro)pensioenstelsels uit te werken.

Voor Westerse bedrijven kunnen lokale *business linkages* een toegangspoort vormen tot nieuwe markten. Veel bureaucratie kan worden vermeden en meer in het algemeen kunnen contacten met lokale overheden laagdrempeliger worden. Lokale ondernemingen kunnen profiteren van de kennis en technologie van de Westerse bedrijven. Samenwerking kan de concurrentiepositie van lokale bedrijven versterken, ook op buitenlandse markten. Voor lokale gemeenschappen is er in dat geval sprake van een impuls voor de economische ontwikkeling en vergroting van de werkgelegenheid. Ook kunnen goederen en diensten van hoge kwaliteit gemakkelijker beschikbaar komen.

Binnen partnerschappen kunnen ambassades een faciliterende rol spelen, door via hun netwerk geschikte partners te identificeren, waaronder mogelijke financiers en nationale of regionale overheden, en door advies te geven bij de formulering en afstemming van de activiteiten, inclusief mensenrechten- en genderspecten daarvan. Bovendien kunnen ambassades een rol spelen bij de financiering van PPP's. In ditzelfde kader onderzoeken ambassades mogelijkheden en kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven in het partnerland en brengen zij de lokale autoriteiten en bedrijven op de hoogte van de meerwaarde van Nederlandse bedrijven.

Partnerschappen zijn in het ontwikkelingsbeleid een relatief recent verschijnsel, en daarom zijn er nog weinig systematische evaluaties uitgevoerd. Toch zijn enkele conclusies te trekken en lessen te leren²³. Deze resulteren in een aantal aandachtspunten:

²³ Aidenvironment (2009) *Review Schoklandfonds: classificatie en impact op de organisatie*; zie bijvoorbeeld: BSM [et al.] (2004) *De strategische stakeholderdialoog: Opkomst, succesfactoren en toekomst*.

- *Verwachtingenmanagement*: Het is voor alle deelnemers aan een partnerschap van belang om realistisch te zijn over ieders verwachtingen en daar duidelijk over te communiceren. Een communicatiestrategie gebaseerd op een duidelijke langetermijnvisie is nodig.
- *Rolverdeling*: Duidelijke afspraken zijn nodig over de rolverdeling, de doelstellingen en de betrokkenheid in bestuur en uitvoering van NGO's/stakeholders (stakeholder governance). De erkenning is daarbij nodig dat alle spelers vanuit welbegrepen eigenbelang participeren. Het inschakelen van een intermediaire adviseur die de gezichtspunten bij elkaar brengt kan behulpzaam zijn.
- *Omgaan met dilemma's*: Om kansen te benutten is vaak een traject van *learning by doing* nodig, waarbij lastige dilemma's aan de orde kunnen zijn.
- *Ontwikkelingsimpact*: partnerschappen zijn vaak vooral ingegeven door zakelijke doelstellingen. Aspecten als 'empowerment' van de lokale gemeenschap maken hier niet automatisch deel van uit. Van belang is verder dat wanneer lokale producenten in een partnerschap worden gestimuleerd kennis te vergroten en zich eventueel te specialiseren, deze kennis ook breder wordt ingezet dan alleen in de partnerrelatie. Dit hoeft echter niet altijd het belang van de Westerse ondernemer te zijn. Vroegtijdige afspraken hierover zijn dan ook noodzakelijk.

2.4 Beleidscoherentie en internationale afstemming

De verbondenheid van landen via handels- en investeringsrelaties is nog nooit zo groot geweest als nu. Dit schept een gezamenlijk belang bij een goed functionerende wereldeconomie en wereldhandel. Dit versterkt het belang van goede beleidscoherentie tussen economie en handel enerzijds en ontwikkelingssamenwerking anderzijds.

Met toenemende economische stromen anders dan hulp is ook het besef toegenomen dat hulp zelf niet de doorslaggevende factor zal spelen in de strijd tegen armoede. Betrekkingen op het gebied van handel, investeringen etc. zijn aanzienlijk belangrijker in hun impact op een duurzame economische ontwikkeling. Hulp kan deze stromen hooguit stimuleren, (bij)sturen en katalyseren. Dat vereist wel een goede beleidsafstemming tussen verschillende beleidsterreinen en tussen verschillende overheidsniveaus. Tegengesteld beleid op andere beleidsterreinen of overheidsniveaus kan goedbedoelde hulpprojecten irrelevant maken. Omgekeerd kunnen afstemming en stroomlijning tot extra meerwaarde en synergie leiden. De samenwerking tussen de ministeries van EL&I en Buitenlandse Zaken, zoals die is neergelegd in de brief *Buitenlandse markten, Nederlandse kansen* is volgens de SER een stap in de goede richting²⁴.

24 Zie brief min. EL&I 'Buitenlandse markten, Nederlandse kansen', TK 31 985 (2010-11), nr. 5.

Nederland heeft zich hard gemaakt voor Europese inspanningen voor beleidscoherentie. Dat is ook logisch omdat veel van de ontwikkelingsrelevante dossiers in Brussel worden vormgegeven. In april 2005 heeft de Europese Commissie een rapport gepresenteerd over de twaalf terreinen waarop coherentie het meeste prioriteit had: handel, milieu, veiligheid, landbouw, visserij, sociale dimensie van globalisering, migratie, onderzoek en vernieuwing, informatiemaatschappij, vervoer, energie en klimaatverandering²⁵. Deze samenhang werd in december van dat jaar op het hoogste niveau onderschreven in de *European consensus on development*.

Een ander afstemmingsprobleem is dat ontwikkelingslanden zaken moeten doen met soms wel tientallen donoren. Een goede afstemming van dit beleid tussen de donoren is noodzakelijk om te voorkomen dat men elkaar voor de voeten gaat lopen ten koste van de efficiëntie en effectiviteit van de ingezette middelen. Een goede afstemming biedt ook de mogelijkheid om financiële steun aan het lokale en internationale bedrijfsleven onder dezelfde condities te verlenen zodat een *level playing field* ontstaat en voorkomen wordt dat partijen tegen elkaar worden uitgespeeld.

Op mondiaal niveau zijn op topconferenties in onder meer Parijs en Accra afspraken gemaakt om de effectiviteit van hulp te vergroten. Een belangrijk onderdeel hiervan betreft een betere werkverdeling tussen donoren. Het is daarom ook een belangrijke vraag op welke wijze Nederland zijn ontwikkelingsbeleid afstemt op de Europese en multilaterale ontwikkelingsagenda. Het is hierbij van groot belang ook nieuwe donoren daadwerkelijk bij de afspraken over effectiviteit te betrekken. Binnen de huidige bevoegdhedenstructuur moet worden ingezet op verbetering van de samenwerking tussen de lidstaten onderling en met de Commissie in EU-verband. Daarbij moet in het bijzonder inhoud worden gegeven aan een effectieve werkverdeling²⁶.

Een relevante vraag daarbij is ook welke prioriteiten Nederland zelf kan en wil adresseren en welke thema's beter kunnen worden afgestemd met of uitgevoerd door Europese of mondiale instellingen. Met de keuze voor de productieve sectoren voedselzekerheid, water en (via seksuele en reproductieve gezondheid en rechten) *life sciences* zoekt het kabinet voor de bilaterale betrekkingen expliciet aansluiting bij een aantal Nederlandse economische topsectoren zoals opgenomen in het nieuwe bedrijfslevenbeleid.

25 Europese Commissie (2005) COM (2005) 134 final *Policy coherence for Development: Speeding up progress towards the Millennium Development Goals*; Raad (2005) *The European Consensus on Development*, 22-11-2005.

26 AIV (2008) *Nederland en de Europese ontwikkelingssamenwerking*.

Multilateraal beleid blijft cruciaal voor ontwikkelingslanden. Vooral voor mondiale publieke goederen ligt een aanpak via multilaterale instellingen en de EU voor de hand. Nationale doelstellingen voor klimaat, voedsel, energie en veiligheid zijn niet te realiseren zonder actieve bijdragen van andere landen, en moeten daarom op regionaal en mondiaal niveau gecoördineerd worden.

2.5 Conclusies

Een ontwikkelde private sector is cruciaal om de kansen van globalisering te kunnen benutten en duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid te bevorderen. Versterking van de private sector in ontwikkelingslanden is in de eerste plaats een verantwoordelijkheid voor lokale ondernemers. Daarnaast is er een belangrijke verantwoordelijkheid voor de lokale overheid en voor lokale particuliere actoren zoals sociale partners. Beleid van donorlanden ontdoet lokale overheden niet van deze verplichting. Ontwikkelingssamenwerking kan overheden, ondernemers, en maatschappelijke organisaties in deze landen wel ondersteunen in het vervullen van deze taak. Flankerend Nederlands beleid gericht op versterking van de positie van de lokale overheid is nodig om de kans op succes van private initiatieven te vergroten. Dit moet aansluiten bij het instrumentarium dat de lokale overheid ter beschikking staat. De raad adviseert het kabinet daarbij om, als onderdeel van de speerpunten die in de Focusbrief Ontwikkelingssamenwerking van 18 maart 2011 worden genoemd, binnen de bilaterale ontwikkelingsrelaties instrumenten te ontwikkelen om de lokale overheden te ondersteunen bij het versterken van een omgeving die de kans op succes van private initiatieven vergroot.

Verschillende aandachtsgebieden zijn van belang bij het bevorderen van private sectorontwikkeling. Drie zijn er in dit hoofdstuk uitgewerkt:

1. Verbetering van de 'enabling environment' die de randvoorwaarden bevat waarin de private sector goed kan gedijen en duurzame investeringen worden uitgelokt die bijdragen aan goede en productieve werkgelegenheid. Die randvoorwaarden lopen uiteen van een goede infrastructuur, beschikbaarheid van financiering, risicoafdekking, ruimte voor onafhankelijke vakbonden en werkgeversorganisaties tot macro-economische stabiliteit en rechtszekerheid, goede arbeidswetgeving en handhaving daarvan, toegang tot sociale zekerheid en een eerlijk en transparant belastingstelsel.
2. Verbetering van de werking van de markt zodat lokale en buitenlandse bedrijven en investeerders bereid zijn om in ontwikkelingslanden actief te worden. Ontwikkelingssamenwerking kan worden ingezet om investeringen te catalyseren in markten die een bijzonder ontwikkelingspotentieel hebben, zoals de

agri-, energie- en financiële sector, alsmede huisvesting en infrastructuur. Daarnaast is bevordering van de binnenlandse werking van de markt in ontwikkelingslanden nodig, onder andere om het voedselzekerheidsvraagstuk aan te pakken. Maatschappelijk verantwoord ondernemen door Westerse ondernemingen in ontwikkelingslanden werkt, zowel direct als indirect (via uitstralingseffecten) door in de sociale en milieustandaarden die bedrijven in ontwikkelingslanden zelf hanteren. Het is van belang dat ook lokale overheden hun rol goed kunnen vervullen bij de inpassing van het normatieve kader in de plaatselijke situatie. Ondersteuning vanuit het ontwikkelingsbeleid is daarbij gewenst.

3. Door het aangaan van publiek-private partnerschappen kunnen Westerse bedrijven hun ontwikkelingsimpact vergroten. Voor succesvolle partnerschappen zijn vier aandachtspunten van belang: het verwachtingenmanagement, de rolverdeling tussen de partners, de omgang met dilemma's en de mate van ontwikkelingsimpact. Belangrijk is verder dat lokale producenten hun toegenomen kennis ook breder inzetten dan alleen in de partnerrelatie.

De afgelopen jaren is het besef toegenomen dat hulp zelf niet de doorslaggevende factor zal spelen in de strijd tegen armoede. Betrekkingen op het gebied van handel, investeringen etc. zijn aanzienlijk belangrijker in hun impact op economische ontwikkeling. De SER is dan ook van mening dat beleidscoherentie sterkere aandacht verdient van de Nederlandse overheid, zowel met betrekking tot haar eigen beleid, als tot de inzet richting de EU en multilaterale instellingen.

Ook andere Europese landen (het VK en België bijvoorbeeld) en de Europese Commissie willen hun ontwikkelingshulp meer richten op duurzame economische groei en op de private sector. En ook zij dichten daarbij een grotere rol toe aan het bedrijfsleven. Een goede afstemming van dit beleid tussen de donoren is noodzakelijk om op basis van ieders toegevoegde waarde de impact op economische ontwikkeling te vergroten. Een goede afstemming biedt ook de mogelijkheid om financiële steun aan het lokale en internationale bedrijfsleven onder dezelfde condities te verlenen, zodat een *level playing field* ontstaat en voorkomen wordt dat men tegen elkaar wordt uitgespeeld.

3 De bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven

Een van de centrale vragen in de adviesaanvraag is hoe de bijdrage van het bedrijfsleven aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid in ontwikkelingslanden kan worden versterkt. Expliciete aandacht gaat daarbij uit naar de rol die beleidsinstrumenten, sociale partners en maatschappelijke organisaties daarbij kunnen spelen. In het vorige hoofdstuk heeft de raad geschetst langs welke transmissiekanalen de ontwikkeling van de private sector bijdraagt aan duurzame groei in ontwikkelingslanden en welk type instrumenten in aanmerking komt om deze ontwikkeling te versterken. In dit hoofdstuk komen deze elementen terug, in de context van Nederlandse private actoren en het Nederlandse beleid voor ontwikkelings-samenwerking.

In paragraaf 3.1 geeft de raad aan welke bijdrage het Nederlandse bedrijfsleven kan leveren, door in te gaan op het type betrekkingen tussen Nederlandse bedrijven en ontwikkelingslanden. Vervolgens gaat paragraaf 3.2 in op de rol van het Nederlandse bedrijfsleven in de eerder genoemde transmissiekanalen. In de daaropvolgende paragrafen schetst de raad welke rol het ontwikkelingsbeleid kan spelen bij het versterken van de bijdrage van het bedrijfsleven (paragraaf 3.3), welke uitgangspunten volgens de raad hierbij moeten gelden (paragraaf 3.4) en de inzet die hiervoor nodig is (paragraaf 3.5). Paragraaf 3.6 sluit af met conclusies.

Uitgangspunt bij de beschrijving van de bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven is de meerwaarde van de kernactiviteiten van het bedrijfsleven voor maatschappelijke ontwikkeling in het ontwikkelingsland.

3.1 Type betrekkingen Nederlandse bedrijven met ontwikkelingslanden

Via zijn reguliere economische betrekkingen met ontwikkelingslanden oefent het Nederlandse bedrijfsleven invloed uit op de lokale economische ontwikkeling. Het kan gaan om heel diverse betrekkingen: van inkopen uit ontwikkelingslanden en investeren in lokale productiecapaciteit tot het ontwikkelen van goederen en diensten die aantrekkelijk zijn voor individuen, ondernemingen en overheden in ontwikkelingslanden. Naast een grote diversiteit aan betrekkingen is ook sprake van een heterogeen bedrijfsleven; er is niet één type Nederlands bedrijfsleven. Een lokaal aanwezige multinational opereert op heel andere wijze dan een mkb-

importeur. Tabel 3.1 geeft een typologie van betrekkingen die Nederlandse ondernemingen onderhouden met ontwikkelingslanden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds de vestigingslocatie (horizontaal) en de markt waarvoor het bedrijf produceert (verticaal).

Tabel 3.1 Type betrekkingen van Nederlandse bedrijven met ontwikkelingslanden

Vestiging in...	Ontwikkelingslanden	Nederland
Productie voor...		
Ontwikkelingslanden	A. Lokale productie voor lokale markt <i>Voorbeelden:</i> – Unilever produceert voedingsmiddelen in Indonesië – Heineken brouwt verschillende soorten bieren in Rwanda en Sierra Leone – Een Nederlands bedrijf zet in Uganda een plastic recycling-fabriek op.	B. Export van goederen en diensten naar ontwikkelingslanden <i>Voorbeelden:</i> – DSM produceert met vitamines verrijkte rijst – Een Nederlandse baggeraar wordt ingehuurd voor de aanleg van een haven in een ontwikkelingsland.
Nederland	C. Lokale productie van goederen en diensten voor export naar rijke landen <i>Voorbeelden:</i> – Nederlandse telers produceren in Kenia bloemen voor de Europese markt – Kledingmerken laten spijkerbroeken maken in ateliers in Azië.	D. Import goederen en diensten uit ontwikkelingslanden <i>Voorbeelden:</i> – Een Nederlandse cacao-fabrikant importeert cacao-bonen uit Ivoorkust – Import van grondstoffen – Nederlands bedrijf schakelt callcenter in Mumbai in.

Bron: SER-secretariaat o.b.v. gesprek met Netherlands Africa Business Council (NABC).

Deze verschillende betrekkingen hebben allemaal een eigen impact op de economische situatie en werkgelegenheid in ontwikkelingslanden. Zo is bij lokale aanwezigheid sprake van directe impact op productieve werkgelegenheid omdat de (Nederlandse) onderneming lokaal mensen in dienst neemt, terwijl de invloed via importen indirect verloopt via indirecte werkgelegenheidscreatie. Hierbij is sprake van een positieve invloed als toeleveranciers aan de IMVO-eisen van het importerende Nederlandse bedrijf voldoen. Op deze wijze draagt dit Nederlandse bedrijf bij aan meer volwaardig werk.

Tegen deze achtergrond staat de raad in de volgende paragraaf stil bij een aantal ‘transmissiekanalen’ waarlangs de private sector kan bijdragen aan duurzame groei, zoals ook genoemd in het vorige hoofdstuk: het effect op werkgelegenheid (direct en indirect), belastingafdrachten, productie van ontwikkelingsrelevante goederen en diensten (waaronder voor de armste bevolkingsgroepen (*bottom of the pyramid*), en kennisoverdracht en innovatie. Daarnaast wordt ingegaan op de impact op het milieu. Deze elementen maken alle onderdeel uit van het SER/IMVO-kader, zoals beschreven in hoofdstuk 2.

3.2 Rol van het Nederlandse bedrijfsleven in de transmissiekanalen

Productieve en volwaardige werkgelegenheid

Een van de krachtigste bijdragen die het Nederlandse bedrijfsleven kan leveren – via investeringen in dan wel via importen uit ontwikkelingslanden – ligt in de creatie van productieve en volwaardige werkgelegenheid. Grote multinationals hebben in ontwikkelingslanden duizenden mensen in dienst. De werkgelegenheid die indirect gecreëerd wordt bij lokale toeleveranciers of distributeurs is vaak nog vele malen groter¹. Daarnaast is ook de kwaliteit van arbeid van belang. Over het algemeen geldt dat Westerse multinationals hun werknemers relatief goede arbeidsvoorwaarden bieden doordat zij een hogere arbeidsproductiviteit hebben². Deze betere arbeidsvoorwaarden kunnen daarnaast een positief effect hebben op arbeidsvoorwaarden in de omgeving van de onderneming (*wage spillovers*)³, waaronder toeleveranciers. Dit wil overigens niet zeggen dat deze arbeidsvoorwaarden altijd aan de kwalificatie volwaardig werk voldoen. Zelfs een relatief hoog loon is niet altijd een leefbaar loon en vaak ontbreekt voldoende sociale zekerheid.

De bijdrage van het bedrijfsleven aan bestaanszekerheid en zelfredzaamheid kan worden versterkt door meer aandacht voor arbeidsvoorwaarden in de flexibele schil van arbeid rond multinationale ondernemingen. Het gaat hierbij niet per se om informele-sector-werkers, maar ook om verhuuld zelfstandigen (contractarbeiders) en werknemers die via een tussenpersoon werken (‘agent’-werknemers) die soms

1 Volgens schattingen zou voor elke baan bij Unilever in Zuid-Afrika daarbuiten via de toeleverantieketen 22 mensen indirect in een deel van hun inkomen kunnen voorzien. Beide effecten samen komen neer op 0,8 procentpunt van de totale werkgelegenheid in dit land. Kapstein, E. B. (2008) *Measuring Unilever's economic footprint: The case of South Africa*, Unilever South Africa.

2 Zo betalen multinationals soms wel 40 tot 100% hogere lonen dan het gemiddelde in het land en bieden ze een breder pakket aan arbeidsvoorwaarden die hoger liggen dan het lokale niveau. Ook zijn de condities waaronder gewerkt wordt vaak beter. Vgl. Brown, D.K. [et al.] (2004) The effects of multinational production on wages and working conditions in developing countries, hoofdstuk 8 in *Challenges to globalization: Analyzing the economics*; Barry, F. (2009) FDI [Foreign direct investment] and labor markets, in: *The Princeton Encyclopedia of the World Economy*, pp. 464-469.

3 Lipsey, R.E. (2004) Home and host-country effects of FDI, hoofdstuk 9 in *Challenges to globalization: Analyzing the economics*.

wel al jarenlang en volledig voor de onderneming in kwestie werken⁴. In dit verband beveelt de ILO aan om in ontwikkelingslanden werkgelegenheid te bevorderen die meer zekerheid biedt⁵.

Belastingopbrengsten

Buitenlandse ondernemingen leveren via de belastingafdracht een bijdrage aan de overheidsinkomsten van ontwikkelingslanden. Dit gebeurt via import- en exportheffingen en er worden belastingen geïnd op winst die door de onderneming in dat land wordt behaald en op consumptie (btw). Het bedrijfsleven betaalt dan ook aanzienlijke bedragen aan belasting⁶. Tegelijkertijd is er kritiek dat door multinationals te weinig aan vennootschapsbelasting in de gastlanden wordt betaald, zelfs indien ondernemingen zich wel houden aan alle internationale regels met betrekking tot belastingen en transfer pricing. Investeren in de capaciteitsopbouw van belastingdiensten in ontwikkelingslanden kan de 'enabling environment' versterken en daarmee de belastingopbrengst voor deze landen duurzaam borgen. Wel moet voorkomen worden dat ondernemingen (door internationale verdragsregels) tegen dubbele heffingen aanlopen. Dit zou namelijk tot gevolg hebben dat het voor ondernemingen onaantrekkelijker wordt om in deze landen te investeren.

Goederen en diensten

Ondernemingen kunnen door de productie en levering van (kapitaal)goederen en diensten tegemoetkomen aan de behoeften van de bevolking in ontwikkelingslanden en bijdragen aan een kwantitatief en kwalitatief betere lokale productie. Met bepaalde goederen en diensten kan bovendien specifiek worden ingespeeld op de behoeften van de allerarmsten (*bottom of the pyramid*)⁷. DSM heeft bijvoorbeeld producten ontwikkeld om de voedingswaarde van voedsel te versterken, zoals een vitaminerijk poeder dat men over het eten kan strooien of versterkte rijst⁸. Ook het aanbieden van hoogwaardige infrastructurele diensten, zoals de aanleg van waterwerken, kan vallen onder de ontwikkelingsbijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven.

4 Volgens een studie van de internationale chemie-, energie- en mijnvakbond neemt de omvang van deze flexibele schil toe. Zie ILO (2008) *ICEM guide on contract and agency labour [CAL]*, zie <http://cal.ilo.org>.

5 Zie paragraaf 6 van bijlage 5.

6 Clay, J.W. (2006) *Exploring the Links Between International Business and Poverty Reduction: A Case Study of Unilever in Indonesia*; Kapstein, E.B. (2008) *Measuring Unilever's Economic Footprint: The Case of South Africa*.

7 Prahalad, C.K. (2004) *Fortune at the bottom of the pyramid: Eradicating poverty through profits*.

8 DSM (2011) *Consultation DG Development*, brief d.d. 17 januari 2011.

Milieu-impact van bedrijven of bedrijfsstrategieën

Via lokale aanwezigheid of via IMVO-normen en technische assistentie aan toeleveranciers kunnen Nederlandse bedrijven een positieve bijdrage leveren aan de milieu-omstandigheden in ontwikkelingslanden. Vaak wordt deze bijdrage positief gekwalificeerd: de milieunormen gehanteerd door Westerse ondernemingen zijn doorgaans van hoger niveau dan lokaal de norm is. Dit neemt niet weg dat activiteiten die met milieu- en gezondheidsrisico's gepaard gaan, zoals grondstoffenwinning, extra aandacht vragen ten aanzien van een goed IMVO-beleid en de daarbij behorende risicoanalyse (due diligence).

Relatie met lokaal bedrijfsleven

De bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven aan duurzame groei in ontwikkelingslanden loopt in belangrijke mate via het lokale bedrijfsleven. De activiteiten van Westerse en lokale ondernemingen zijn vaak complementair. Zo leveren lokale ondernemingen of *smallholders* in veel gevallen inputs voor Westerse productiefaciliteiten. Het versterken van lokale *business linkages* kan dan ook een zeer krachtige impuls leveren aan de lokale private sector. Deze ontwikkelingsimpact kan worden versterkt wanneer het bedrijfsleven samenwerking zoekt met maatschappelijke organisaties en/of kennisinstellingen.

Zodra Westerse bedrijven de lokale markt betreden, gaan zij – als werkgever, als producent, exporteur of inkoper – de concurrentie aan met het lokale bedrijfsleven. Deze concurrentie is soms pijnlijk en is niet altijd onomstreden⁹. Dit heeft er vooral mee te maken dat Westerse bedrijven vergeleken met het lokale bedrijfsleven vaak een relatief gunstige uitgangspositie hebben in termen van technologie, innovatie en marketing. Concurrentie met Westerse ondernemingen kan lokale bedrijven in ontwikkelingslanden ook juist aanzetten tot een verbetering van de productie en dienstverlening¹⁰. Zo kan de toetreding van buitenlandse banken de marges op rentes voor arme consumenten aanzienlijk verminderen.

Kennisoverdracht en innovatie

Buitenlandse directe investeringen zijn voor ontwikkelingslanden één van de belangrijkste kanalen voor technologietransfer¹¹. Ook via de levering van bijvoorbeeld machines vindt kennisoverdracht van (productie)technologie plaats. Samenwerkingsverbanden tussen exporteurs, kennisinstellingen en (lokale) ngo's kunnen eraan

⁹ WRR (2010) *Minder pretentie, meer ambitie*, p. 252.

¹⁰ Zie ook SER (1997) *Advies De particuliere sector in internationale samenwerking*, p. 22.

¹¹ Saggi, K. (2009) Foreign direct investment and international technology transfer, in: *The Princeton Encyclopedia of the World Economy*.

bijdragen om de productiemiddelen optimaal in te zetten. Via joint ventures of langdurige inkooprelaties met een Westerse partner kan het lokale bedrijfsleven profiteren van overdracht van kennis over productiviteitsverbetering, marktkansen en productkwaliteit (waaronder milieu-effecten en energieverbruik)¹². Dit effect kan plaatsvinden onder druk van concurrentie of door directe opname in de toeleveringsketens van multinationale ondernemingen. Kennisoverdracht gaat echter geenszins automatisch. Trainingsprogramma's van lokale producenten zoals boeren- (organisaties) kunnen de kennisoverdracht en gerelateerde productiviteitsverbeteringen versterken.

De rol van analyse, transparantie en rapportage

Niet alle relaties tussen het Nederlandse bedrijfsleven en ontwikkelingslanden zijn onomstreden. Bedrijven en maatschappelijke organisaties verschillen nogal eens van mening over het relatieve belang van de positieve en negatieve effecten. Empirische analyse is behulpzaam om na te gaan waar de belangrijkste routes voor versterking van de positieve ontwikkelingsimpact liggen. Ondernemingen kunnen – eventueel samen met maatschappelijke organisaties – hun impact op armoedevermindering ('poverty footprint') in kaart brengen als onderdeel hun van (I)MVO-verslaggeving. Ook sociale, employment- en milieu-assessments kunnen hier onderdeel van uitmaken. Dit genereert meer aandacht voor de positieve ontwikkelingsimpact die het Nederlandse bedrijfsleven heeft en biedt daarnaast aanknopingspunten voor (het gesprek over) verdere versterking hiervan.

De SER vindt het een bemoedigende ontwikkeling dat de ontwikkelingsimpact van het bedrijfsleven steeds meer feitelijk wordt benaderd. Nederlandse bedrijven kunnen hieraan bijdragen door in hun (I)MVO-verslaggeving aandacht te besteden aan de ontwikkelingsimpact en het verminderen van de negatieve gevolgen van de bedrijfsactiviteiten. Naast de aanknopingspunten die richtlijn 400 van de Raad voor de Jaarverslaggeving hiervoor biedt, kan een instrument als GRI (*Global Reporting Initiative*) hierbij behulpzaam zijn¹³.

12 Gorodnichenko, Y. [et al.] (2010) Globalization and innovation in emerging markets, *American Economic Journal: Macroeconomics*, pp. 194-226.

13 Mede op verzoek van de SER heeft de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) richtlijn 400 opgesteld over de verslaggeving over maatschappelijke aspecten van ondernemen. Zie ook SER (2011) *Tweede Voortgangsrapportage Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen*.

3.3 De rol van ontwikkelingsbeleid

Welke rol kan het Nederlandse ontwikkelingsbeleid spelen in het versterken van de bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven? Bovengenoemde betrekkingen tussen het Nederlandse bedrijfsleven en ontwikkelingslanden komen regelmatig tot stand zonder directe overheidsbemoeienis. Waar sprake is van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen levert het bedrijfsleven een belangrijke bijdrage aan duurzame groei in ontwikkelingslanden. Er zijn echter goede redenen om ontwikkelingsbeleid in te zetten om deze ontwikkelingsimpact te versterken:

1. Door systeem- en marktfalen (een slecht ondernemingsklimaat) en een (gepercipieerd) hoger risicoprofiel zijn Nederlandse bedrijven huiverig om te ondernemen in met name de minst ontwikkelde landen.
2. Om verschillende redenen werken de transmissiekanalen niet altijd goed. Dit kan te maken hebben met systeemfalen, maar ook met beperkingen bij de Nederlandse en lokale bedrijven.
3. Om bedrijven te stimuleren hun ontwikkelingsimpact te vergroten door ontwikkelingsgericht te ondernemen zijn extra maatregelen nodig.

Deze opsomming geeft aan dat er in de praktijk verschillende drempels zijn om de ontwikkelingsbijdrage aan duurzame groei te vergroten. Als in een ontwikkelingsland sprake is van een gebrekkig functionerende belastingdienst, zal de bijdrage via belastingopbrengsten beperkt blijven. Als geen sprake is van goede beroepsopleidingen of een arbeidsinspectie die bij de lokale bedrijven toeziet op naleving van arbeidsnormen, blijft de bijdrage via productieve en volwaardige werkgelegenheid beperkt. Ook kan sprake zijn van gebrekkige transparantie van de wet- en regelgeving en van de overheid in ontwikkelingslanden en van onvoldoende toegang tot aanbestedingsprocedures.

Aan de bedrijfskant kan er sprake zijn van onvoldoende kennis van nieuwe – mogelijk duurzamere – producten en productietechnieken en van de mogelijkheden bij het opzetten van samenwerking met lokale ondernemingen. De benodigde financiële infrastructuur kan ontbreken of gebrekkig zijn en toegang tot financiering kan een obstakel vormen. Er kan een tekort zijn aan geschoold personeel of een te groot personeelsverloop. Bij toeleveranciers kan sprake zijn van gebrekkige kennis van en onvoldoende *commitment* aan duurzame (people, planet en profit) productiewijzen en ondoorzichtige ketens. En tot slot kunnen er extra inspanningen nodig zijn om bij te dragen aan werkgelegenheid die meer inkomenszekerheid biedt, zoals meer zekerheid aan kleine producenten.

Het bedrijfsleveninstrumentarium zou eraan moeten bijdragen deze drempels weg te nemen. Punt 1 en 2 uit bovenstaande opsomming vragen om een versterking van het enabling environment en de werking van duurzame markten en ketens. Het derde punt vraagt om het stimuleren van ‘ontwikkelingsgericht ondernemen’. Hieronder verstaat de raad ondernemen dat zich expliciet richt op het realiseren van een positieve ontwikkelingsimpact.

De raad acht het van belang om te benadrukken dat de beleidsinzet vanuit ontwikkelingssamenwerking altijd tijdelijk moet zijn. Ontwikkelingsrelaties moeten uiteindelijk immers overgaan in normale economische (handels)relaties. Ook blijft het uiteraard van belang de effectiviteit en doelmatigheid van de ingezette beleidsinstrumenten regelmatig te evalueren.

De rol van het ontwikkelingsbeleid wordt verder uitgewerkt in de volgende twee paragrafen. Paragraaf 3.4 gaat in op de uitgangspunten voor de beleidsinzet om de ontwikkelingsimpact te versterken en in paragraaf 3.5 komen enkele specifieke elementen van die beleidsinzet aan de orde. De SER streeft er hierbij niet naar alle bedrijfsleveninstrumenten binnen het ontwikkelingsbeleid uitputtend te behandelen, maar wel om een aantal algemene noties over het instrumentarium te formuleren. In bijlage 4 is een overzicht opgenomen van de huidige en voorziene bedrijfsleveninstrumenten binnen het beleid voor ontwikkelingssamenwerking.

3.4 Uitgangspunten voor het versterken van de ontwikkelingsimpact

Aansluiten bij Nederlandse expertise

Het versterken van de ontwikkelingsimpact van ondernemen – de bijdrage aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid in ontwikkelingslanden – vereist bij uitstek het benutten van de private kracht van bedrijfsleven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties op gebieden waar Nederland goed en concurrerend in is. Juist de sterktes die Nederland in huis heeft en de vraag hiernaar vanuit het ontwikkelingsland, bepalen voor een ontwikkelingsland de toegevoegde waarde van economische samenwerking met ons land. In het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid moet naar de mening van de raad worden gezocht naar de match van het Nederlandse onderscheidende aanbod met de ontwikkelingsvraag. De ontwikkelingsvraag moet hierbij centraal staan. Ten aanzien van het onderscheidende aanbod van het bedrijfsleven ziet de raad hier de mogelijkheid van een nadrukkelijke, maar niet-exclusieve koppeling met het onlangs in gang gezette topsectorenbeleid van het kabinet. In hun toekomstagenda's geven alle topsectoren aan speci-

fieke meerwaarde te kunnen leveren om de toekomstige zelfredzaamheid en duurzame groei van ontwikkelingslanden te bevorderen. Daarnaast bieden de speerpunten uit de focusbrief ontwikkelingssamenwerking aanknopingspunten voor de inzet van Nederlandse expertise. Dit geldt zowel voor water en voedselzekerheid als voor veiligheid en rechtsorde (waar de belangrijke rol van werkgelegenheid als stabiliserende factor wordt genoemd) en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR).

Vraagsturing

Vanzelfsprekend dient het aanbod van de Nederlandse private sector in de reële behoefte van ontwikkelingslanden te voorzien. Het moet gaan om een reële vraag uit ontwikkelingslanden naar kennis, kunde, goederen en diensten waar Nederland onderscheidend in is. Er moet geen aanbod worden gedaan waar geen vraag is en geen vraag worden uitgeoefend waar geen zakelijke basis is. Aan de betrokkenheid van de private sector in ontwikkelingslanden moet zowel voor de vragende partij als de aanbiedende partij een zakelijk uitgangspunt ten grondslag liggen.

Een beleidsinzet gericht op het versterken van de ontwikkelingsimpact van ondernemen heeft voordelen voor het Nederlandse bedrijfsleven. Van bedrijven die met inzet van OS-middelen investeren, projecten uitvoeren of transacties doen met ontwikkelingslanden mag dan ook gevraagd worden aan een aantal voorwaarden te voldoen.

Bevordering lokaal ondernemerschap

Allereerst moet er nadrukkelijk een verbinding worden gelegd naar bevordering van het lokale ondernemerschap. De economische samenwerking met de Nederlandse private sector moet zichtbaar bijdragen aan het tot ontwikkeling komen van de private sector in de ontwikkelingslanden zelf. Dat vraagt om een lange termijn en integrale aanpak: geen *stop-and-go* investeringen of projecten, maar het zo veel mogelijk inschakelen van lokale toeleveranciers en lokale werknemers, die ook opgeleid worden om uiteindelijk zelf de bedrijfsvoering ter hand te nemen en geïnspireerd worden tot het ondernemerschap. Daarmee wordt werkgelegenheid gecreëerd die inkomen en bestaanszekerheid en daarmee de zelfredzaamheid verbetert. Met duurzame economische samenwerking kan de Nederlandse private sector zich in ontwikkelingslanden onderscheiden van nieuwe donoren die gericht zijn op korte termijn winstmaximalisatie met weinig aandacht voor lokale externe effecten. Effectieve economische samenwerking zal gericht moeten zijn op het bevorderen van lokale bedrijvigheid als motor van werkgelegenheid.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen

Een tweede belangrijke conditionaliteit betreft een maatschappelijk verantwoorde wijze van opereren in ontwikkelingslanden. Van de Nederlandse private sector mag verwacht worden dat zij zich gedraagt naar de normen ten aanzien van maatschappelijk ondernemen die internationaal zijn afgesproken en in de SER/IMVO-verklaring zijn vastgelegd¹⁴.

De overheid koestert als subsidiegever vergelijkbare verwachtingen en verbindt aan de financiële ondersteuning van buitenlandse activiteiten van bedrijven de voorwaarde dat die bedrijven zich inspannen om de OESO-richtlijnen na te leven¹⁵. Voor een aantal instrumenten binnen ontwikkelingssamenwerking (ORIO, FMO) gelden aanvullende eisen.

Ook buiten de sfeer van ontwikkelingssamenwerking wordt van bedrijven overigens verwacht dat zij het SER/IMVO-kader respecteren. Het vrijwillige, maar niet-vrijblijvende karakter van dit kader betekent in deze bredere setting wel dat bedrijven hier op eigen wijze invulling aan geven, afhankelijk van de eigen mogelijkheden en die in het gastland. Het kader geldt ook voor landen waar de internationale normen niet of onvoldoende worden gerespecteerd. De OESO-richtlijnen stellen vast dat een bedrijf in geval van strijdigheid van de lokale wetgeving met deze richtlijnen niet door de richtlijnen genoopt kan worden in strijd met de lokale wetgeving te handelen. Wel kunnen Nederlandse bedrijven bijvoorbeeld in landen waar vakbondsvrijheid verboden is, zelf medezeggenschap organiseren, en in landen waar gelijke kansen van mannen en vrouwen onder druk staan, wel vrouwen in dienst nemen en aan hen gelijke kansen bieden. Ook van andere private actoren – kennisinstellingen, sociale partners en maatschappelijke organisaties – mag gevraagd worden dat zij op maatschappelijk verantwoorde wijze in ontwikkelingslanden opereren.

De raad stelt met genoegen vast dat de herziene OESO-richtlijnen (2011), met de uitbreidingen ten aanzien van ketenbeheer, due diligence en mensenrechten (het Ruggie-framework) de belangrijkste elementen van het SER/IMVO-kader bevatten.

Dit heeft, ten eerste, te maken met het veelomvattende karakter van de richtlijnen (zie bijlage 5). Zo omvatten de richtlijnen in de huidige vorm de fundamentele arbeidsnormen van de ILO, zijn ze in lijn met het Ruggie-raamwerk voor mensenrechten en bevatten ze een groot aantal bepalingen ten aanzien van informatieverstrekking (verslaglegging), werkgelegenheid en arbeidsverhoudingen, milieu,

¹⁴ SER (2008) *Verklaring internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen*.

¹⁵ TK (2010-11) 26 485, nr. 101 en TK (2010-11) 26 485, nr. 109.

bestrijding van corruptie, consumentenbelangen, wetenschap en technologie, mededinging en belastingen. De Richtlijnen combineren dit veelomvattende karakter met een zorgvuldige en genuanceerde formulering die ruimte laat voor flexibiliteit en conditionaliteit.

Ten tweede bieden de OESO-richtlijnen verschillende verdere aanknopingspunten om de positieve ontwikkelingsimpact van ondernemen te versterken. Zo behoren bedrijven volgens de richtlijnen bij te dragen aan duurzame ontwikkeling (people, planet, profit), de opbouw van lokale capaciteit te bevorderen (onder andere door gebruik van lokale toeleveranciers), volwaardige werkgelegenheid te bevorderen (onder andere door het betalen van een loon waarvan een gezin onderhouden kan worden en scholingsmogelijkheden voor werknemers te bieden), overdracht van technologie te bevorderen en bij te dragen aan de overheidsfinanciën van het gastland door belasting te betalen¹⁶.

Ten derde behoren bedrijven volgens de richtlijnen een analyse uit te voeren van de daadwerkelijke en mogelijke negatieve impact van de eigen bedrijfsactiviteiten, inclusief hun activiteiten in de keten van toeleveranciers (due diligence). Deze due diligence gaat verder dan het managen van de materiële risico's voor het bedrijf zelf en behoort ook de risico's voor de andere stakeholders en de omgeving te omvatten¹⁷. Bedrijven behoren passende maatregelen te nemen om daadwerkelijke dan wel mogelijke negatieve effecten te voorkomen of te herstellen. Naast de algemene risicoanalyse behoren bedrijven ook een specifieke due diligence ten aanzien van mensenrechten uit te voeren en een mensenrechtenbeleid (en daarop gebaseerde interne processen) vast te leggen¹⁸. Ook ten aanzien van het bestrijden van corruptie leggen de richtlijnen veel nadruk op interne controle en due diligence (zie uitgebreider bijlage 5).

De raad adviseert de overheid om in het verlengde van het huidige beleid de naleving van de hernieuwde OESO-richtlijnen te hanteren als een strikte voorwaarde voor de toekenning van subsidie uit ontwikkelingsgelden. Hiermee wordt de inhoud

¹⁶ De tekst van het werkgelegenheidshoofdstuk van de nieuwe OESO-richtlijnen is in overeenstemming gebracht met de relevante bepalingen van de Tripartiete ILO-verklaring inzake multinationale ondernemingen. De Tripartiete ILO-verklaring bevat daarnaast een aantal ontwikkelingsrelevante aanbevelingen die betrekking hebben op het leveren van een positieve bijdrage aan werkgelegenheid, technologieoverdracht en verspreiding, lokale toeleveranciers, O&O-fondsen en het bevorderen van werkzekerheid.

¹⁷ Daarbij worden volgens de richtlijnen drie gradaties onderscheiden: (i) een negatieve impact veroorzaken, (ii) substantieel bijdragen aan een negatieve impact en (iii) direct gelieerd zijn via een zakelijke relatie aan een negatieve impact. Bij elke gradatie worden aangepaste maatregelen van bedrijven verwacht.

¹⁸ Hoewel de risicoanalyse een algemeen karakter heeft, is zij volgens de richtlijnen niet van toepassing op de hoofdstukken wetenschap en technologie, mededinging en belastingen.

van het SER/IMVO-kader ontdaan van zijn vrijwilligheid voor bedrijven die van zo'n subsidie gebruik willen maken.

Dit impliceert ook een stroomlijning van de huidige subsidievoorwaarden. Reden daarvoor is dat de SER enerzijds de naleving van de voorwaarden wil bewerkstelligen, maar anderzijds de administratieve lasten wil beperken. De raad adviseert om de verdere subsidievoorwaarden te beperken tot de verstrekking van de noodzakelijke informatie over de ontwikkelingsimpact die met het betreffende project is beoogd. Ieder instrument om de betrokkenheid van het bedrijfsleven bij ontwikkeling te bevorderen heeft zijn eigen specifieke doelstelling (zie bijlage 4). Hieraan zijn uiteraard ook verschillende subsidievoorwaarden verbonden. De raad adviseert de administratieve lasten van het bedrijfsleveninstrumentarium zo veel mogelijk te beperken. De gevraagde informatie moet proportioneel zijn voor de handhaving van de subsidievoorwaarden en om de ontwikkelingsimpact vast te stellen.

Bij de inzet van publieke OS-middelen is effectief toezicht op de naleving van de OESO-richtlijnen alleszins gerechtvaardigd. Voldoende transparantie door middel van IMVO-verslaglegging, passende due diligence en een laagdrempelig en effectief klachtenmechanisme zijn hierbij van groot belang.

De SER adviseert de overheid om bij de inzet van publieke OS-middelen actief en over de volle breedte van de bepalingen toe te zien op de naleving van de OESO-richtlijnen. De raad staat daarbij een pragmatische benadering voor, zoals prof. Ruggie in het bredere referentiekader voor mensenrechten en bedrijfsleven heeft ontwikkeld: een maatwerkgerichte 'risk-based' benadering met proportionele handhaving. Het accent dient te liggen op proportionele handhaving achteraf en niet op bureaucratie vooraf. Wel houdt effectief toezicht in dat consequenties worden verbonden aan een falende inspanning tot het naleven van de richtlijnen, zoals in laatste instantie het terugvorderen van subsidiebedragen.

De raad acht tevens meer voorlichting nodig over de OESO-richtlijnen, inclusief het huidige remediemechanisme. Schending van de OESO-richtlijnen kan reeds in het huidige beleid gemeld worden bij het Nederlandse NCP. Om dit mechanisme te laten functioneren, moeten lokale *stakeholders* wel op de hoogte zijn dat men daar terecht kan. Hier ligt een taak voor de ambassades ter plekke, maar ook voor de bedrijven die een beroep doen op de bedrijfsleveninstrumenten. Sociale partners en maatschappelijke organisaties kunnen in dit proces een bijzondere rol vervullen door via hun internationale netwerk lokale stakeholders te informeren.

De IFC Performance Standards-bepalingen ten aanzien van verplichte communicatie door de aanvrager over een project en de mogelijkheden voor lokale stakeholders om daartegen bezwaar in te dienen, kunnen inspiratie bieden bij de verdere vormgeving van het handhavingsmechanisme¹⁹.

Ook andere landen en multilaterale instellingen verbinden voorwaarden aan financiële ondersteuning van ontwikkelingsgericht ondernemen. Zo kennen alle multilaterale ontwikkelingsbanken geharmoniseerde richtlijnen voor aanbestedingen in de bouw van infrastructuur (the 'Conditions of Contract for Construction, Multilateral Development Bank Harmonised Edition'), kent de IFC van de Wereldbank de IFC Performance Standards en hanteert het Britse DfID haar eigen criteria. Andere donorlanden stellen juist geen of minder voorwaarden. De raad is zich ervan bewust dat het hanteren van de OESO-richtlijnen als strikte voorwaarde voor het OS-overheidsinstrumentarium Nederlandse bedrijven in een ongelijk speelveld plaatst ten opzichte van buitenlandse bedrijven wier overheden die eis niet stellen aan het gebruik van OS-instrumenten. De raad ziet dit echter als een onlosmakelijk onderdeel van een duurzame langetermijnbenadering, waarin de paradigmawisseling van directe ontwikkelingshulp naar het inschakelen van de private actoren in de samenleving centraal staat. De raad is overtuigd van de toegevoegde waarde van de private sector voor ontwikkelingslanden en overtuigd van de hoge IMVO-standaard die de private sector naar ontwikkelingslanden meeneemt. Dat weegt structureel zwaarder dan de kortetermijninperking van het gelijke speelveld. Wel acht de raad het noodzakelijk dat de OESO en de Nederlandse overheid een consistente inspanning leveren om te bewerkstelligen dat opkomende markten MVO-normen invoeren die vergelijkbaar zijn met de OESO-richtlijnen om een gelijk speelveld te bereiken.

Kwaliteitscriteria

De raad onderschrijft verder de kwaliteitseisen voor private-sector-instrumenten die de AIV heeft bepleit in zijn advies uit 2006²⁰ en adviseert om deze terug te laten komen in het beleid. Het gaat om de volgende criteria:

- vraaggestuurd;
- land- en contextspecifiek inzetbaar (flexibiliteit);

¹⁹ De IFC hanteert een aantal prestatienormen waar projecten aan moeten voldoen om voor financiering in aanmerking te komen. De IFC beoordeelt de sociale en milieuaspecten van het project, in samenspraak met het bedrijf, de lokale overheid en andere lokale belanghebbenden. De IFC maakt deze beoordeling openbaar via de IFC-website, en de klant moet de informatie ook lokaal beschikbaar stellen. De klant moet lokaal de dialoog aangaan met belanghebbenden om ervoor te zorgen dat er draagvlak is. De normen worden geëvalueerd door middel van IFC-bezoeken en jaarlijkse voortgangsrapportages. Lokale belanghebbenden kunnen zich met klachten wenden tot de IFC's Compliance Advisor/Ombudsman.

²⁰ AIV (2006) *Private sector ontwikkeling en armoedebestrijding*, p. 69.

- additioneel (niet tevens beschikbaar via de markt);
- toegankelijk en gebruiksvriendelijk;
- effectief en efficiënt;
- synergie met andere instrumenten bevorderend.

Additionaliteit betekent dat instrumenten niet ook beschikbaar zijn via de markt. Zo wordt marktverstoring voorkomen. Dit betekent dat ontwikkelingsbeleid zich vooral moet richten op projecten die moeilijk financierbaar zijn en vooral een katalyserende rol zouden moeten spelen, additioneel aan de 'gangbare' marktactiviteiten. Door privaat geld te genereren kan een katalyserende rol met grote ontwikkelingsimpact worden gerealiseerd. De inzet van publieke middelen zal daarnaast zo veel mogelijk een bijdrage moeten leveren aan betere milieu- en sociale omstandigheden van de productie zodat deze daadwerkelijk aanzet tot een duurzame ontwikkeling.

Synergie bewerkstelligen zonder beperkende landenlijsten

De achtergrond van het hanteren van landenlijsten in ontwikkelingssamenwerking is het bewerkstelligen van synergie tussen de inzet van verschillende instrumenten. Voorkomen moet worden dat heel geïsoleerde activiteiten met een geringe impact plaatsvinden. Voor vormen van ontwikkelingssamenwerking waar de synergie primair gezocht wordt met de inzet van publieke actoren (lokale en Nederlandse overheid) zoals in het onderwijs of de gezondheidszorg, is er een duidelijke aanleiding om het aantal partnerlanden te beperken. Waar synergie wordt gezocht met de inzet van het bedrijfsleven ligt dit anders. Internationaal ondernemen en internationale handels- en productieketens houden zich immers niet aan landenlijsten, maar worden gedreven door comparatieve voordelen van verschillende landen en de mogelijkheden om op basis daarvan zaken te doen. Het bedrijfsleven opereert bovendien vaak grensoverschrijdend en ontwikkelingssamenwerking is vaak grensoverschrijdend. Ook woont tegenwoordig 75 procent van de armen in de middeninkomenslanden (de zogenaamde 'poverty pockets') in tegenstelling tot zo'n twintig jaar geleden, toen nog ruim 90 procent in de lage-inkomenslanden woonde²¹. Het is dan ook niet zinvol om programma's en instrumenten gericht op het versterken van de ontwikkelingsimpact van ondernemen en investeren, het verduurzamen van handels- en productieketens en die zich richten op ontwikkeling van de daarvoor benodigde *enabling environment* tot een landenlijst te beperken. Kansen voor ontwikkelingsgericht ondernemen laten zich niet altijd dicteren door een landenlijst. Juist om het Nederlandse bedrijfsleven effectief te kunnen betrekken bij ontwikkelingswerk, moeten deze bedrijven de markt(ontwikkelingen) kunnen volgen

21 Informatie uit hoorzitting Ontwikkelingssamenwerking, gehouden op 6 april 2011.

en niet beperkt worden door een landenlijst die in zich rigide is. Ook een thematische insteek, gericht op het inzetten van Nederlandse expertise, verhoudt zich slecht tot een beperkende landenlijst.

De SER adviseert om de vraag naar synergie terug te leggen bij de aanvragers van de instrumenten. Zij moeten overtuigend aangeven op welke wijze hun voorstel bijdraagt aan duurzame groei in het desbetreffende ontwikkelingsland én hoe het synergie bewerkstelligt met de activiteiten van verschillende private en publieke actoren, waaronder de synergie met de beleidsinzet van Buitenlandse Zaken. Het relevante criterium is waar de private sector en sociale partners met het publiek/private aanbod van relevante betekenis kan zijn voor duurzame ontwikkeling en verzelfstandiging van ontwikkelingslanden.

Voor ontwikkelingslanden in een vergevorderd stadium van economische verzelfstandiging bepleit de SER een flexibele, efficiënte en effectieve transitiefaciliteit om de overgang van een ontwikkelingsrelatie naar een relatie gebaseerd op handel, duurzame ontwikkeling en geopolitieke samenwerking te voltooien. Gezien de aard van laatstgenoemde relatie verdient het aanbeveling de middelen en inrichting van deze faciliteit, zoals nu ook het geval is, bij het ministerie van EL&I te blijven beleggen.

3.5 Specifieke inzet om de ontwikkelingsimpact te versterken

Enabling environment

Hoe kunnen de private actoren in de Nederlandse samenleving steviger worden benut bij het bevorderen van duurzame groei in ontwikkelingslanden? Zoals ook betoogd in hoofdstuk 2, begint duurzame groei en economische verzelfstandiging bij de bevordering van een goed *enabling environment*. Nederlandse private partijen dragen daar op verschillende manieren aan bij. Werknemers- en werkgeversorganisaties dragen via het vakbondsmedefinancieringsprogramma en het werkgevers-samenwerkingsprogramma bij aan de versterking van sociale partners en sociale dialoog in ontwikkelingslanden. Ook maatschappelijke organisaties zetten zich in om goed bestuur en democratie te bevorderen. Daarnaast zijn er verschillende instellingen die zich richten op knelpunten in de ontwikkeling van de private sector in ontwikkelingslanden zoals de FMO (Ontwikkelingsbank, financiering) en het CBI (ondersteuning aan ondernemers in ontwikkelingslanden bij het zelfstandig en duurzaam exporteren naar Europa).

De raad acht het van belang dat deze programma's gericht op verbetering van het *enabling environment* met voldoende middelen en in een breed aantal ontwikkelingslanden gecontinueerd worden.

De raad vraagt aandacht voor mogelijkheden voor aanvullende middelen om belangrijke aspecten van het *enabling environment* te stimuleren, zoals rechtszekerheid, fundamentele arbeidsnormen, een veilig investeringsklimaat, een adequaat belastingstelsel en een goed werkende douane, goede beroepsopleidingen, effectieve arbeidsmarktbeleid, voldoende arbeidsinspectie en een basis sociale zekerheid. Daarom vraagt hij de staatssecretaris om hier een concreet voorstel voor te doen. Het bilaterale beleid via de ambassades speelt hierbij een rol. De raad is echter van mening dat de bestaande instrumenten de versterking van deze aspecten van het *enabling environment* nog onvoldoende dekken.

Binnen het bevorderen van het *enabling environment* heeft het aanleggen en verbeteren van een adequate infrastructuur een groot belang. In onderzoeken naar knelpunten in het *enabling environment* staat de behoefte aan infrastructuur steevast bovenaan. De gebrekkige infrastructuur in Afrika leidt tot circa 40 procent minder bedrijvigheid in die landen dan in een situatie met goede infrastructuur en tot een reductie van 2 procentpunt economische groei per jaar²². Een aantal Nederlandse topsectoren heeft een mondiaal onderscheidende positie op infrastructureel gebied. Denk aan de watersector (waterprojecten, waterbouw en maritiem), gezondheidszorg (high-tech/life-sciences) en energie. De efficiëntie van het logistieke systeem bepaalt in hoge mate of een bevolking haar producten elders op de wereld kan afzetten. Ook de topsector transport en logistiek speelt derhalve een belangrijke rol bij het vraagstuk globalisering en het bevorderen van zelfredzaamheid.

Gezien deze expertise en de grote infrastructurele behoeften in ontwikkelingslanden pleit de raad ervoor de samenwerking met deze landen op basis van wederzijds voordeel op infrastructureel gebied te versterken. Naast betere positionering van Nederlandse bedrijven bij Wereldbankprojecten wil de raad de ontwikkelkracht van het Nederlandse bedrijfsleven binnen het ORIO-programma nadrukkelijk bevorderen middels aanpassing van de beleidsregels van dit programma (zie kader), binnen de mogelijkheden die de OESO-richtlijnen voor het internationaal aanbesteden ('Good procurement') hiervoor bieden²³. Een dergelijke aanpassing kan gepaard gaan met een hogere budgettaire vraag. Maximale benutting van de private ontwikkelkracht in het ORIO-programma vraagt naar de mening van de raad op termijn om een verhoging van het ORIO-budget.

22 African Union, African Development Fund, World Bank, Africa's infrastructure: an agenda for transformative action, uit: AIV (2011) *Advies Ontwikkelingsagenda na 2015*.

23 Zie: <http://www.oecd.org/dataoecd/12/62/36044494.pdf>.

ORIO: benutting ontwikkelkracht bedrijfsleven

De raad constateert dat in het huidige ORIO-programma voor ontwikkelingsrelevante infrastructuurontwikkeling de ontwikkelkracht van het bedrijfsleven onvoldoende vooropstaat. In het huidige programma is een kunstmatige scheiding aangebracht tussen de projectontwikkelaar en de uitvoerder van het infrastructurele project, die na een aanbesteding wordt gekozen door de lokale overheid. Dat ontmoedigt het bedrijfsleven om in de projectontwikkelfase actief te zijn (wie in de projectontwikkelfase betrokken is, mag alleen meedingen naar de uitvoering van het project op voorwaarde dat de kennisvoorsprong van de betrokkene in de aanbesteding teniet wordt gedaan).

Om de stuwende kracht van het bedrijfsleven – om samen met lokale overheden te zorgen voor de realisatie van infrastructurele projecten – weer centraal te stellen, behoeft het ORIO-programma op een aantal punten aanpassing:

- Voor de minst ontwikkelde landen (MOL's), waar aanbesteding van infrastructurele projecten wordt nagestreefd, moet de aanbesteding voortaan zo vroegtijdig mogelijk in de initiatief- en voorbereidingsfase plaatsvinden (in plaats van op het moment tussen voorbereiding- en realisatiefase). Hierdoor wordt de ontwikkelkracht van het bedrijfsleven optimaal benut.
- Voor de niet-MOL's moet worden afgestapt van de huidige tenderfase met onderlinge competitie op kwaliteit. Voor deze landen is een continue faciliteit wenselijk waarvoor projectaanvragen kunnen worden ingediend, die op ontwikkelingsrelevantie en vraaggestuurdheid worden getoetst. Hiermee wordt het bedrijfsleven weer volop medespeler in deze projecten. Omdat projecten in deze nieuwe opzet op basis van 'wie het eerst komt, het eerst maalt' toegekend worden en met het centraler stellen van de ontwikkelkracht van het bedrijfsleven een toename van het aantal projecten te verwachten is, is tevens een budgettaire verruiming noodzakelijk.

Randvoorwaarde bij deze aanpassingen is dat zij voldoen aan de OESO-richtlijnen voor internationaal aanbesteden ('Good procurement').

Versterkte inzet van Nederlandse expertise

Naast verbetering van het *enabling environment* ziet de raad ook mogelijkheden om particuliere actoren nadrukkelijker te betrekken bij de thematische inzet van OS-middelen. Beleidsbeslissingen over uit te voeren projecten, sectorprogramma's etc. moeten op zakelijke gronden tot stand komen tussen ontwikkelingslanden en

donorlanden met benutting van de private kracht. Op onderscheidende topgebieden kunnen Nederlandse bedrijven en brancheorganisaties hun specifieke kennis en kunde tot hun recht laten komen. De weg hiertoe is tezamen met de kennisinstellingen en de overheid – en waar mogelijk ook met maatschappelijke organisaties – langdurige bilaterale samenwerkingsverbanden met ontwikkelingslanden aan te gaan en vanuit hun toegevoegde waarde bedrijvigheid te bevorderen. Een voorbeeld waarin dat plaatsvindt is de landbouwsector. Daarvoor is een bilateraal instrument nodig dat Nederlandse topsectoren hierin faciliteert met flexibele financieringsarrangementen, gerichte economische diplomatie en bundeling van kennis over duurzaam internationaal ondernemen en development finance. De raad stelt voor om de mogelijkheid tot het ontwikkelen van dergelijke bilaterale instrumenten (*water for development, agriculture for development, energy for development etc.*) te onderzoeken en daar middelen vanuit ontwikkelingssamenwerking voor vrij te maken. Daarbij behoort ook een fondsconstructie tot de mogelijkheden. De raad pleit ervoor om bij deze bilaterale instrumenten internationale MVO-criteria voor specifieke sectoren te betrekken.

Een bijzonder aandachtspunt zijn verder de zogeheten mondiale publieke goederen, zoals een stabiel klimaat, biodiversiteit, vrede en veiligheid (zie hoofdstuk 2). De raad acht het multilaterale kanaal het meest geëigend om deze goederen tot stand te brengen. Als het multilaterale kanaal echter tekortschiet voor terreinen waar Nederland koploper wil zijn, zoals klimaatadaptatie, zou ter aanvulling het bilaterale kanaal kunnen worden ingezet via de hierboven genoemde nieuw te ontwikkelen instrumenten.

Goede werking van de markt en duurzame ketenontwikkeling

Ook in het kader van een goede werking van de markt en duurzame ketenontwikkeling zijn er mogelijkheden om de bijdrage van het bedrijfsleven te versterken. Het gaat hierbij om het stimuleren van ontwikkelingsgericht ondernemen. Verschillende bestaande instrumenten kunnen hiertoe worden ingezet, zoals de programma's om de relaties tussen (Nederlandse) en lokale bedrijven in ontwikkelingslanden (B2B) te versterken en de potentie van kennisoverdracht vergroten. Het Private Sector Investeringsprogramma (PSI), de Matchmaking Faciliteit (MMF), BiD Network en het business-link-programma van PUM zijn OS-programma's die gericht zijn op het tot stand brengen van deze duurzame investeringsrelaties en kennisoverdracht. Daarnaast beheert FMO voor het ministerie van EL&I het Fonds Opkomende Markten (FOM) waarmee FMO de lokale investeringen van mkb-ondernemers financiert. De exportkredietverzekeringsfaciliteit van het ministerie van EL&I is uiteraard ook een belangrijk instrument om investeringen in ontwikke-

lingslanden te stimuleren. Ook meer steun voor *fair trade*-initiatieven zou onderdeel uit kunnen maken van de beleidsinzet gericht op duurzame ketenontwikkeling.

De raad adviseert om daarnaast een flexibel instrumentarium te ontwikkelen, waarbij bedrijven ondersteuning krijgen wanneer zij de ontwikkelingsimpact van hun reguliere activiteiten willen vergroten. Het gaat dan om aantoonbare investeringen die zonder deze ondersteuning niet tot stand zouden komen, bijvoorbeeld training van medewerkers en versterking van beroepsopleidingen, of de overdracht van technologie en de introductie van innovatieve technieken. Van dit instrumentarium zouden ook bedrijven – en met name mkb – gebruik kunnen maken die een ‘businessplan plus’ willen ontwikkelen, waarin zij onderzoeken hoe zij hun ontwikkelingsrelevantie kunnen vergroten. Ook bedrijven die hun keten in kaart willen brengen en verbeterplannen voor de duurzaamheid en inkomenszekerheid ervan willen maken, zouden een beroep op dit instrument kunnen doen.

Versterken van partnerschappen²⁴

Internationaal maatschappelijke verantwoord ondernemen valt primair onder de verantwoordelijkheid van het internationaal opererende bedrijfsleven en van lokale overheden. Het ligt dan ook voor de hand om voor partnerschappen gericht op duurzame groei kapitaal uit het bedrijfsleven zelf vrij te spelen. Daar waar in het kader van een partnerschap sprake is van ontwikkelingsgericht ondernemen (expliciet gericht op ontwikkelingsimpact en verdergaand dan de reguliere bedrijfsactiviteiten, bijvoorbeeld ten aanzien van de investeringen in lokale productiecapaciteit) kan het partnerschap ook met ontwikkelingsgelden worden ondersteund. Startfinanciering door de overheid kan belangrijk zijn om andere partijen bereid te krijgen een zeker risico te nemen en middelen in te zetten (*match funding*). De overheid kan vervolgens die activiteiten financieren die zonder steun niet tot stand zouden komen. Daarnaast is de overheid vaak een belangrijke financier van maatschappelijke organisaties die deelnemen aan partnerschappen. Via de financieringsmethode voor maatschappelijke organisaties kan de overheid sturen op versterkte capaciteit binnen deze organisaties om marktprocessen in een langdurig duurzame richting te sturen zodat de ontwikkelingsimpact van bedrijven wordt vergroot.

Via het Schoklandfonds en het Initiatief Duurzame Handel financiert de Nederlandse overheid diverse partnerschappen (zie bijlage 6 voor een overzicht). Ook is het Nederlandse bedrijfsleven actief in internationale partnerschappen, zoals het samenwerkingsverband *Partnering for Prosperity* dat tot doel heeft de private sector,

24 In paragraaf 2.3 heeft de raad aangegeven wat hij onder het begrip partnerschappen verstaat.

overheid en ngo's samen te brengen om te werken aan een meetbare verbetering van de duurzaamheid van voedselsystemen, water en sanitatie.

Evaluaties wijzen op verschillende aandachtspunten voor overheidsbeleid²⁵. Zo zijn helderheid over de verschillende doelstellingen van partijen, de verantwoordelijkheidsverdeling (stakeholder governance) en de beoogde ontwikkelingsimpact belangrijke voorwaarden voor succes. Verder is bij een bijdrage van de overheid een gedeelde financiële verantwoordelijkheid van belang. Dat stimuleert eigenaarschap tussen partijen en de gezamenlijke verantwoordelijkheid van partijen in het bereiken van succes. Ook is de kans op succes groter als aandacht wordt besteed aan de lokale context en betrokkenheid van de lokale gemeenschap. Van belang voor de verantwoording is dat in de uitvoering vaak een traject van *learning by doing* nodig is, wat onder meer betekent dat investeringen zich niet altijd direct vertalen in resultaten.

Vanuit het perspectief van het bedrijfsleven is het belangrijk dat het risicoprofiel van investeringen in ontwikkelingslanden acceptabel is. Om partnerschappen te versterken waarin de creativiteit van het bedrijfsleven optimaal benut wordt, is het van belang dat de Nederlandse overheid zich opwerpt als partner van bedrijven om het risicoprofiel zodanig aantrekkelijk te maken, dat bedrijven willen investeren. Dat kan een financiële compensatie, maar ook een politieke risicovermindering zijn. Hiervan bestaan reeds interessante voorbeelden, zoals ziektekostenverzekering in Afrika en het lokaal verbouwen van grondstoffen voor Heineken in Congo. Voor dit type partnerschappen is het wenselijk dat er een open inschrijving komt voor ideeën van private actoren (bedrijven, maar ook kennisinstellingen en civil society), waarbij de hulp van de Nederlandse overheid op één of andere wijze nodig is om het uiteindelijke doel van zelfredzaamheid te realiseren.

Een versterking van een gelijk speelveld voor besteding van internationale hulp gelden Naast bilaterale fondsen worden ook via de fondsen van de Europese Unie en mondiale en regionale ontwikkelingsbanken jaarlijks zeer vele hulpprojecten gefinancierd waarvoor bedrijven kunnen worden ingeschakeld. Wanneer hierbij lokale bedrijven uit ontwikkelingslanden betrokken zijn, kan dit een belangrijke impuls leveren aan de versterking van de private sector aldaar²⁶. Voor meer kennis- en kapitaalintensieve (onderdelen van) projecten kunnen ook bedrijven uit ontwikkelde landen – waaronder Nederland – betrokken worden via intekening op openbare aanbestedingen. Donorlanden en ontwikkelingsbanken kunnen zelf betrokken zijn

25 Aidenenvironment (2010) *Millenniumakkoorden: Mid term review*.

26 Clay, E.J. [et al.] (2009) *Untying aid: is it working? Thematic study on the Developmental effectiveness of untied aid: evaluation of the implementation of the Paris Declaration and of the 201 DAC recommendation on untying ODA to the LCD's*, DIIS.

bij de organisatie van de aanbestedingen; steeds vaker worden aanbestedingen gedecentraliseerd naar het niveau van de lokale overheid.

Er bestaan twijfels of aanbestedingsprocedures momenteel voldoende leiden tot de aankoop van de meest duurzame goederen en diensten, zowel qua prijs-kwaliteit verhouding als het voldoen aan milieu- en sociale normen zoals de fundamentele arbeidsnormen van de ILO²⁷. De opkomst van niet-OESO-donoren zoals India en China speelt hierbij een rol.

Een gelijk speelveld zou versterkt kunnen worden door meer transparantie in aanbestedingsprocedures en meer innovatieve/duurzame vormen van aanbesteding, capaciteitsopbouw voor lokaal aanbesteden en het handhaven van IMVO-eisen bij de besteding van international hulp gelden en het sluiten van tenders voor oneerlijke staatsconcurrentie (zoals de Verenigde Staten recent gedaan hebben voor hun Milleninium development change programme). De Nederlandse overheid zou zich hier samen met gelijkgestemde donorlanden sterk voor moeten maken in de OESO, bij de EU en de internationale financiële instellingen zoals de Wereldbank. Ook de WTO zou hier een rol in kunnen spelen, door middel van de daar gemaakte afspraken over transparante overheidaanbestedingen²⁸. Ook zouden *Value for money*-studies ingezet moeten worden om beter zicht te krijgen op de huidige knelpunten in aanbestedingen. Naast deze langetermijnbenadering kan het benutten van de Nederlandse private sector bij projecten van de Europese Unie en mondiale en regionale ontwikkelingsbanken verbeterd worden door een betere positionering van de Nederlandse private inzet bij deze organisaties.

Het versterken van de rol van ambassades

Om de betrokkenheid van het bedrijfsleven te verbeteren moet het Nederlandse postennetwerk in ontwikkelingslanden de capaciteit en ervaring hebben om met het bedrijfsleven samen te werken. Er moet een private sectorregie ontwikkeld worden om met de relatief schaarse middelen een maximum aan effect te bereiken en er moeten attachés met bedrijfslevenervaring op ambassades komen om goede gesprekspartners te zijn voor het bedrijfsleven. Daarnaast moeten de ambassades een sterkere rol spelen in het versterken van een aantal belangrijke aspecten van het *enabling environment* zoals rechtszekerheid, een veilig investeringsklimaat, een adequaat

27 Kate, W. ten (2010) Overheidsbeleid en aanbestedingen van de internationale financiële instellingen; R. Ebbers (2010) Xipán!, *Forum*, 2-12-2010; Wiel, H. van de (2011) Samen te water, *IS. Min. ELI&I* (2011) *Nieuwsbericht Nederland moet vaker profiteren van internationale aanbestedingen*, 3-2-2011.

28 La Chimia, A. (2011) Untying aid through the agreement on government procurement: a means to encourage developing country accession to the agreement and to improve aid effectiveness?, hoofdstuk 13 in: *The WTO Regime on Government Procurement: Challenge and Reform*.

belastingstelsel, goede beroepsopleidingen, vrijheid van organisatie, onafhankelijke sociale partners, effectief arbeidsmarktbeleid, voldoende arbeidsinspectie en een basis sociale zekerheid. Ambassades kunnen ook een rol spelen bij het tot stand brengen van partnerschappen zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven.

Aanwending middelen

Het actiever inschakelen van private actoren zoals het bedrijfsleven, kenniscentra, sociale partners en maatschappelijke organisaties zal volgens de raad een vertaling moeten krijgen in de aanwending van de middelen voor ontwikkelingssamenwerking.

Dit betekent onder andere dat er binnen het multilaterale kanaal meer middelen worden gereserveerd voor de inzet van private actoren. Voor het bilaterale beleid betekent het een substantiële uitbreiding van middelen voor private-sector-ontwikkeling, inclusief het bevorderen van een enabling environment en het stimuleren van ontwikkelingsgericht ondernemen.

3.6 Conclusies en aanbevelingen

Zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven is ontwikkeling van de private sector in ontwikkelingslanden cruciaal om de kansen van globalisering te kunnen benutten. De bijdrage die het Nederlandse bedrijfsleven kan leveren aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid in ontwikkelingslanden loopt in belangrijke mate via het lokaal aanwezige bedrijfsleven in ontwikkelingslanden.

Bijdrage Nederlandse bedrijfsleven aan duurzame groei

Waar sprake is van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen met respect voor mens en milieu levert het Nederlandse bedrijfsleven – als producent, exporteur, investeerder, afnemer en samenwerkingspartner – een belangrijke bijdrage aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid in ontwikkelingslanden.

De bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven loopt via de transmissiekanalen van volwaardige werkgelegenheid, belastingopbrengsten, betere goederen en diensten, overdracht van innovatie en technologie en versterking van het lokale bedrijfsleven. Op sociaal terrein kan de bijdrage van het bedrijfsleven aan bestaanszekerheid en zelfredzaamheid worden versterkt door meer aandacht voor arbeidsvoorwaarden in de (omvangrijke) flexibele schil van arbeid rond multinationale ondernemingen. Niet alle relaties tussen het Nederlandse bedrijfsleven en ontwikkelingslanden zijn onomstreden. Bedrijven en maatschappelijke organisaties verschillen nogal eens van mening over het relatieve belang van de positieve en negatieve effecten. De raad vindt het een bemoedigende ontwikkeling dat de ontwikkelingsimpact van het

bedrijfsleven steeds meer feitelijk wordt benaderd. Nederlandse bedrijven kunnen hieraan bijdragen door in hun verslaggeving over Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO) aandacht te besteden aan de ontwikkelingsimpact van de bedrijfsactiviteiten.

Rol van beleid

Betrekkingen tussen het Nederlandse bedrijfsleven en ontwikkelingslanden komen regelmatig tot stand zonder directe overheidsbemoeienis. Er zijn echter goede redenen om ontwikkelingsbeleid in te zetten om de ontwikkelingsimpact van ondernemen te versterken. Het gaat om systeem- en marktfalen alsmede een hoger risicoprofiel in ontwikkelingslanden, het niet optimaal functioneren van het transmissiekanaal en drempels die bedrijven ervaren om ontwikkelingsgericht te ondernemen. Het gaat nadrukkelijk om een instrumentarium dat tijdelijk ingezet moet worden. Ontwikkelingsrelaties moeten uiteindelijk overgaan in normale economische (handels)relaties. Het spreekt voor zich dat de beleidsinzet regelmatig geëvalueerd moet worden.

Uitgangspunten

De raad benoemt een aantal uitgangspunten voor de beleidsinzet gericht op het versterken van de ontwikkelingsimpact van ondernemen. Zo moet de beleidsinzet aansluiten bij de Nederlandse expertise en staan vraagsturing en een zakelijke relatie centraal. De samenwerking met Nederlandse private partijen moet zichtbaar bijdragen aan private sectorontwikkeling in de ontwikkelingslanden zelf. Verder onderschrijft de raad de AIV-kwaliteitseisen voor private-sector-instrumenten. Beleidsinstrumenten moeten additioneel zijn en dus niet ook beschikbaar via de markt.

Rol van het SER-IMVO-kader

De raad stelt met genoeg vast dat de herziene OESO-richtlijnen (2011), met de uitbreidingen ten aanzien van ketenbeheer, due diligence en mensenrechten (het Ruggie-framework) de belangrijkste elementen van de SER/IMVO-kader bevatten. De herziene OESO-richtlijnen bieden verschillende aanknopingspunten om de ontwikkelingsimpact van ondernemen te versterken. Zo behoren bedrijven volgens de richtlijnen bij te dragen aan duurzame ontwikkeling, de opbouw van lokale capaciteit, volwaardige werkgelegenheid, overdracht van technologie en de overheidsfinanciën van het gastland (door belasting te betalen). Bovendien behoren bedrijven volgens de richtlijnen een analyse uit te voeren van de daadwerkelijke en mogelijke negatieve impact van de eigen bedrijfsactiviteiten, inclusief die in de keten, en passende maatregelen te nemen om een dergelijke negatieve impact te voorkomen of te herstellen.

De raad adviseert de overheid om in het verlengde van het huidige beleid de naleving van de hernieuwde OESO-richtlijnen te hanteren als een strikte voorwaarde voor de toekenning van subsidie uit ontwikkelingsgelden. Hiermee wordt de inhoud van het SER/IMVO-kader ontdaan van zijn vrijwilligheid voor bedrijven die van zo'n subsidie gebruik willen maken.

Dit impliceert ook een stroomlijning van de huidige subsidievoorwaarden om een evenwicht tussen effectieve naleving van de voorwaarden en beperking van de administratieve lasten te bereiken. De raad adviseert om de verdere subsidievoorwaarden te beperken tot de verstrekking van de noodzakelijke informatie over de ontwikkelingsimpact die met het betreffende project is beoogd. Ieder instrument om de betrokkenheid van het bedrijfsleven bij ontwikkeling te bevorderen heeft zijn eigen specifieke doelstelling. Hieraan zijn uiteraard ook verschillende subsidievoorwaarden verbonden. De raad adviseert de administratieve lasten van het bedrijfsleveninstrumentarium zo veel mogelijk te beperken. De gevraagde informatie moet proportioneel zijn voor de handhaving van de subsidievoorwaarden en om de ontwikkelingsimpact vast te stellen.

Bij de inzet van publieke OS-middelen is effectief toezicht op de naleving van de OESO-richtlijnen alleszins gerechtvaardigd. Voldoende transparantie, passende due diligence en een laagdrempelig en effectief klachtenmechanisme zijn hierbij van groot belang.

De SER adviseert de overheid om bij de inzet van publieke OS-middelen actief en over de volle breedte van de bepalingen toe te zien op de naleving van de OESO-richtlijnen. De raad staat daarbij een pragmatische benadering voor, zoals prof. Ruggie in het bredere referentiekader voor mensenrechten en bedrijfsleven heeft ontwikkeld: een maatwerkgerichte 'risk-based' benadering met proportionele handhaving. Het accent dient te liggen op proportionele handhaving achteraf en niet op bureaucratie vooraf. Wel houdt effectief toezicht in dat consequenties worden verbonden aan een falende inspanning tot het naleven van de richtlijnen, zoals in laatste instantie het terugvorderen van subsidiebedragen. De IFC Performance Standards-bepalingen ten aanzien van verplichte communicatie door de aanvrager over een project en de mogelijkheden voor lokale stakeholders om daartegen bezwaar in te dienen kunnen inspiratie bieden bij de verdere vormgeving van het handhavingsmechanisme.

Daarnaast acht de raad meer voorlichting nodig over de richtlijnen, inclusief het huidige remediemechanisme bij het Nederlandse NCP. Tevens acht de raad het noodzakelijk dat de OESO en de Nederlandse overheid een consistente inspanning leveren

om te bewerkstelligen dat opkomende markten MVO-normen invoeren die vergelijkbaar zijn met de OESO-richtlijnen om een gelijk speelveld te bereiken.

Synergie bewerkstelligen

Volgens de raad is het niet zinvol om programma's en instrumenten gericht op het versterken van de ontwikkelingsimpact van ondernemen en het enabling environment tot een landenlijst te beperken. De raad adviseert dat de aanvragers van de instrumenten moeten aangeven op welke wijze hun voorstel bijdraagt aan duurzame groei in het desbetreffende ontwikkelingsland én hoe het synergie bewerkstelligt met de activiteiten van verschillende private en publieke actoren, waaronder de synergie met de beleidsinzet van Buitenlandse Zaken. Het relevante criterium is waar de private sector en sociale partners met het publiek/private aanbod van relevante betekenis kan zijn voor economische ontwikkeling en verzelfstandiging van ontwikkelingslanden.

Specifieke inzet

De raad acht het van belang dat bestaande programma's gericht op verbetering van de enabling environment, zoals de programma's van sociale partners en instellingen als FMO en CBI met voldoende middelen en in een breed aantal ontwikkelingslanden gecontinueerd worden. De raad vraagt daarnaast aandacht voor aanvullende middelen om belangrijke aspecten van het enabling environment zoals rechtszekerheid, een veilig investeringsklimaat, een adequaat belastingstelsel, goede beroepsopleidingen, effectief arbeidsmarktbeleid, voldoende arbeidsinspectie en een basis sociale zekerheid te stimuleren en vraagt de staatssecretaris om hier een concreet voorstel voor te doen.

Binnen het bevorderen van het *enabling environment* heeft het aanleggen en verbeteren van een adequate infrastructuur een groot belang. De raad constateert dat in het huidige ORIO-programma voor ontwikkelingsrelevante infrastructuurontwikkeling de ontwikkelkracht van het bedrijfsleven onvoldoende vooropstaat. Om de stuwende kracht van het bedrijfsleven weer centraal te stellen, behoeft het ORIO-programma op een aantal punten aanpassing binnen de mogelijkheden die de OESO-richtlijnen voor het internationaal aanbesteden hiervoor bieden, en is een budgettaire verruiming noodzakelijk.

Op onderscheidende topgebieden kunnen Nederlandse bedrijven hun specifieke kennis en kunde tot hun recht laten komen door – samen met kennisinstellingen, overheid en maatschappelijke organisaties – langdurige bilaterale samenwerkingsverbanden met ontwikkelingslanden aan te gaan en vanuit hun toegevoegde waarde

bedrijvigheid te bevorderen. Daarvoor is een bilateraal instrument nodig dat Nederlandse topsectoren hierin faciliteert met flexibele financieringsarrangementen, gerichte economische diplomatie en bundeling van kennis over internationaal ondernemen en development finance. De raad stelt voor om mogelijkheden voor dergelijke bilaterale instrumenten (*water for development, agriculture for development, energy for development* etc.) te onderzoeken en daar middelen vanuit Ontwikkelings-samenwerking voor vrij te maken.

Een bijzonder aandachtspunt zijn verder de zogeheten mondiale publieke goederen, zoals een stabiel klimaat, biodiversiteit, vrede en veiligheid (zie hoofdstuk 2). De raad acht het multilaterale kanaal het meest geëigend om deze goederen tot stand te brengen. Als het multilaterale kanaal echter tekortschiet voor terreinen waarin Nederland koploper wil zijn, zoals klimaatadaptatie, zou ter aanvulling het bilaterale kanaal kunnen worden ingezet via de hierboven genoemde nieuw te ontwikkelen instrumenten.

Ook in het kader van een goede werking van de markt en duurzame ketenontwikkeling zijn er mogelijkheden om de bijdrage van het bedrijfsleven te versterken. Het gaat hierbij om het stimuleren van ontwikkelingsgericht ondernemen. Verschillende bestaande programma's dragen hieraan bij. Ook meer steun voor fair trade-initiatieven zou onderdeel van uit kunnen maken van de beleidsinzet gericht op duurzame ketenontwikkeling.

De raad adviseert om daarnaast een flexibel instrumentarium te ontwikkelen, waarbij bedrijven ondersteuning krijgen wanneer zij de ontwikkelingsimpact van hun reguliere activiteiten willen vergroten. Het gaat dan om investeringen die aantoonbaar bijdragen aan duurzame economische ontwikkeling, die zonder deze ondersteuning niet tot stand zouden komen, bijvoorbeeld training van medewerkers en versterking van beroepsopleidingen, of de overdracht van technologie en de introductie van innovatieve technieken. Van dit instrumentarium zouden ook bedrijven – en met name mkb – gebruik kunnen maken die een 'businessplan plus' willen ontwikkelen, waarin zij onderzoeken hoe zij hun ontwikkelingsrelevantie kunnen vergroten. Ook bedrijven die hun keten in kaart willen brengen en verbeterplannen voor de duurzaamheid en inkomenszekerheid ervan willen maken, zouden een beroep op dit instrument kunnen doen.

De SER is van mening dat onder de juiste voorwaarden partnerschappen tussen stakeholders in Nederland en ontwikkelingslanden een grote positieve bijdrage kunnen leveren aan duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid. Een scherper

beeld van de succes- en faalfactoren is echter wenselijk. Bij positieve evaluaties moet opschaling van programma's tot de mogelijkheden behoren. De raad is daarom voorstander van goede monitoring en systematische evaluaties. Door *peer reviews* en uitwisseling van *best practices* kunnen de samenwerkingverbanden ook zelf hun verantwoordelijkheid nemen en verbeteringen doorvoeren.

Naast bilaterale fondsen worden ook via de fondsen van de Europese Unie en mondiale en regionale ontwikkelingsbanken jaarlijks zeer vele hulpprojecten gefinancierd waarvoor bedrijven kunnen worden ingeschakeld.

Een gelijk speelveld zou volgens de raad versterkt kunnen worden door meer transparantie in aanbestedingsprocedures, capaciteitsopbouw voor lokaal aanbesteden en het handhaven van IMVO-eisen bij de besteding van international hulp gelden. Bovendien is goede afstemming met lokale instrumentaria nodig. De Nederlandse overheid zou zich hier samen met gelijkgestemde donorlanden internationaal sterk voor moeten maken. Naast deze langetermijnbenadering kan het benutten van de Nederlandse private sector bij de Europese Unie en mondiale en regionale ontwikkelingsbanken verbeterd worden door een betere positionering van de Nederlandse private inzet bij deze organisaties.

Ten slotte adviseert de raad om de rol van ambassades bij de inzet van private-sector instrumenten te versterken. Dit betekent dat het postennetwerk de capaciteit en ervaring moet hebben om met het bedrijfsleven te werken en om het enabling environment te versterken.

Aanwending middelen

Het actiever inschakelen van private actoren zoals het bedrijfsleven, kenniscentra, sociale partners en maatschappelijke organisaties zal volgens de raad een vertaling moeten krijgen in de aanwending van de middelen voor ontwikkelingssamenwerking.

Dit betekent onder andere dat er binnen het multilaterale kanaal meer middelen worden gereserveerd voor de inzet van private actoren. Voor het bilaterale beleid betekent het een substantiële uitbreiding van middelen voor private sectorontwikkeling, inclusief het bevorderen van een enabling environment en het stimuleren van ontwikkelingsgericht ondernemen.

4 De bijdrage van sociale partners en sociale dialoog

4.1 Inleiding

In Cambodja is de ILO in 2001 gestart met het 'Better Factories'-programma om in samenwerking met de lokale overheid en internationale afnemers de implementatie van lokale arbeidsrechten en ILO-normen in de kledingindustrie te verbeteren. Inmiddels participeren meer dan 300 bedrijven in dit programma. Door onaangekondigde inspecties door de ILO en de lokale arbeidsinspectie is tussen 2001 en 2008 het aandeel van de deelnemende bedrijven dat zich houdt aan de correcte lonen, overwerktoeslagen en zwangerschapsverlof met 37 procentpunt gestegen naar boven de 90 procent; ook is de naleving van (minimale) arboregels over gezond en veilig werken met 20 procentpunt gestegen. In dezelfde periode zijn er in de sector 160.000 nieuwe banen gecreëerd en is de export sterk gestegen¹. Inmiddels heeft de ILO in samenwerking met de IFC onder de noemer 'Better Work' soortgelijke programma's uitgerold in Cambodja, Haïti, Indonesië, Jordanië, Lesotho, Nicaragua en Vietnam. Sociale dialoog maakt integraal onderdeel uit van de programma's: werkgevers, werknemers en overheid worden vanaf het begin betrokken bij de programmaopzet en elk land heeft een Project Advisory Committee waar werknemers, werkgevers en overheid zitting in hebben².

Na het einde van apartheid van Zuid-Afrika werd in 1995 Nedlac (National Economic Development and Labour Council) opgericht. Deze raad, die bestaat uit vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers, overheid en diverse maatschappelijke organisaties heeft in de eerste tien jaar 120 overeenkomsten gesloten op verschillende sociaal-economische beleidsterreinen. Volgens een externe evaluatie door Zuid-Afrikaanse wetenschappers heeft de raad bijgedragen aan de verdieping van de democratie en de duurzaamheid van economische en sociale hervormingen in het land. Het Zuid-Afrikaanse arbeidsrecht, dat mede door advies van Nedlac tot stand is gekomen, wordt internationaal gezien als zeer vooruitstrevend³.

1 Dit betekent niet dat er in deze sector geen arbeidsgeschillen zijn. Zo zijn er in 2010 in de Cambodjaanse kledingindustrie stakingen geweest. Zie hierover ITUC: <http://survey.ituc-csi.org/817-workers-sacked-or-suspended>.

2 Zie Robertson, R. (2011) *Labour Law Compliance and Human Resource Management Innovation: Better Factories Cambodia*, ILO/IFC en ILO/IFC (z.j.) *Better Work: Improving working conditions and promoting competitiveness in global supply chains*.

3 Webster, E. [et al.] (2006) *Social dialogue in South Africa: an external review of the national economic development and labour council (NEDLAC) 1995- 2006*; Braude, W. (2005) South Africa: Bringing Informal Workers into the Regulated Sphere: Overcoming Apartheid's Legacy, in: *Good Jobs, Bad Jobs, No Jobs: Labour Markets and Informal Work in Egypt, El Salvador, India, Russia and South Africa*, EPI.

Dit zijn slechts twee voorbeelden van de bijdrage die sterke sociale partners en een goede sociale dialoog kunnen leveren aan duurzame groei in ontwikkelingslanden. Er is een enorme energie in samenlevingen om zichzelf te organiseren en zo de situatie in het land te verbeteren. Een bijdrage aan het zelforganiserend vermogen is een bijdrage aan de zelfredzaamheid van samenlevingen en groepen burgers in die samenleving.

Het gaat hierbij om organisaties van sociale partners, maar ook om andere vormen van zelforganisatie, zoals coöperaties van boeren en kleine zelfstandigen in de informele economie.

Internationaal is er sprake van hernieuwde aandacht voor de sociale dialoog. In het licht van de economische crisis zijn in veel landen sociale akkoorden gesloten om de werkgelegenheidseffecten van de crisis te verzachten. De ILO heeft de Decent Work Agenda stevig op de kaart gezet en de Wereldbank en andere internationale instellingen besteden steeds meer aandacht aan sociale zekerheid.

De bijdrage die sociale partners, maatschappelijke organisaties en sociale dialoog kunnen leveren aan duurzame groei wordt in veel landen echter gefrustreerd; dit komt doordat overheden weigeren sociale partners en andere maatschappelijke organisaties te erkennen als gesprekspartners en hen zelfs actief bestrijden. Zo worden vakbondsleden en -bestuurders in diverse ontwikkelingslanden nog regelmatig ontslagen, gevangengenomen of zelfs vermoord⁴. Daarnaast ontbreekt vaak een traditie van een maatschappelijk middenveld (*civil society*) en worden de onderlinge verhoudingen tussen werkgevers en werknemers in veel ontwikkelingslanden gekenmerkt door de politieke polarisatie.

Sociale bescherming en arbeidsmarktbeleid in ontwikkelingslanden

In instituten als de Wereldbank en het IMF is eind van de vorige eeuw armoedebestrijding en de rol van het maatschappelijk middenveld (*civil society*) bij de aanpak hiervan, onderdeel geworden van hun beleidsstrategieën. Betrokkenheid van werknemers- en werkgeversorganisaties vormt hierbij een sleutelfactor. Een pro-

4 ITUC (2010) *Annual Survey of Violations of Trade Union Rights 2009*. Volgens deze survey zijn in 2009 ten minste 101 vakbondsleden vermoord. Colombia was met 48 doden opnieuw het gevaarlijkste land voor vakbondsleden en vakbondsbestuurders. Voor 35 vakbondsleden werden aanslagen of doodsb bedreigingen geregistreerd. Duizenden werknemers die demonstreerden voor betere lonen, of betere arbeidsomstandigheden, zijn geslagen, gearresteerd of gevangengezet, onder meer in Algerije, Wit-Rusland, Birma, Ivoorkust, Egypte, Honduras, India, Iran, Kenia, Nepal, Pakistan and Turkije. In veel landen zijn werknemers vanwege hun vakbondsactiviteiten ontslagen.

bleem in deze benadering is dat de sociale partners in ontwikkelingslanden vaak slecht georganiseerd zijn en over onvoldoende expertise beschikken om hun rol goed te kunnen spelen^a.

De Wereldbank gaat het komende decennium verder op de ingeslagen weg, in het besef dat ook in ontwikkelingslanden goede sociale bescherming en effectieve arbeidsmarktprogramma's belangrijke elementen zijn om hardnekkige armoede en ongelijkheid aan te pakken. Voor een effectief beleid op deze terreinen ligt een nauwe betrokkenheid van sociale partners voor de hand. In zijn *Strategie voor sociale bescherming en arbeidsmarkt 2012-2022* stelt de Wereldbank^b:

"Over the next ten years, social protection policies and programmes will be strongly shaped by emerging global challenges, especially deepening demographic trends, increasing volatility and integration brought about by globalization, and persisting poverty and inequality."

De Wereldbank wil in zijn komende tienjarenstrategie lage-inkomenslanden en fragiele staten ondersteunen met socialezekerheidssystemen die passen bij de landenspecifieke context. Daarbij ligt de nadruk op productiviteitsgroei door te investeren in menselijk kapitaal en arbeidsmarkttoetreding.

a. Wereldbank (2006) *Poverty Reduction Strategies 2005 Review: Lessons and Resources*.

b. Wereldbank (2011) *Building Resilience & Opportunity: The World Bank's Social Protection & Labor Strategy 2012-2022*.

Eerder in dit advies heeft de SER aangegeven dat de bijdrage van duurzame groei aan armoedebestrijding in belangrijke mate loopt via het creëren van volwaardige werkgelegenheid (*decent work*). Volwaardige werkgelegenheid ontstaat echter niet vanzelf. Hier kunnen sterke sociale partners een bijdrage aan leveren door in collectieve onderhandelingen passende arbeidsvoorwaarden overeen te komen, die het mogelijk maken op termijn armoede te ontstijgen. Daarnaast is een overheid nodig die de rol van de sociale partners erkent, met hen in dialoog treedt, en naleving van nationale en internationale arbeidsnormen stimuleert en op de handhaving toeziet.

Definitie sociale dialoog

Sociale dialoog is een breed begrip. De ILO hanteert als definitie van sociale dialoog: "alle vormen van onderhandeling, consultatie of uitwisseling van informatie tussen vertegenwoordigers van overheden, werkgevers en werknemers over economische en sociale beleidsvragen met een gezamenlijk belang". Dit omvat zowel bipartiete vormen van sociale dialoog (werkgevers en werknemers) als tripartiete vormen

(werkgevers, werknemers en overheid⁵). Daarnaast kan de sociale dialoog uitgebreid worden met andere belanghebbenden.

Sociale dialoog omvat daarmee het brede spectrum van medezeggenschap op bedrijfsniveau tot internationale sociale dialoog in de ILO. Wereldwijd is ‘smalle’ sociale dialoog – dat wil zeggen: (bipartiet) overleg tussen werkgevers en werknemers over arbeidsvoorwaarden – verreweg de belangrijkste en meest voorkomende vorm van sociale dialoog. ‘Brede’ sociaal-economische dialoog in tripartiete structuren is tot op heden met name een Europees fenomeen. Desondanks is er in Afrika, Latijns-Amerika en (in mindere mate) in Azië een groot aantal landen met een sociaal-economische raad of een vergelijkbaar instituut.

Op mondiaal niveau bestaat er sinds 1999 een Internationale Vereniging van Sociaal-Economische Raden en Vergelijkbare Instituties (International Association of Economic and Social Councils and Similar Institutions, AICESIS). De vereniging telt leden uit 61 landen (stand 2010) uit Afrika, Azië, Europa and Latijns-Amerika. Zij brengt regelmatig vertegenwoordigers van nationale overlegorganen van sociale partners en andere organisatie uit het maatschappelijke middenveld bijeen om zich over gemeenschappelijke vraagstukken te buigen.

Zonder sterke sociale partners kan geen sprake zijn van een betekenisvolle sociale dialoog, smal of breed. Om deze reden besteedt de raad in dit hoofdstuk aandacht aan de voorwaarden voor sterke sociale partners én een goede sociale dialoog.

Achtereenvolgens gaat dit hoofdstuk in op de bijdrage die sterke sociale partners en een goede sociale dialoog leveren aan duurzame groei (paragraaf 4.2), de voorwaarden voor sterke sociale partners en een goede sociale dialoog in ontwikkelingslanden (paragraaf 4.3) en het beleid dat dit kan ondersteunen (paragraaf 4.4).

4.2 Bijdrage sociale partners en sociale dialoog aan duurzame groei

De bijdrage van sterke sociale partners en een goede sociale dialoog aan duurzame groei vindt plaats in verschillende domeinen. Zoals hieronder toegelicht gaat het onder meer om goed bestuur, afstemming van sociale en economische doelen en belangen, bevordering van duurzame economische groei (inclusief de creatie van volwaardige werkgelegenheid) en crisisbestendigheid.

⁵ De tripartiete structuur van de Nederlandse SER, waarbij kroonleden de derde geleding in de raad vormen, is internationaal gezien uitzonderlijk. Tripartiete sociale dialoog refereert in de internationale literatuur over het algemeen aan overleg tussen werkgevers, werknemers en overheid.

Ten eerste leveren sterke sociale partners en een goede sociale dialoog een bijdrage aan *goed bestuur*. Sterke sociale partners, en met name vakbonden spelen regelmatig een belangrijke rol bij democratiseringsprocessen. Historische voorbeelden hiervan zijn *Solidarnosc* in Polen (een maatschappelijke beweging in de vorm van een vakbond) en COSATU in Zuid-Afrika. Mede door hun aanklachten bij de ILO hebben zij indertijd de internationale druk op de repressieve regimes in deze landen opgevoerd en steun gemobiliseerd voor het democratiseringsproces. Ook wanneer vakbonden alleen kunnen functioneren binnen een restrictieve, door de overheid gesanctioneerde, structuur kunnen zij een rol spelen in democratisering. Zo vormde het Center for Trade Union and Workers Services (CTUWS) in Egypte een kanaal voor het uiten van de zorgen van werknemers in de aanloop naar de ontwikkelingen dit voorjaar. De CTUWS blijft een centrale rol spelen in het initiëren van een sociale en maatschappelijke dialoog, onder meer door te pleiten voor de instelling van een brede sociaal-economische raad die de verschillende *stakeholders* een stem kan geven in de opbouw van het land en het doorvoeren van de noodzakelijke hervormingen⁶. Werkgeversorganisaties dragen direct bij aan een beter ondernemingsklimaat door (beleids)ruimte op te eisen om te ondernemen, een gelijk speelveld voor het bedrijfsleven te bevorderen, en ondernemerschap te stimuleren. Zoals gememoreerd in hoofdstuk 2 draagt de ontwikkeling van de private sector ook bij aan democratisering door de ontwikkeling van de middenklasse, versterkte fiscale capaciteiten van de staat en toenemende druk op regeringen om verantwoording over de besteding van belastinggelden af te leggen.

In landen die te maken hebben met grote economische en politieke transitie of uit een conflictsituatie komen, kan de sociale dialoog een manier zijn om vertrouwen en sociale cohesie op te bouwen tussen verschillende groepen in de samenleving⁷ en zo een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling en verdieping van democratie. De sociale dialoog bevordert ook goede arbeidsverhoudingen en sociale stabiliteit. Daarnaast kan sociale dialoog zorgen voor draagvlak voor beleidsveranderingen en beleid dat beter rekening houdt met de realiteit op de werkvloer, in bedrijven en in sectoren.

Ten tweede leveren sterke sociale partners en een goede sociale dialoog een bijdrage aan duurzame groei door *sociale en economische doelen en belangen met elkaar in overeenstemming te brengen* ('reconciling equity and efficiency'⁸). Hierbij gaat het om een

6 Curtis, K. (2011) *In-country democratic ownership: strengthening democracy and accountability: The role of free and independent trade unions and thriving civil society organizations*, ILO.

7 Bond, S. [et al.] (2007) *Institutionalizing Civic Engagement for Building Trust: The Case of Economic and Social Councils*.

8 Fraile, L. (ed.) (2010) *Blunting Neoliberalism: Tripartism and Economic Reforms in the Developing World*, ILO.

evenredige verdeling van de baten en kosten van economische activiteit, in overeenstemming met het algemeen belang.

Ondanks de belangrijke reductie van armoede in de wereld, is de ongelijkheid in de meeste landen de afgelopen decennia toegenomen in plaats van afgenomen.

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat collectieve onderhandelingen zorgen voor een gelijkmatiger inkomensverdeling⁹, vooral als deze onderhandelingen plaatsvinden op sectoraal of nationaal niveau. Een redelijk minimuminkomensniveau voor de laagstbetaalden op de arbeidsmarkt kan een andere uitkomst zijn. Hiermee stijgt dan het inkomensniveau van werkende armen en neemt het zicht op een armoedeoverstijgende bestaanszekerheid toe. De resultaten van collectieve onderhandelingen kunnen ook positieve 'spill-over'-effecten hebben op de lonen in de informele sector¹⁰, al behoeft deze relatie meer onderzoek. In collectieve onderhandelingen worden ook afspraken gemaakt, die leiden tot verbetering op andere terreinen, zoals opleiding en training van medewerkers, preventie en behandeling van HIV/Aids, arbeidsomstandigheden en zwangerschapsverlof.

Collectieve onderhandelingen vinden ook internationaal plaats, door middel van International Framework Agreements tussen multinationale ondernemingen en internationale (sectorale) vakbonden (Global Union Federations of GUF's)¹¹.

ILO-onderzoek laat zien dat een goede tripartiete sociale dialoog ook buiten West-Europa een bijdrage levert aan het mitigeren van de maatschappelijke kosten van economische hervormingen. Tripartiete sociale dialoog heeft in landen als Slovenië, Singapore, Zuid-Afrika en Uruguay een belangrijke invloed gehad op het arbeidsrecht en gezorgd voor activerend arbeidsmarktbeleid ter compensatie van structurele economische hervormingen die gepaard gaan met grote verschuivingen in de arbeidsmarkt.

De sociale dialoog in deze landen heeft geholpen om de 'scherpe kanten' van hervormingen te verminderen, onder meer door het tempo van privatisering wat af te zwakken, compensatie te bieden aan verliezers, buitensporige inkomensongelijkheid te voorkomen en (een minimum aan) sociale zekerheid te bieden. Dit is overigens gebeurd zonder de richting van de hervormingen fundamenteel te wijzigen¹².

9 Freeman, R. B. (2007) *Labor market institutions around the world*, CEP; ILO; ILS (2008) *World of Work Report 2008: Income Inequalities in the Age of Financial Globalisation*, Calderón, C. [et al.] (2004) *Labor market regulations and income inequality: evidence for a panel of countries*, IADB; Aidt, T. en [et al.] (2002) *Unions and Collective Bargaining: Economic Effects in a Global Environment*, Wereldbank.

10 Azam, J.P. [et al.] (2005) *Labour institutions, labour-management relations and social dialogue in Africa*, Rapport aan de Wereldbank.

11 Zie ook: SER (2008) *Verklaring internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen*, pp. 94-95.

12 Fraile, L. (ed.) (2010) *Blunting Neoliberalism: Tripartism and Economic Reforms in the Developing World*, ILO.

Ten derde kunnen sterke sociale partners en een goede sociale dialoog een belangrijke bijdrage leveren aan *economische groei en de crisisbestendigheid* van economie en maatschappij. Gecentraliseerde collectieve onderhandelingen kunnen leiden tot een verantwoord loonbeleid dat vervolgens kan resulteren in een hogere arbeidsparticipatie en daarmee helpen zij de spanning in de uitruil tussen inflatie en werkloosheid te verminderen. Dit resulteert ook in een grotere crisisbestendigheid, bijvoorbeeld doordat het loon- en arbeidsmarktbeleid worden gecombineerd in sociale akkoorden in reactie op een economische crisis (al dan niet veroorzaakt door een externe schok). De voorbeelden van Slovenië en Singapore laten opnieuw zien dat deze positieve bijdrage niet beperkt is tot West-Europa¹³.

Van grote betekenis is verder dat de internationale tripartiete sociale dialoog in de ILO een belangrijke rol speelt bij het bereiken van *volwaardige werkgelegenheid* in ontwikkelingslanden (zie kader). Centraal overleg kan bijdragen aan het uitdragen van en het toezicht op de naleving van de fundamentele arbeidsnormen en andere conventies. De fundamentele arbeidsnormen dragen bij aan volwaardige werkgelegenheid en armoedebestrijding en bevorderen tegelijkertijd een gelijk speelveld voor het internationaal ondernemen. Daarnaast bevordert de ILO de andere elementen van de *decent work*-agenda (toegang tot sociale bescherming, sociale dialoog) via onderzoek, training en landenprogramma's.

International Labour Organisation (ILO)

De ILO werd in 1919 opgericht vanuit het idee dat een duurzame vrede niet mogelijk is zonder sociale rechtvaardigheid. Om dat te bereiken heeft de organisatie vier hoofddoelstellingen geformuleerd: het bevorderen van de fundamentele arbeidsrechten; het verbeteren van de kans om werk te krijgen en te behouden voor mannen en voor vrouwen; het invoeren en uitbouwen van sociale zekerheid; én het bevorderen van sociale dialoog tussen werkgevers, werknemers en overheid. Bijzonder is dat de ILO tripartiet is samengesteld uit regeringsvertegenwoordigers van de lidstaten, én voor ieder land een lid namens de nationale werkgeversorganisaties en een lid namens de werknemersorganisaties.

De ILO neemt verdragen en aanbevelingen aan om deze doelstellingen in meer concrete normen vast te leggen. Daarover wordt tripartiet onderhandeld tijdens de

13 Fraile, L. (ed.) (2010) *Blunting Neoliberalism: Tripartism and Economic Reforms in the Developing World*, ILO.

jaarlijkse internationale conferentie in Genève in juni. Voordat verdragen van de ILO-bindend kunnen worden, moeten deze wel door de lidstaten worden geratificeerd (in de praktijk vindt ratificatie soms slechts in een beperkt aantal landen plaats). De ILO ziet ook toe op de naleving van de verdragen. Voor geratificeerde verdragen geldt een rapportageplicht. Voor de naleving van de verdragen die de vrijheid van vereniging en het recht op collectieve onderhandeling garanderen is zelfs een apart klachtenmechanisme opgezet: het Committee on the Freedom of Association (CFA).

Vermelding verdient ook het internationale trainingscentrum van de ILO (ITCILO) in Turijn. Dit centrum is belast met ontwikkelen en aanbieden van trainingen aan sociale partners in alle ILO-lidstaten ten aanzien van de diverse ILO-activiteiten (zie www.itcilo.org).

Ter ondersteuning van de werkgeversvertegenwoordigers en voor de onderlinge afstemming hebben werkgevers in 1920 de IOE (International Organisation of Employers) opgericht. De IOE telt thans 146 leden uit 138 landen, waaronder VNO-NCW. Aan vakbondszijde is er de ITUC (International Trade Union Confederation), waarbij 305 vakcentrales, waaronder FNV en CNV, zijn aangesloten die 175 miljoen werknemers vertegenwoordigen in 151 landen.

Door de rol die sterke sociale partners en een goede sociale dialoog spelen in bovenstaande domeinen, dragen zij ook bij aan een goed ondernemingsklimaat en verminderen zij het ondernemingsrisico, zowel voor lokale als voor internationale bedrijven.

Een bijzondere vorm van grensoverschrijdende internationale sociale dialoog zijn de International Framework Agreements (internationale raamovereenkomsten), IFA's. IFA's zijn een manier voor vakbonden om internationaal afspraken te maken met bedrijven die multinational opereren. Een IFA is een overeenkomst tussen een multinational en de vakbeweging, die betrekking heeft op de basisrechten van werknemers. Het allerbelangrijkste is dat de overeenkomsten vakbondsvrijheid en het recht op organisatie garanderen. Ze leggen basisprincipes vast, zoals betaling van een leefbaar loon en wereldwijd vergelijkbare veiligheids- en gezondheidsregels. Vaak is een IFA ook van toepassing op de leveranciers van de onderneming. De overeenkomsten worden gesloten tussen de multinational en de Global Union Federation (GUF) (internationale vakbondsfederatie) van de sector waarin het bedrijf werkzaam is. De vakbond uit het land van de hoofdzetel van de betreffende onderneming is betrokken bij het afsluiten van het akkoord. Het akkoord geldt wereldwijd en, een-

maal afgesloten, kunnen vakbonden uit de hele wereld die binnen dat bedrijf werkzaam zijn het gebruiken als middel om sociale dialoog aan te gaan.

In de Nederlandse bouwsector hebben de internationale bouw- en houtbond Building and Wood Workers International (BWI), CNV Vakmensen en FNV Bouw samen International Framework Agreements afgesloten met Ballast Nedam, de Koninklijke BAM Groep en VolkerWessels¹⁴.

4.3 Voorwaarden voor sterke sociale partners en sociale dialoog

Drie cruciale voorwaarden

Fundamentele arbeidsnormen, onafhankelijkheid en professionaliteit van sociale partners en representatieve organisaties zijn cruciale voorwaarden voor een goede sociale dialoog in ontwikkelingslanden.

De eerste voorwaarde voor sterke sociale partners en een goede sociale dialoog zijn de *fundamentele arbeidsnormen* van vrijheid van vereniging (ILO-verdrag 87) en collectieve onderhandelingen (ILO-verdrag 98). Met name in Azië zijn er veel landen die de ILO-verdragen over deze fundamentele normen niet hebben geratificeerd, maar dit is ook het geval voor de Verenigde Staten en verschillende landen in Afrika en Latijns-Amerika¹⁵. Bovendien vinden ook in ontwikkelingslanden die de verdragen wel hebben geratificeerd regelmatig schendingen van deze normen plaats. Overigens wordt sinds de *ILO-Declaration on fundamental principles and rights at work and its follow-up* uit 1998 van alle lidstaten verwacht dat zij de principes naleven inzake vrijheid van vereniging, tegengaan van dwangarbeid en kinderarbeid alsmede inzake discriminatie op het werk, ook al hebben ze de betreffende ILO-verdragen niet geratificeerd. Als follow-up wordt jaarlijks een *Global Report* uitgebracht en besproken. Hier ligt ook een expliciete samenhang met de follow-up van de Verklaring van 2008 over *Social Justice and a fair globalisation*.

Onafhankelijkheid is een tweede belangrijke voorwaarde voor sterke sociale partners. Daarnaast moeten de organisaties van werknemers en werkgevers ook goed georganiseerd en professioneel zijn en over de nodige sociaal-economische expertise beschikken.

¹⁴ Zie verder voor een overzicht van de IFA's: SER (2008) *Advies Duurzame Globalisering: een wereld te winnen*, p. 308.

¹⁵ Zie bijlage 7 voor een overzicht van ratificatie van de fundamentele arbeidsnormen per regio. Van de fundamentele arbeidsnormen zijn de verdragen over vrijheid van vakvereniging (nr. 87) en het recht op collectieve onderhandelingen (nr. 98) relatief het minst geratificeerd.

Een derde belangrijke voorwaarde voor sterke sociale partners is dat zij *een significant deel van werkgevers en werknemers kunnen vertegenwoordigen*. Dit betekent dat zij het algemeen belang kunnen behartigen, en dat deelbelangen van insiders niet domineren¹⁶. Dit is van bijzonder belang in ontwikkelingslanden, in verband met de vaak omvangrijke informele sector.

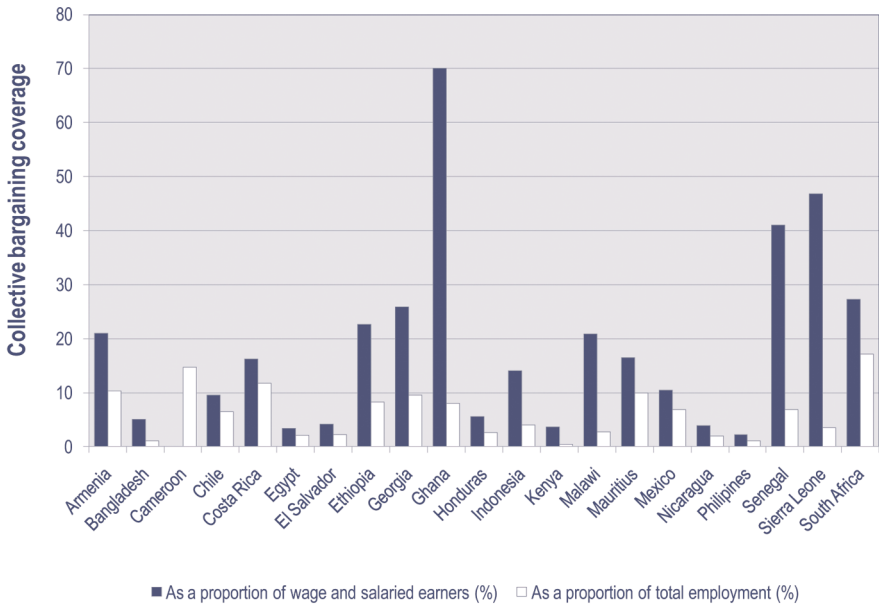
De organisatiegraad van werknemers is een indicator voor de representativiteit van vakbonden, maar zeker niet alleszeggend. De dekkingsgraad van cao's en het vertrouwen dat vakbonden genieten, kunnen veel hoger liggen dan de organisatiegraad. Aan de andere kant is de organisatiegraad in de formele sector betrekkelijk als er sprake is van een grote informele sector. Daarnaast is in veel ontwikkelingslanden sprake van een grote agrarische sector met veel kleine boeren. De gemiddelde organisatiegraad van werknemers en dekkingsgraad van cao's verschilt sterk tussen de verschillende continenten.

Recente gegevens over de organisatiegraad ontbreken, maar in het midden van de jaren negentig was zowel in Azië als Afrika gemiddeld ongeveer 15 procent van de werknemers in de formele sector lid van een vakvereniging¹⁷; in Europa was de organisatiegraad van werknemers in de jaren negentig gemiddeld rond de 40 procent. Over de organisatiegraad van werkgevers zijn voor zover bekend geen internationaal vergelijkbare cijfers beschikbaar. Over de dekkinggraad van cao's in ontwikkelingslanden geeft figuur 4.1 informatie. Uitschieters naar boven zijn te vinden in enkele Afrikaanse landen, vooral Ghana met circa 70 procent. Dit cijfer betreft echter het aandeel in de relatief kleine groep werknemers in loondienst; afgezet tegen het totale aantal werkenden is ook de dekkingsgraad van cao's in deze landen (zeer) gering.

¹⁶ Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations*.

¹⁷ ILO (1998) *World labour Report 1997/1998*. Recente cijfers over de organisatiegraad van werknemers zijn niet beschikbaar. De ILO neemt deze cijfers niet meer op in haar arbeidsmarktstatistieken.

Figuur 4.1 Dekkingsgraad cao's in ontwikkelingslanden

Bron: ILO (2011) *New Era of Social Justice*.

In verschillende landen met een grote informele sector hebben vakbonden zich de afgelopen jaren ingespannen om deze sector te bereiken en de belangen van informeel werkenden te behartigen. Dit gebeurt door uitbreiding van de activiteiten naar de informele sector (*outreach*) of allianties met ngo's die zich richten op de informele sector, zoals WIEGO (*Women in Informal Employment Globalizing and Organizing*). Ook slagen vakbonden er soms in om door hun invloed goedbedoelde maar ineffectieve overheidsprogramma's alsnog succesvol te maken (zie kader). Het aan de kaak stellen van corrupte praktijken kan hier een onderdeel van zijn (waakhondfunctie). In veel 'nieuwe' sociaal-economische raden in landen zoals Brazilië en Zuid-Afrika is de samenstelling breder dan de sociale partners. Dit kan het echter wel lastiger maken om tot overeenstemming te komen en achterbannen daadwerkelijk te binden.

Indiase vakbond maakt overheidsprogramma effectief

Elf miljoen Indiase landarbeiders zagen hun dagloon omhooggaan tot boven 1 US dollar en hun inkomenszekerheid verbeteren dankzij de vakbond APVVU, die in India op het platteland ruim een half miljoen landarbeiders organiseert. De Indiase overheid introduceerde het veelgeprezen Employment Guarantee Scheme, dat landarbeiders het recht geeft op honderd dagen werk tegen betaling van het minimumloon, dat net boven de armoedegrens van 1 US dollar per dag ligt. In de praktijk bereikte het programma de landarbeiders niet, totdat de vakbond zelf de gezinnen benaderde die voor het programma in aanmerking komen. In de dorpen waar de bond actief is heeft nu bijna iedereen extra werk. De APVVU heeft bovendien voor de rechter afgedwongen dat ook werkelijk het minimumloon wordt betaald, ook aan de vrouwen. Miljoenen landarbeiders zagen hun inkomen hierdoor met 25 procent stijgen.

Tot slot kunnen in ontwikkelingslanden naast de werkgevers- en werknemersorganisaties ook coöperatieve verbanden een belangrijke functie vervullen. Dat geldt zeker in de landelijke gebieden met vele kleine agrariërs. Het onderscheid tussen kleine boer of tuinder en landarbeider is in de praktijk van menig ontwikkelingsland beperkt en kan voor een individu van jaar op jaar wisselen. Coöperaties van producenten kunnen ondernemerschap bevorderen en bijdragen tot hogere productiviteit, grotere productie van betere kwaliteit en productdifferentiatie.

Aanvullende voorwaarden

Voor de ontwikkeling van een *brede sociaal-economische dialoog op nationaal niveau* zijn aanvullende voorwaarden nodig. Een sterke 'smalle' sociale dialoog vormt als het ware de basisvoorwaarde. Cao-onderhandelingen zijn het fundament van de sociale dialoog. Dit hangt niet alleen samen met de professionaliteit van de organisaties, maar ook met de relaties tussen de partijen onderling en de inbedding van de sociale dialoog in de maatschappelijke en politieke context van het land.

Het eerder genoemde ILO-onderzoek naar tripartiete sociale dialoog in ontwikkelingslanden rangschikt de kracht van dit type dialoog aan de hand van de breedte van de agenda, het aantal overeenkomsten, de breedte van de overeenkomsten, de continuïteit van de dialoog en de kracht en autonomie van de werknemersvertegenwoordigers. In landen waar tripartiete sociale dialoog de meeste impact heeft gehad (Slovenië en Singapore) blijken overeenkomsten over lonen de basis te vormen voor overeenkomsten over andere beleidsonderwerpen¹⁸.

18 Fraile, L. (ed.) (2010) *Blunting Neoliberalism: Tripartism and Economic Reforms in the Developing World*, ILO.

4.4 Ondersteunen van sociale partners en sociale dialoog

Bij het bevorderen van sterke sociale partners en sociale dialoog ligt het voor de hand om aansluiting te zoeken bij de voorwaarden die in de voorgaande paragraaf aan de orde zijn gekomen.

4.4.1 Algemene aangrijpingspunten

In de eerste plaats gaat het dan om het bevorderen van implementatie van de fundamentele arbeidsnormen van vrijheid van vereniging en collectieve onderhandelingen in nationaal en internationaal verband door de overheid, het bedrijfsleven, de sociale partners en maatschappelijke organisaties.

De Nederlandse overheid kan hierin een belangrijke rol spelen. Zij kan in haar *bilaterale relaties* de bevordering van *decent work* een centralere plaats geven. Dit kan door in maatregelen gericht op de versterking van goed bestuur en het ondernemingsklimaat expliciet aandacht te besteden aan analyses van goed sociaal-economisch bestuur, effectieve arbeidsmarktinstellingen, voldoende arbeidsinspectie en een minimum aan sociale zekerheid. Hierbij moet bij voorkeur aansluiting worden gezocht bij de Decent Work Country-programmes van de ILO.

Daarnaast kan Nederland sterke sociale partners en een goede sociale dialoog bevorderen door het *bedrijfsleveninstrumentarium* te richten op duurzame groei, inclusief volwaardige werkgelegenheid en hier ook een aantal voorwaarden aan verbinden, zoals ook in hoofdstuk 3 is beschreven.

Bij dit bedrijfsleveninstrumentarium hoort ook het verder ondersteunen van onafhankelijke, professionele en representatieve werknemers- en werkgeversorganisaties in ontwikkelingslanden. Zoals paragraaf 4.4.2 laat zien zijn de Nederlandse sociale partners al geruime tijd actief op dit terrein. Verder ligt het voor de hand om ook bij deze instrumenten de synergie tussen private en publieke inzet te bewerkstelligen zonder beperkende landenlijsten en de vraag naar het aantonen van synergie terug te leggen bij de aanvragers.

In het *multilaterale beleid* zou de Nederlandse overheid ook sterker in moeten zetten op de *decent work*-agenda, inclusief sterke sociale partners en een goede sociale dialoog. Dit kan door met gelijkgestemde landen een gezamenlijk raamwerk te ontwikkelen voor een dergelijk beleid in de EU en de internationale organisaties. Het stellen van IMVO-eisen in de besteding van multilaterale hulp is hierbij een eerste vereiste, zoals ook eerder bepleit.

De Wereldbank en de multilaterale Ontwikkelingsbanken nemen steeds vaker de fundamentele arbeidsnormen op in hun subsidie en leningsvoorwaarden. De SER roept het kabinet op dit ook bij andere internationale en Europese organisaties te bevorderen.

4.4.2 Internationale samenwerking door Nederlandse sociale partners

De Nederlandse werkgevers- en werknemersorganisaties zijn actief in het ondersteunen van zusterorganisaties en hun leden in ontwikkelingslanden. Hieronder volgt een korte typering van de desbetreffende organisaties en/of programma's.

Dutch Employers' Cooperation Programme (DECP)

Eind 2005 is de stichting Nederlands Werkgevers Samenwerkingsprogramma (in het Engels: Dutch Employers' Cooperation Programme/DECP) opgericht met als doel samen te werken met werkgeversorganisaties in ruim twintig landen in Afrika, Latijns-Amerika, Azië en Oost-Europa. Initiatiefnemers waren de Raad van de Centrale Ondernemingsorganisaties (RCO, het samenwerkingsverband van VNO-NCW, MKB-Nederland en LTO Nederland) en het ministerie van Buitenlandse Zaken. RCO voert het programma uit. DECP concentreert zich primair op advisering en kennisoverdracht op terreinen als lobbying, belangenbehartiging, ledenwerving, dienstverlening en communicatie. In een aantal landen heeft de samenwerking zich verbreed tot verwante terreinen zoals sociale dialoog, arbowetgeving, (cao-)onderhandelingen, maatschappelijk verantwoord ondernemen en zelfs advisering over de oprichting van een Oost-Afrikaanse werkgeversorganisatie.

Vakbondsmedefinancieringsprogramma (VMP)

Het Vakbondsmedefinancieringsprogramma (VMP) is een overheidsprogramma met als doel arbeids- en vakbondsrechten te bevorderen als bijdrage aan duurzame armoedebestrijding. Het VMP financiert programma's van FNV Mondiaal en CNV Internationaal (zie hieronder). Het VMP zet in op de uitvoering van de Decent Work Agenda van de ILO in ontwikkelingslanden. In praktische termen richt deze ILO-agenda zich op een leefbaar inkomen, respect voor arbeidsrechten, voldoende maatregelen voor sociale zekerheid, goede arbeidsomstandigheden voor werkenden in de formele en informele economie en gelijkheid van mannen en vrouwen. Het VMP beoogt daarbij vooral de positie van vrouwen, jongeren, kinderen en werkenden in de informele economie te verbeteren.

FNV Mondiaal

FNV Mondiaal steunt vakbonden in ontwikkelingslanden in de overtuiging dat volwaardig werk de beste weg is uit armoede. Ook steunt zij vakbonden die opkomen voor democratie als CTUWS in Egypte en voor de informeel werkenden als SEWA en APVVU in India. FNV Mondiaal draagt verder bij aan de armoedebestrijding, doordat zij vakbonden in ontwikkelingslanden steunt die op zinvolle wijze de belangen kunnen behartigen van de werkenden en van de armen in het land waar zij werken. Op die manier worden concrete verbeteringen afgedwongen op terreinen als lonen, veiligheid en gezondheid, sociale zekerheid, enzovoorts. Om een eerlijke, rechtvaardige en duurzame verdeling van inkomen en groei te bereiken is het ILO-concept *Decent Work* leidend: kortweg, goed werk voor alle werkende mensen. Daarnaast voert FNV Mondiaal nationaal en internationaal campagne rond bijvoorbeeld kinderarbeid en duurzaam bankieren. Ook levert FNV Mondiaal expertise en betrokkenheid van lokale partners in partnerschappen ter verduurzaming van ketens als de Fair Wear Foundation en het IDH.

CNV Internationaal

CNV Internationaal steunt vakbondsorganisaties in ontwikkelingslanden die opkomen voor de rechten van werkende vrouwen en mannen. Dit gebeurt in de vorm van: financiële steun; adviezen, kennis en ervaring; lobby en beleidsbeïnvloeding; voorlichting en campagnes. CNV Internationaal werkt voornamelijk in die landen waar het vakbondswerk ook daadwerkelijk het verschil kan maken, doordat de partners in staat zijn om een sterke positie in het maatschappelijk middenveld op te bouwen. De partnerorganisaties van CNV Internationaal dragen hieraan bij door het afsluiten van overeenkomsten met derden en/of door dienstverlening aan leden gericht op arbeidsverbeteringen in de formele en informele economie.

Agriterra

Agriterra mobiliseert kennis binnen de landbouworganisaties en het landbouwbedrijfsleven in Nederland voor versterkingsprocessen in ontwikkelingslanden. Agriterra kiest voor de organisaties van boeren en tuinders, met speciale aandacht voor vrouwelijke ondernemers (38 procent van de deelnemers aan projecten is vrouw), die hun leden ondersteunen via het opzetten van bedrijven met een strategische marktpositie, het bevorderen van ondernemerschap en via strategische allianties met overheden en andere nationale en internationale spelers om aantoonbaar voordeel voor hun leden te halen. Ook is er sprake van financiële ondersteuning aan landbouworganisaties zodat zij zelf handen en voeten geven aan hun plannen.

PUM Netherlands senior experts

Al meer dan dertig jaar adviseert PUM Netherlands senior experts, een initiatief van VNO-NCW, mkb-ondernemingen in ontwikkelingslanden en opkomende markten. PUM doet dit door de inzet van vrijwilligers uit de kring van het bedrijfsleven. Op basis van de ruime kennis en ervaring die zij tijdens hun loopbaan hebben opgedaan, adviseren zij ondernemers in zo'n zeventig landen ter wereld. De kracht van hun inzet is dat ze één-op-één-advies geven. Dit netwerk van 3200 vrijwilligers (zogenaamde seniorexperts) geeft advies op 75 uiteenlopende gebieden. Van logistiek tot lastechniek, van horeca tot houtbewerking. Ook brengen zij de geadviseerde bedrijven in contact met Nederlandse bedrijven.

Onderstaande tabel 4.1 geeft aan hoeveel de genoemde organisaties aan subsidies ontvingen gedurende de meest recente periode.

Tabel 4.1 Subsidies ontwikkelingsorganisaties sociale partners

Organisatie en periode	Bedrag in mln. euro's	Gemiddeld per jaar
FNV-Mondiaal	40,008 (2009-2012)	10,002
CNV-Internationaal	21,318 (2009-2012)	5,329
Agriterra	50,000 (2011-2015)	10,000
DECP	5,941 (2010-2012)	1,985
PUM	39,260 (2008-2011)	9,815

4.4.3 Platform Private Sector Ontwikkeling

Het in 2009 opgerichte platform Private Sector Ontwikkeling (PSD-platform) wordt gevormd door diverse Nederlandse organisaties die de private sector in ontwikkelingslanden ondersteunen en ontwikkelen: Agentschap NL EVD, Agri-Profocus, BiD Network, CBI, CNV Internationaal, DECP, FMO, FNV Mondiaal, IDH, ministerie van Buitenlandse Zaken (DDE) en PUM Netherlands senior experts. Het platform streeft naar onderlinge coördinatie van de werkzaamheden van de deelnemers en het creëren van synergie op het gebied van private sectorontwikkeling in ontwikkelingslanden.

Het platform werkt aan gezamenlijke uitgangspunten voor *monitoring* en evaluatie, bilaterale afspraken over samenwerking in landen en overleg over gemeenschap-

pelijke communicatie. Op korte termijn zullen de deelnemers ook hun landenanalyses en interventieontwerpen stroomlijnen. Ieder van de leden draagt verder op zijn eigen wijze bij aan de verbetering van de private sector in ontwikkelingslanden.

4.5 Conclusies en aanbevelingen

Tallose voorbeelden illustreren dat sterke sociale partners en een goede sociale dialoog een belangrijke rol kunnen spelen in het economische en sociale ontwikkelingsproces in een land. Het gaat hierbij om uiteenlopende domeinen: goed bestuur, afstemming tussen sociale en economische doelen en belangen, en de bevordering van een duurzame economische groei, inclusief de bevordering van een volwaardige werkgelegenheid. Een goede sociale dialoog, gedragen door onafhankelijke en professionele sociale partners, stelt een samenleving in staat om de maatschappelijke kosten van hervormingen te beperken en de baten van economische groei ook aan te wenden ten gunste van de minstbedeelden.

Om tot een goede en effectieve sociale dialoog te komen, moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Zo zijn fundamentele arbeidsnormen van vrijheid van vereniging en collectieve onderhandelingen een basisvoorwaarde. Wordt hier niet aan voldaan, dan is het onmogelijk om sterke werknemers- en werkgeversorganisaties op te bouwen – de tweede voorwaarde voor een succesvolle sociale dialoog – die goed zijn georganiseerd, professioneel worden geleid en over de noodzakelijke sociaal-economische expertise beschikken. Een derde voorwaarde voor succes is de onafhankelijkheid en representativiteit van de sociale partners. Vertegenwoordigende organisaties moeten een significant deel van de werknemers en werkgevers kunnen vertegenwoordigen. Ze moeten dit ook tot uitdrukking brengen door het algemeen belang te behartigen, met oog voor de deelbelangen van outsiders, zoals mensen werkzaam in de informele sector.

In het algemeen zal de sociale dialoog in een ontwikkelingsland zich in een aantal stappen ontwikkelen. In eerste instantie zal deze zich toespitsen op onderhandelingen over loon en aspecten van sociale zekerheid en/of pensioenen in bedrijven of sectoren. Bij gebleken effectiviteit kunnen domein en reikwijdte worden verbreed en uiteindelijk uitmonden in nationale overeenkomsten over diverse sociaal-economische onderwerpen.

Aanbevelingen

Volgens de SER kan de Nederlandse regering de sociale dialoog in ontwikkelingslanden langs verschillende kanalen bevorderen.

In de eerste plaats pleit de raad ervoor dat de regering het belang van fundamentele arbeidsnormen (inclusief de handhaving hiervan) in haar bilaterale contacten een belangrijke rol laat spelen. Waar mogelijk is aansluiting bij de *Decent Work Country programmes* de aangewezen weg.

Ten tweede is er een relatie met het bedrijfsleveninstrumentarium. Het verdient aanbeveling om dit instrumentarium te richten op duurzame economische groei, met veel aandacht voor volwaardige werkgelegenheid. Voor voldoende draagvlak voor en een effectieve implementatie van projecten die in het kader van de Nederlandse bedrijfsleveninstrumenten worden uitgevoerd, is het van groot belang de sociale partners in de betrokken landen bij de projecten te betrekken. Ook producentencoöperaties kunnen hierbij een nuttige rol vervullen.

In de derde plaats is er het multilaterale beleid (VN, Wereldbank, IMF), waar de Nederlandse regering het belang van een goede sociale dialoog met steun van sterke sociale partners een plek kan geven. Ook hier is de Decent Work-agenda een goed aangrijpingpunt.

Gezien het belang van sociale partners bij duurzame ontwikkeling en bij de versterking van de private sector beveelt de raad aan om programma's ter versterking van werkgevers en werknemersorganisaties te ondersteunen. Daarnaast pleit de raad voor verdere ondersteuning aan vraaggestuurde programma's die zich richten op de opbouw en versterking van het maatschappelijk middenveld in ontwikkelingslanden. Deze programma's kunnen ook gericht zijn op technische assistentie bij de opbouw van overleg- en adviesorganen. Bij een zich ontwikkelende private sector neemt het belang van sterke sociale partners en overleggrems immers toe.

Niet in de laatste plaats vindt de SER het van groot belang dat de Nederlandse organisaties die zich richten op een goede private sectorontwikkeling en sterke sociale partners in ontwikkelingslanden, goed samenwerken en tot stroomlijning en afstemming komen. Het verheugt de raad dat desbetreffende organisaties hiertoe onlangs gezamenlijk het Platform Private Sector Ontwikkeling hebben opgericht.

Den Haag, 16 september 2011

A.H.G. Rinnooy Kan
Voorzitter

V.C.M. Timmerhuis
Algemeen secretaris

Veelgebruikte afkortingen

AIV	Adviesraad voor Internationale Vraagstukken
BRIC-landen	Brazilië, Rusland, India en China
BiD-network	Business in Development
CBI	Centrum tot Bevordering van de Import uit ontwikkelings-landen
DDE	Directie Duurzame Economische Ontwikkeling (ministerie van Buitenlandse Zaken)
DECP	Dutch Employers' Cooperation Programme (stichting Nederlandse Werkgevers Samenwerking Programma)
EL&I	Ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie
EOF	Europees Ontwikkelingsfonds
EVD	Economische Voorlichtingdienst
FMO	Financieringsmaatschappij voor Ontwikkelingslanden
FOM	Fonds Opkomende Markten
GUF's	Global Union Federations (internationale (sectorale) vakbonden)
ICC	International Chamber of Commerce (Internationale Kamer van Koophandel)
IDH	Initiatief Duurzame Handel
IFC	International Finance Corporation
ILO	International Labour Organisation
IMF	International Monetary Fund (Internationaal Monetair Fonds)
IMVO-verklaring	SER-verklaring Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
ITUC	International Trade Union Cooperation (Internationaal Vakverbond)
MOL's	Minst ontwikkelde landen
MVO	Maatschappelijk verantwoord ondernemen
NCP	Nationaal Contact Punt (OESO-richtlijnen)
NGO	Non-gouvernementele organisatie
ODA	Official Development Assistance
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OESO/DAC	OESO Development Assistance Committee
ORET	Ontwikkelingsrelevante Exporttransactie
ORIO	Ontwikkelingsrelevante Infrastructuurontwikkeling
OS	Ontwikkelingssamenwerking
PPP	Publiek-private partnerschappen
PPS	Publiek-private samenwerking

PSI	Private Sector Investeringsprogramma
PSO-platform	Platform Private Sector Ontwikkeling
PUM	Programma Uitzending Managers
VMP	Vakbondsmedefinancieringsprogramma
WTO	World Trade Organisation (Wereldhandelsorganisatie)

Literatuurlijst

SER-publicaties

- SER (1997) Advies *De particuliere sector in internationale samenwerking*, publicatienr. 97/12, Den Haag.
- SER (2008) Advies *Duurzame Globalisering: een wereld te winnen*, publicatienr. 2008/06, Den Haag.
- SER (2008) *Verklaring internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen [IMVO]*, Den Haag.
- SER (2010) Advies *Meer werken aan duurzame groei*, publicatienr. 10/03, Den Haag.
- SER (2011) *Tweede voortgangsrapportage internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen [IMVO]*, Den Haag.

Artikelen en persberichten

- Ebbers, R. (2010) Xipán!, *Forum*, 2 december 2010.
- Elbers, C., J.W. Gunning en B. Kinsey (2007) Growth and risk: methodology and micro-evidence, *World Bank Economic Review*, vol. 21 (2007) – nr. 1, pp. 1-20.
- Gorodnichenko, Y. J. Svejnar en K. Terrell (2010) Globalization and innovation in emerging markets, *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2 (2010) – nr. 2, pp. 194-226.
- ITUC; CSI; IGB (2011) *Cambodia (2011) – 817 workers sacked or suspended after taking part in national strike in September*, Annual survey of violations of Trade Union Rights, www.survey.ituc-csi.org
- Jones, C.I. (2011) Intermediate goods and weak links in the theory of economic development, *American Economic Journal*, 3 (2011) - 2 (april), pp. 1-28.
- Min. ELI&I (2011) Nieuwsbericht *Nederland moet vaker profiteren van internationale aanbestedingen*, 3 februari 2011, Den Haag : Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.
- Petflesje verandert in fleecetrui en spijkerbroek, *Brabants Dagblad*, 15 april 2008.
- Rinnooy Kan, A. en B. van Riel (2011) Een wereld te winnen: duurzame globalisering en verschuivende economische verhoudingen, *Internationale Spectator*, 65 (2011) – nr. 1 (januari), pp. 19-23.
- Wiel, H. van de (2011) Samen te water, *IS*, 2 maart 2011.

Boeken, rapporten

- Aidenvironment (2009) *Review Schoklandfonds: classificatie en impact op de organisatie*, februari 2009, Amsterdam.
- Aidenvironment; J.J. Kessler, F. Claasen, D. Immerzeel [et al.] (2010) *Millenniumakkoorden: Mid term review*, publ. nr. A2073, in opdracht van Ministerie van Buitenlandse Zaken/ DGIS, juni 2010, Amsterdam : Aidenvironment.
- Aidt, T. en Z. Tzannatos (2002) *Unions and Collective Bargaining: Economic Effects in a Global Environment*, Washington DC : World Bank [Wereldbank].
- AIV (2006) *Advies Private sector ontwikkeling en armoedebestrijding*, oktober 2006, No. 50, Den Haag : Adviesraad Internationale Vraagstukken.
- AIV (2008) *Nederland en de Europese ontwikkelingssamenwerking*, publ.nr. 60, mei 2008, Den Haag : Adviesraad Internationale Vraagstukken.
- AIV (2011) *Advies Ontwikkelingsagenda na 2015: Millennium ontwikkelingsdoelen in perspectief*, No. 74, April 2011, Den Haag : Adviesraad Internationale Vraagstukken.
- Arrowsmith, S. en R.D. Anderson (ed.) (2011) *The WTO Regime on Government Procurement: Challenge and Reform*, Génève : World Trade Organization (WTO)/ Cambridge University Press.
- Avirgan, T., L.J. Bivens en S. Gammage (eds.) *Good Jobs, Bad Jobs, No Jobs: Labour Markets and Informal Work in Egypt, El Salvador, India, Russia and South Africa*, Washington DC : Economic Policy Institute (EPI).
- Azam, J.P., P. Alby en S. Rospabé (2005) *Labour institutions, labour-management relations and social dialogue in Africa*, paper commissioned by the World Bank for the project Job Creation, Core Labor Standards, and Poverty Reduction in Africa, Washington DC : World Bank [Wereldbank]/ Federal Ministry for Economic Cooperation and Development.
- Baldwin, R.E. en A. Winters (eds.) *Challenges to globalization: Analyzing the economics*, Chicago/ Londen : The University of Chicago Press.
- Barry, F. (2009) Foreign direct investment and labor markets, in: K. A. Reinert en R.S. Rajan (red.) *The Princeton Encyclopedia of the World Economy*, Vol. I, Princeton : Princeton University Press, pp. 464-469.
- Bond, S., J. De Vera, Sh. Makoriwa [et al.] (2007) *Institutionalizing Civic Engagement for Building Trust: The Case of Economic and Social Councils*, juni 2007, New York : United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA).
- Bosker, M. en H. Garretsen (2008) *Economic Geography and Economic Development in Sub-Saharan Africa*, CESifo Working Paper No. 2490, december 2008, München : Münchener Gesellschaft zur Förderung der Wirtschaftswissenschaften (CESifo GmbH).

- Braude, W. (2005) South Africa: Bringing Informal Workers into the Regulated Sphere: Overcoming Apartheid's Legacy, in: T. Avirgan, L.J. Bivens and S. Gam-mage (eds.) *Good Jobs, Bad Jobs, No Jobs: Labour Markets and Informal Work in Egypt, El Salvador, India, Russia and South Africa*, Washington DC : Economic Policy Institute (EPI), pp. 369-490.
- Brown, D.K., A.V. Deardorff en R.M. Stern (2004) The effects of multinational pro-duction on wages and working conditions in developing countries, in: R. E. Baldwin, L. A. Winters (eds.) *Challenges to globalization: Analyzing the economics*, Chi-cago/ Londen : The University of Chicago Press, pp. 279-329.
- BSM, EUR; Schuttelaar en Partners; R. van Tulder, M. Kaptein, E.M. van Mil [et al.] (2004) *De strategische stakeholderdialoog: Opkomst, succesfactoren en toekomst*, Rotter-dam : Business-Society Management, Erasmus Universiteit/ Schuttelaar en Partners.
- Calderón, C., A. Chong en R. Valdes (2004) *Labor market regulations and income in-equality: evidence for a panel of countries*, Research Department Working Papers 514; Washington DC : Inter-American Development Bank (IADB).
- Clay, J., M. Geddes en L. Natali (2009) *Untying aid: is it working? Thematic study on the Developmental effectiveness of untied aid: evaluation of the implementation of the Paris Dec-laration and of the 201 DAC recommendation on untying ODA to the LCD's*, december 2009, Kopenhagen : Danish Institute for International Studies (DIIS).
- Clay, J.W. (2006) *Exploring the Links Between International Business and Poverty Reduc-tion: A Case Study of Unilever in Indonesia*, Oxfam GB : Novib Oxfam Netherlands/ Unilever.
- Curtis, K. (2011) *In-country democratic ownership: strengthening democracy and account-ability: The role of free and independent trade unions and thriving civil society organizations*, [Génève :] International Labour Organization (ILO).
- DDE (2007) *Private Sector Development: the key to economic growth*, DDE Working Paper, april 2007, [Den Haag :] Sustainable Economic Development Department – Ministry of Foreign Affairs, The Netherlands [Ministerie van Buitenlandse Zaken].
- Demirgüç-Kunt, T., A. Beck en P. Honohan (2008) *Finance for All? Policies and pitfalls in expanding access*, World Bank Policy Research Report, Washington DC : World Bank [Wereldbank].
- DFID (2008) *Private Sector Development Strategy: Prosperity for all: making markets work*, London : Department for International Development.
- FAO (2010) *Principles adopted by the International Conference on Agrarian Reform and Rural Development (ICARRD): Porto Alegre, Brazil 7 – 10 March 2006*, Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, www.icarrd.org/en/outcome.html

- FAO; IFAD; UNCTAD; World Bank Group (2010) *Principles for Responsible Agricultural Investment that Respects Rights, Livelihoods and Resources: A discussion note prepared by FAO, IFAD, UNCTAD and the World Bank Group to contribute to an ongoing global dialogue*, 26-30 April, Genève : United Nations Conference on Trade and Development-Trade and Development Board.
- FMO (2009) *FMO strategy 2009-2012: Moving Frontiers*, Den Haag : Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden N.V.
- FMO (2010) *Annual report 2010*, Den Haag : Nederlandse Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden N.V.
- Fraile, L. (ed.) (2010) *Blunting Neoliberalism: Tripartism and Economic Reforms in the Developing World*, Houndsmill : Palgrave Macmillan/ International Labour Organization (ILO).
- Freeman, R.B. (2007) *Labor market institutions around the world*, CEP Discussion Paper No 844, Londen : Centre for Economic Performance (CEP), januari 2008 (submitted 2007).
- ICEM; F. Vannieuwenhuyse (2008) *ICEM guide on contract and agency labour [CAL]*, Genève : International Federation of Chemical, Energy, Mine and General Workers' Unions, zie <http://cal.icem.org>.
- ILO (1998) *World Labour Report 1997/1998: Industrial relations, democracy and social stability*, Genève : International Labour Organization.
- ILO (2011) *Growth, employment and Decent Work in the Least Developed Countries*, Report of the International Labour Office for the Fourth Conference on the Least Developed Countries, 9-13 May 2011, Genève : International Labour Office.
- ILO (2011) *New Era of Social Justice: International Labour Conference, 100th Session, 2011*, ILC.100/DG/1A, Genève : International Labour Organisation.
- ILO (2011) *Report of the Committee for the Recurrent Discussion on Social Protection International: Sixth item on the agenda: A recurrent discussion on the strategic objective of social protection (social security) under the follow-up to the 2008 ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization*, Labour Conference: Provisional Record 24: 100th Session, Geneva, June 2011, Genève : International Labour Organization, www.ilo.org/ilc/ILCSessions/100thSession/reports/provisional-records/WCMS_157820/lang-en/index.htm
- ILO; IFC [z.j.] *Better Work: Improving working conditions and promoting competitiveness in global supply chains*, Genève : International Labor Office/ Washington DC : International Finance Corporation.
- ILO; ILS (2008) *World of Work Report 2008: Income Inequalities in the Age of Financial Globalisation*, Genève : International Labour Organization/ International Institute for Labour Studies.

- Islam, R. (2004) *The nexus of economic growth, employment and poverty reduction: an empirical analysis*, Issues in Employment and Poverty, Discussion Paper 14, Genève : Recovery and Reconstruction Department International Labour Office (ILO).
- Islam, R. (ed.) (2006) *Fighting Poverty: The Development-Employment Link*, Londen : Lynne Rienner Publishers, Inc.
- ITUC (2010) *Annual Survey of Violations of Trade Union Rights 2009*, Brussel : International Trade Union Confederation.
- Jütting, J. en J. R. de Laiglesia (2009) *Is Informal Normal? Towards More and Better Jobs in Developing Countries*, Paris : OECD Development Centre.
- Jütting, J., J. Parlevliet en T. Xenoniani (2008) *Informal Employed Re-loaded*, OECD Development Centre Working Paper No. 266, Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).
- Kapstein, E.B. (2008) *Measuring Unilever's economic footprint: the case of South Africa*, Londen : Unilever South Africa/ Kloof, South Africa : Famous Publishing, www.unilever.com
- Kate, W. ten (2010) *Overheidsbeleid en aanbestedingen van de internationale financiële instellingen*, september 2010, Den Haag : Ministerie van Economische Zaken.
- La Chimia, A. (2011) Untying aid through the agreement on government procurement: a means to encourage developing country accession to the agreement and to improve aid effectiveness?, in: S. Arrowsmith & R.D. Anderson (red.) (2011) *The WTO Regime on Government Procurement: Challenge and Reform*, hoofdstuk 13, Cambridge : World Trade Organization/ Cambridge University Press.
- Lipsey, R.E. (2004) Home and host-country effects of FDI, in: R. E. Baldwin, L. A. Winters (eds.) *Challenges to globalization: Analyzing the economics*, Chicago/ Londen : The University of Chicago Press, pp. 333-382.
- OECD; African Development Bank; UNECA (2008) *African Economic Outlook [AEO]2008*, Paris : OECD Development Centre, <http://www.oecd.org/dataoecd/12/62/36044494.pdf>.
- Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, New Haven, CT : Yale University Press.
- Osmani, S.R. (2006) Exploring the employment nexus: the analytics of pro-poor growth, in: R. Islam (ed.) *Fighting poverty: the Development-Employment Link*, Londen : Lynne Rienner Publishers, Inc., pp. 9-29.
- Perry, G. E., W. F. Maloney, O. S. Arias [et al.] (ed.) (2008) *Informality: Exit and Exclusion*, Washington, D.C. : World Bank [Wereldbank].
- Prahalad, C.K. (2004) *Fortune at the bottom of the pyramid: Eradicating poverty through profits*, Philadelphia/ San Francisco : Wharton School Publishing [WSP].
- Reinert, K.A. en R.S. Rajan (red.) (2009) *The Princeton Encyclopedia of the World Economy*, Vol. I, Princeton, New Jersey : Princeton University Press.

- Robertson, R., R. Dehejia, D. Brown [et al.] (2011) *Labour Law Compliance and Human Resource Management Innovation: Better Factories Cambodia*, Better Work Discussion Paper Series No. 1, januari 2011, Genève : International Labour Organization (ILO)/ International Finance Corporation (IFC).
- Ruggie, J.; HRC (2011) *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations' "Protect, respect and Remedy Framework"*: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, [z.p. :] UN Human Rights Council, www.business-humanrights.org
- Saggi, K. (2009) Foreign direct investment and international technology transfer, in: K. A. Reinert en R.S. Rajan (red.) *The Princeton Encyclopedia of the World Economy*, Vol. I, Princeton, New Jersey : Princeton University Press.
- Webster, E. en D. Sikwebu (2006) *Social dialogue in South Africa: An external review of the national economic development and labour council (NEDLAC), 1995- 2006*, Submitted to the ILO, Pretoria Office, South Africa, Johannesburg : University of Witwatersrand, School of Social Sciences.
- Wereldbank (2005) *World Development Report 2006: A Better Investment Climate for Everyone* [WDR 2005], Washington DC : World Bank.
- Wereldbank (2006) *Poverty Reduction Strategies: 2005 Review: Lessons and Resources*, Washington DC : World Bank - PREM Poverty Reduction Group.
- Wereldbank (2008) *World Development Report 2008: Agriculture for Development* [WDR 2008], Washington DC : World Bank.
- Wereldbank (2009) *World Development Report 2009 : Reshaping Economic Geography* [WDR 2009], Washington DC : World Bank.
- Wereldbank (2011) *Building Resilience & Opportunity: The World Bank's Social Protection & Labor Strategy 2012-2022*, Background Brief, Washington DC : World Bank.
- Wright, G., D. Stevens en D. de Ferrand (2011) *Tapping into \$ 1.1 trillion of Domestic Development Aid Funding*, Washington DC : Results for Development Institute (R4D).
- WRR (2010) *Minder pretentie, meer ambitie: ontwikkelingshulp die verschil maakt*, WRR-Rapport 84, Amsterdam/ Den Haag : Amsterdam University Press (AUP)/ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Kamerstukken

- Tweede Kamer (vergaderjaar 2008-2009) 31 700 V *Vaststelling begroting Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009*, nr. 3 Notitie Financiële sector ontwikkeling- toegang tot financiële diensten voor effectieve armoedebestrijding, 22 september 2008.

- Tweede Kamer (vergaderjaar 2010-2011) 31 985 *Buitenlands beleid en handelspolitiek*, nr. 5 Brief van de minister en staatssecretaris van EL&I, 'Buitenlandse markten, Nederlandse kansen', 24 juni 2011.
- Tweede Kamer (vergaderjaar 2009-2010), 31 250 *Beleidsbrief Ontwikkelingssamenwerking*, nr. 72 Notitie 'Groeï, armoede en ongelijkheid', Ministerie van Buitenlandse Zaken, 20 januari 2010.
- Tweede Kamer (vergaderjaar 2010-2011), 26 485 *Maatschappelijk verantwoord ondernemen*, nr. 101 Brief staatssecretaris min. EL&I over de taakuitoefening van het Nationaal Contactpunt (NCP) voor de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen 2007-2010, 11 januari 2011.
- Tweede Kamer (vergaderjaar 2010-2011), 26 485 *Maatschappelijk verantwoord ondernemen* nr. 109, Brief staatssecretaris en minister van min. EL&I over herziening van de OESO-Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, 25 mei 2011.
- Tweede Kamer (vergaderjaar 2010-2011) 32 500 V *Vaststelling begroting Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2011*, nr. 15 Basisbrief Ontwikkelingssamenwerking, 26 november 2010.

Europese Unie

- Europese Commissie (2005) COM(2005) 134 final *Policy coherence for Development: Speeding up progress towards the Millennium Development Goals: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee*, 12 april 2005, Brussel.
- Raad (2005) *The European Consensus on Development*, doc.nr. 14820/05, 22 november 2005, Brussel : Europese Raad.

Overige

- DSM (2011) *Consultation DG Development*, brief d.d. 17 januari 2011, Heerlen : Royal DSM N.V.
- G20 (2009) *Leaders' Statement: The Pittsburgh Summit*, 24-25 september 2009, [Pittsburg].
- Heineken (2011) Brief aan SER-voorzitter Alexander Rinnooy Kan, 15 april 2011.

Websites

- ILOLEX, 25 mei 2011, www.ilo.org. [Database van International Labour Organization]
- <http://www.business-humanrights.org>

- <http://cal.icem.org>
- <http://survey.ituc-csi.org>
- www.enterprise-development.org (website DCED: Donor Committee for Enterprise Development).
- www.fairwear.org
- www.icarrd.org/en/outcome.html
- www.ilo.org
- www.oecd.org/dac/stats/daclist (DAC-lijst voor officiële ontwikkelingssamenwerking)
- www.oecd.org/dataoecd/12/62/36044494.pdf (OESO-richtlijnen Good Procurement voor internationaal aanbesteden)
- www.oesorichtlijnen.nl

Bijlagen

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Dr. A.H.G. Rinnooy Kan
Voorzitter SER
Bezuidenhoutseweg 60
2594 AW Den Haag

Ontwikkelingssamenwerking
Directie Duurzame Economische
Ontwikkeling

Postbus 20061
2500 EB Den Haag
Nederland
www.minbuza.nl

Contactpersoon
Robert-Jan Scheer

T 070 - 348 5176
F 070 - 348 5956
dde@minbuza.nl

Datum maart 2011
Betreft Concept herziene adviesaanvraag ontwikkelingssamenwerking SER

Onze referentie
DDE-092b/2011

Geachte heer Rinnooy Kan,

Het WRR-rapport "Minder pretenties, meer ambities" heeft een belangrijke aanzet gegeven voor de Basisbrief OS die ik onlangs aan de Tweede Kamer heb aangeboden. Het WRR-rapport gaat naar mijn mening echter onvoldoende in op de vraag welke rol het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk kunnen spelen om een effectieve bijdrage te kunnen leveren aan de ontwikkelingssamenwerking.

Gaarne wil ik de SER verzoeken mij te adviseren over de vraag op welke wijze samenwerking tussen bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en overheid beter kan worden vormgegeven om effectiever te kunnen bijdragen aan de implementatie van het nieuwe beleid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking.

Bijgevoegd is de Terms of Reference (TOR) van de aanvraag. Deze richt zich op twee deelterreinen:

- Bedrijfsleven en OS
- Sociaal Economische Dialoog

Mijn medewerkers zijn graag bereid met u in dialoog te treden over de betreffende TOR.

Uw advies zie ik gaarne tegemoet.

Ben Knapen
Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken

Terms of Reference

Vervolgadvies ontwikkelingssamenwerking: Bedrijfsleven, maatschappelijk organisaties en ontwikkelingssamenwerking.

Inclusieve economische groei is een belangrijke voorwaarde om de zelfredzaamheid van ontwikkelingslanden te vergroten en voedselzekerheid te bewerkstelligen. De wereldwijde economische groei heeft, ondanks de recente crisis, in de afgelopen jaren weliswaar voor velen de armoede doen verminderen, maar daarbij niet geleid tot kleinere verschillen in welvaart of tot een afname van het hongervraagstuk. Waar het SER-advies over globalisering vooral keek naar aspecten van duurzame globalisering voor Nederland en de markttoegang op wereldniveau, richt deze vervolgadviesaanvraag zich op de beleidsuitdaging om meer landen en mensen te laten profiteren van het globaliseringsproces. Het WRR rapport 'Minder pretentie, meer ambitie' benadrukt het belang van economische ontwikkeling en zelfredzaamheid. De basisbrief ontwikkelingssamenwerking onderschrijft de conclusies van de WRR en kiest mede op basis van de Nederlandse kennis en kunde en de prioriteitsstelling binnen de mondiale publieke goederen voor een focus op water, voedselzekerheid, vrede en veiligheid en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR). Milieu- en klimaataspecten zullen daarbij integraal worden meegewogen zodat mede daardoor de coherentie van het beleid dat ontwikkelingslanden raakt, toeneemt en bijdraagt aan duurzame ontwikkeling wereldwijd.

In dit kader wordt de SER verzocht te adviseren over de vraag op welke wijze samenwerking tussen bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en overheid beter kan worden vormgegeven om effectiever te kunnen bijdragen aan de implementatie van het nieuwe beleid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. De relatie tussen inclusieve economische groei en armoedebestrijding staat daarbij centraal.

Hierbij gaat het om twee aspecten: bedrijfsleven, publiek private samenwerking en OS, en sociaal economische dialoog in ontwikkelingslanden.

1. Bedrijfsleven, publiek private samenwerking en OS

De inzet van Nederlandse kennis en kunde speelt een belangrijke rol bij het behalen van de verschillende MDG-doelen en is daarnaast van belang voor het draagvlak in Nederland van ontwikkelingssamenwerking. Het enthousiasme voor partnerschappen is groot, maar er is ook kritiek. Verder wordt er door WRR gesteld dat de rol van het bedrijfslevenprogramma niet overschat moet worden en dat de bestaande programma's tegen het licht gehouden moeten worden. Zie hiervoor ook het AIV-advies en de OESO/DAC peer review.

Specifieke vragen:

- Hoe kan de rol van het bedrijfsleven bij het creëren van zelfredzaamheid, duurzame groei en volwaardige werkgelegenheid, armoedebestrijding en de overige MDG's worden versterkt?
- Aan welke eisen zou het stelsel van bedrijfsleveninstrumenten moeten voldoen om gewenste ontwikkelingsresultaten ook echt te kunnen bereiken? Welke factoren zijn voor het bedrijfsleven doorslaggevend om actief te worden in een ontwikkelingsland?

- Op welke wijze kan het bedrijfsleven bijdragen aan de vergroting van de coherentie van beleid op de terreinen voedselzekerheid, watermanagement, beheer van natuurlijke hulpbronnen/grondstoffenveiligheid, biodiversiteit en handel?
- Op welke wijze kan het bedrijfsleven met specifieke op duurzaamheid gerichte kennis en ervaring bijdragen aan een duurzame lokale economie in ontwikkelingslanden?
- Op welke wijze kan het bedrijfsleven met specifiek op gezondheidszorg gerichte kennis en ervaring bijdragen aan gezondheidsbevordering in ontwikkelingslanden op gebieden waar Nederland sterk in is, zoals vaccins, zorgstelsels/ziektekostenverzekeringen, turn-key aanbieden van ziekenhuizen, aangepaste medische technologie en biotech.
- Bestaat er behoefte aan nieuwe instrumenten zoals innovatieve publiek private of privaate private instrumenten, in deze veranderende wereld?
- Hoe kan de samenhang tussen bedrijfsleveninstrumenten verbeterd te worden?
- Dient meer differentiatie in het instrumentarium te worden aangebracht langs de lijnen van in het beleid onderscheiden categorieën landen?
- Hoe zou het Nederlands bedrijfsleven kunnen worden betrokken bij een overgangperiode van een OS relatie naar een economische relatie? Welke instrumenten zouden daarbij van belang kunnen zijn?
- Bieden de kaders van de OESO-DAC en EU voldoende ruimte om het bedrijfsleven te kunnen betrekken bij OS?
- Hoe kunnen de MVO-elementen, waaronder de fundamentele arbeidsnormen, worden gewaarborgd? Hierbij wordt specifieke aandacht gevraagd voor wat bedrijven en overheden nodig hebben om hun MVO-inzet in ontwikkelingslanden en opkomende markten te kunnen versterken.
- Hoe kunnen de MVO-aspecten zoals goed werkgeverschap, emancipatie, gender en eerbiediging van de SRGR van werknemers, een veilige werkplek (ook voor vrouwen en LHBT's) worden gewaarborgd?
- Hoe ziet de SER de rol van maatschappelijke organisaties en consumenten in dit kader?
- Wat zijn de succesfactoren van PPP's en voor welk soort activiteiten/knelpunten zouden PPP's bij voorkeur ingezet moeten worden? Welke rol zouden maatschappelijke organisaties daarbij kunnen spelen?
- Hoe kan beter gebruik gemaakt worden van de instrumenten van multilaterale instellingen om bij te dragen aan de verbetering van het ondernemingsklimaat in ontwikkelingslanden?
- Hoe kan beter worden aangesloten door het Nederlandse bedrijfsleven bij de specifieke vragen van de ontwikkelingslanden?

2. Sociaal economische dialoog in ontwikkelingslanden

Nederland ondersteunt werknemersorganisaties, werkgeversorganisaties en producentenorganisaties in ontwikkelingslanden. Daarnaast wil Nederland meer inzetten op de steun aan tripartiete, SER-achtige structuren in ontwikkelingslanden.

Specifieke vragen:

- Wat kan Nederland ondernemen om de sociaaleconomische dialoog te bevorderen in ontwikkelingslanden?
- Wat betekent dit voor de samenwerking met en tussen de Nederlandse partners en met maatschappelijke organisaties?

- Welke aanknopingspunten en randvoorwaarden dienen minimaal aanwezig te zijn om in diverse categorieën ontwikkelingslanden op korte termijn initiatieven van de sociale partners te intensiveren? Waar zou de steun van Nederland zich specifiek op moeten richten?
- Op welke manier waarop de meerwaarde van de samenwerking in NL (overheid, kennisinstellingen, bedrijfsleven) gekoppeld zou kunnen worden aan een dergelijke wijze van samenwerking in ontwikkelingslanden?
- Wat kan de rol zijn van multilaterale organisaties?

Aanwezigen hoorzitting ontwikkelingssamenwerking

Deze hoorzitting heeft plaatsgevonden op 6 april 2011

Commissieleden

Alexander Rinnooy Kan (voorzitter)
 Klaartje de Boer
 Peter Bongaerts
 Jan Willem van den Braak
 Martijn Hordijk
 Hans Schenk
 Annie van Wezel

Sprekers

Nanno Kleiterp (FMO)
 Peter Knorringa (ISS)
 Alexander Kohnstamm (Partos)
 Willem Jan Laan (Unilever)
 Tom van der Lee (Oxfam)
 Ted van der Put (Initiatief Duurzame Handel)
 Robert Poelhekke (NABU)
 Peter Rossman (IUF)
 Rob van Tulder (Partnership Resource Center)

Genodigden

Kees Blokland (Agriterra)
 Bob van der Bijl (NABC)
 Erica van Doorn (Fair Wear Foundation)
 Cecilia Keizer (BiD Network)
 Suzan van der Meij (MVO Platform)
 Rutger van den Noort (TU Delft)
 Nico Roozen (Solidaridad)
 Thom Sprenger (Amsterdam Initiative against Malnutrition)
 Ismaela Stoteler (Partnership Resource Center)
 Aart van der Velden (AIV)
 Ruth Vermeulen (FNV Mondiaal)
 Paulus Verschuren (Min BuZa)

Personen/organisaties die een bijdrage hebben geleverd aan de online consultatie

Blauw, Cosmas	Share People
Bruggeman, Hedwig	Agri-ProFocus partnerschap
Daub, Peter	Vrije Consumenten
Dijk, Marlon van	M-resultancy
Godicke, Romie	Global Reporting Initiative
Hummels, Harry	SNS Impact Investing
Jensma, Karin	PUM Netherlands senior experts
Jong, W. de	VSO
Kohnstamm, Alexander	Partos
Koning, Kido	Stichting Students in Free Enterprises (SIFE) Leiden
Man, D.	Ministerie van Buitenlandse Zaken Agentschap CBI
Meij, S. van der	MVO Platform
Nijland, Erik	HIVOS
Ommen, Hans van	
Peeters, Willemijn	COS Brabant
Praag, Thijs van	Platform Private Sector Ontwikkeling (PSO)
Rinkema, Folkert	Freevista Uganda
Rood, Rogier van 't	Universiteit Utrecht
Spoelstra, Mark	
Stikkens-Muller, Beatrijs	KNCV Tuberculosefonds
Stöcker, Tobias	DHV
Vallen, Geraldo	Stichting JointhePipe.org
Velden, Aad van der	AIV/COS
Vink, Joanne de	Stichting Jointhepipe.org
Zwart, Gine	Oxfam Novib

Naast bovenstaande reacties heeft de voorzitter van de SER naar aanleiding van de adviesaanvraag een brief ontvangen van Heineken. Bovendien zijn de betrokken medewerkers van het SER-secretariaat dank verschuldigd aan de verschillende experts die zij in het kader van dit advies hebben gesproken.

Overzicht bedrijfslevenprogramma's

Instrument	Beschrijving
Steun aan Nederlandse en lokale bedrijven	
Transitiefaciliteit (<i>in oprichting</i>)	Landenspecifiek instrument van MinBuZa en MinEL&I om de landen die op weg zijn om middeninkomensland te worden (of dat net zijn), van een OS-relatie naar een economische relatie te evolueren. Nederlandse (en lokale) bedrijven en kennisinstellingen komen in aanmerking voor de onderliggende, bestaande instrumenten. Landen: Colombia, Vietnam en Zuid-Afrika.
Private Sector Investment (PSI)	<i>Business to business</i> -programma voor het stimuleren van ontwikkeling van de private sector in ontwikkelingslanden. Een bedrijf dat risicovol investeert in een onderneming in een ontwikkelingsland kan aanspraak maken op een subsidie van 50% van de projectkosten.
Matchmaking Facility (MMF)	Brengt serieuze bedrijven uit ontwikkelingslanden op hun verzoek in contact met geschikte zakenpartners uit het Nederlandse bedrijfsleven.
Pro-poor Innovatiefonds (<i>in oprichting</i>)	Stimuleringsfonds voor innovaties voor de <i>Base of the Pyramid</i> (BoP). Open voor (combinaties van) Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en NGO's. Thema's: landbouw, water, energie, mogelijk gezondheidszorg.
PPP faciliteit (<i>in oprichting</i>)	Nieuwe faciliteit om publiek-private samenwerking te stimuleren in OS landen. Samenwerking omvat bedrijfsleven, (semi) publieke instellingen, NGO's, kennisinstellingen. Thema's: water, voedselzekerheid, private sectorontwikkeling, financiële sector (MKB mesofinanciering).
2g@there (<i>in oprichting</i>)	3-jarig programma om cluster van bedrijven en kennisinstellingen te ondersteunen in het investeren in een OS-land. Betreft zowel subsidie als ondersteuning om het ondernemingsklimaat van cluster of sector te verbeteren.
Bestaande PPP's	Portefeuille van de rond 60 PPP's, incl. IDH en diverse op het lokale mkb gerichte partnerschappen.
FOM-OS (<i>in oprichting</i>)	Vergroten van toegang tot financiering incl. risicokapitaal voor ondernemers en investeerders in OS-landen. Focus op agribusiness en water.
Infrastructure Development Fund (IDF)	Fonds t.b.v. de financiering van private investeringen in commercieel haalbare infrastructuur in ontwikkelingslanden. Bedrijven met interessante voorstellen kunnen contact opnemen met FMO.
Access to Energy Fund (AEF)	Financiering van private-sector-projecten op het gebied van duurzame energie. Doel is om in de periode tot 2015 toegang tot betrouwbare energievoorziening te verschaffen aan 2,1 mln mensen in ontwikkelingslanden.
IMVO Vouchers (<i>in oprichting</i>)	Initiatief om mkb'ers praktische en maatgebonden ondersteuning te geven om Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO) in de handelsketen in ontwikkelingslanden te onderzoeken en te verbeteren. Het IMVO-voucher geeft het mkb een korting op het tarief van IMVO-adviesbureaus die bij MVO-Nederland zijn aangesloten.
Steun aan lokale bedrijven	
Centrum ter Bevordering van de Import uit OS-landen (CBI)	Het CBI brengt jaarlijks 200 bedrijven en 1500 individuen uit partnerlanden de kennis, vaardigheden en houding bij om zelfstandig en duurzaam te exporteren en om effectief en efficiënt handel te drijven met de Europese Unie.

PUM	Uitvoeren van missies (gepensioneerde managers en experts) en Business Link Programma gericht op samenwerking tussen Nederlands mkb en partners in OS-landen.
Capacity Development	Versterking van de organisatorische en management competenties van ondernemers die financiering betrekken van FMO.
MASSIF (FMO)	Versterking van financiële dienstverlening aan het mkb in ontwikkelingslanden door kapitaalverstrekking via en capaciteitsopbouw van lokale financiële instellingen. Focus op voedselzekerheid.
Medefinancierings-stelsel	Diverse NGO-programma's gericht op het versterken van zuidelijke partnerorganisaties (NGOs) die ondernemers en mkb-bedrijven ondersteunen.
Verbetering lokale ondernemingsklimaat in samenwerking met (Nederlandse) bedrijven	
Ontwikkelings Relevante Infrastructuur Ontwikkeling (ORIO)	Schenkingsfaciliteit t.b.v. investeringen in ontwikkeling, implementatie en exploitatie van publieke infrastructuur in ontwikkelingslanden (zowel fysieke infrastructuur als nutsvoorzieningen). Overheden van ontwikkelingslanden zijn de aanvragers/ontvangers.

OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen

1. Algemene bepalingen

Zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven, bevatten de OESO-richtlijnen (2011) gedragsregels voor multinationale ondernemingen¹. Zij combineren een brede strekking met een zorgvuldige formulering die ruimte laat voor flexibiliteit. Veel van de richtlijnen hebben een directe relatie met de transmissiekanalen beschreven in paragraaf 3.2. Volgens de OESO-richtlijnen behoren ondernemingen²:

1. Bij te dragen aan de economische, ecologische en sociale vooruitgang teneinde een duurzame ontwikkeling te bevorderen;
2. De internationaal erkende mensenrechten van degenen die gevolgen van hun activiteiten ondervinden te respecteren;
3. De opbouw van lokale capaciteit te bevorderen door nauwe samenwerking met de plaatselijke gemeenschap, met inbegrip van het zakenleven, alsmede door als onderneming activiteiten op de binnenlandse en buitenlandse markten te ontplooiën, in overeenstemming met de vereisten van een gezonde bedrijfsvoering;
4. De ontwikkeling van menselijk kapitaal te bevorderen, in het bijzonder door het scheppen van werkgelegenheid en het bieden van scholingsmogelijkheden voor werknemers;
5. Zich ervan te onthouden uitzonderingen te bedingen of te aanvaarden die niet voorkomen in de wet-of regelgeving inzake mensenrechten, milieu, gezondheid, veiligheid, arbeid, belasting, financiële stimuli of andere aangelegenheden;
6. Goede beginselen voor ondernemingsbestuur te ondersteunen en te handhaven, en deze in de praktijk toe te passen, ook binnen hele ondernemingsstructuren;
7. Doelmatige zelfreguleringsmechanismen en beheerssystemen te ontwikkelen en toe te passen, die een relatie van wederzijds vertrouwen bevorderen tussen de ondernemingen en de samenleving waarin zij actief zijn;
8. De kennis en naleving van het ondernemingsbeleid onder werknemers die te werk gesteld zijn door multinationale ondernemingen te bevorderen door dit beleid op een passende manier bekend te maken, mede door middel van trainingsprogramma's;

¹ De juridische vorm van de OESO-richtlijnen is die van niet-bindende aanbevelingen van de OESO-landen aan hun multinationals.

² De officiële Nederlandse vertaling van de herziene richtlijnen is nog niet beschikbaar. Hier is een eigen vertaling van het SER-secretariaat gebruikt. Zie <http://www.oecd.org/dataoecd/43/29/48004323.pdf> voor de officiële Engelse versie.

9. Zich te onthouden van discriminerende of disciplinaire maatregelen tegen werknemers die het management of, indien van toepassing, de bevoegde autoriteiten te goeder trouw op de hoogte stellen van praktijken die in strijd zijn met de wet, de *Richtlijnen* of het ondernemingsbeleid.
10. Op risico's gebaseerde due diligence uit te voeren, door dit bijvoorbeeld in hun managementsystemen voor bedrijfsrisico's op te nemen, om daadwerkelijke en potentiële ongunstige invloeden zoals beschreven in paragraaf 11 en 12 te identificeren, voorkomen en te verminderen, en rekenschap te geven over hoe met deze invloeden wordt omgegaan. De aard en reikwijdte van due diligence hangen af van de omstandigheden van een specifieke situatie.
11. Te voorkomen ongunstige invloeden op zaken die aan de orde komen in de *Richtlijnen* te veroorzaken of toe bij te dragen via hun eigen activiteiten, en zulke invloeden aan te pakken wanneer zij voorkomen.
12. Een ongunstige invloed zien te voorkomen of verminderen wanneer zij niet hebben bijgedragen aan die invloed, maar waar deze invloed toch gelieerd is aan hun activiteiten, producten of diensten via een zakelijke relatie. Dit is niet bedoeld om de verantwoordelijkheid van de entiteit die de ongunstige invloed veroorzaakt te verschuiven naar de onderneming waarmee het een zakelijke relatie heeft.
13. In aanvulling op het aanpakken van ongunstige invloeden in relatie tot de onderwerpen die in de *Richtlijnen* aan de orde komen, zakenrelaties, met inbegrip van leveranciers en onderaannemers, waar mogelijk te stimuleren principes van verantwoord ondernemen die verenigbaar zijn met de *Richtlijnen* toe te passen;
14. Zich te engageren met relevante belanghebbenden zodat betekenisvolle mogelijkheden geboden kunnen worden om hun inzichten in overweging te nemen in relatie tot het planning- en besluitproces omtrent projecten en andere activiteiten die significante invloed kunnen hebben op lokale gemeenschappen.
15. Zich te onthouden van ongepaste inmenging in politieke aangelegenheden in het gastland.

Bij dit alles dienen ondernemingen het bestaande beleid in landen waarin ze werkzaam zijn, volledig te respecteren en rekening te houden met de standpunten van andere belanghebbenden.

Daarnaast moedigen de richtlijnen ondernemingen aan te participeren in of steun te verlenen aan private of multistakeholder-initiatieven en sociale dialoog ten aanzien van duurzaam ketenbeheer, waarbij rekening wordt gehouden met de sociale en economische effecten op ontwikkelingslanden.

2. Specifieke bepalingen

De richtlijnen bevatten vervolgens een groot aantal bepalingen ten aanzien van informatieverstrekking (verslaglegging), mensenrechten, werkgelegenheid en arbeidsverhoudingen, milieu, bestrijding van corruptie, consumentenbelangen, wetenschap en technologie, mededinging en belastingen. Hieronder volgt iets uitgebreidere informatie over aspecten die van bijzonder belang zijn voor de ontwikkelingsimpact van Nederlandse bedrijven. Voor de overige bepalingen wordt verwezen naar www.oesorichtlijnen.nl.

Arbeid: Respecteer de rechten van werknemers om zich te laten vertegenwoordigen, discrimineer niet tussen werknemers en draag bij aan de daadwerkelijke afschaffing van kinderarbeid en elke vorm van dwangarbeid (de fundamentele arbeidsnormen). Dreig niet met overplaatsing van mensen of bedrijfsonderdelen om in goeder trouw gevoerde onderhandelingen onbillijk te beïnvloeden of om werknemers te verhinderen om zich te organiseren. Zorg ervoor dat de vertegenwoordigers van werknemers over relevante informatie over de onderneming beschikken om betekenisvolle onderhandelingen te voeren en zich een beeld te vormen van de onderneming. Voer regelmatig overleg met werknemers over zaken van wederzijds belang. Bied de best mogelijke lonen en arbeidsvoorwaarden en ten minste een loon waar een gezin van onderhouden kan worden. Hanteer de hoogst mogelijke veiligheids- en gezondheidsnormen, wees transparant over de gehanteerde normen en onderzoek mogelijk risico's (elementen ILO-verklaring inzake multinationale ondernemingen).

Milieu: Houd rekening met de noodzaak het milieu, de volksgezondheid en de veiligheid te beschermen, een geschikt milieubeheersysteem in te voeren en in stand te houden en uw werknemers adequaat onderwijs en training te geven over milieu-, gezondheids- en veiligheidskwesties.

Wetenschap en technologie: Hanteer waar mogelijk praktijken die de overdracht en snelle verspreiding van technologie en knowhow mogelijk maken, rekening houdend met de bescherming van intellectuele eigendomsrechten.

Belastingen: Draag bij aan de overheidsfinanciën van het gastland.

3. Het belang van due diligence

Onder ‘due diligence’ verstaan de richtlijnen een proces waardoor bedrijven de daadwerkelijke en mogelijke negatieve impact van hun handelen kunnen identificeren, voorkomen en verminderen en kunnen uitleggen hoe ze omgaan met de geïdentificeerde risico’s. Deze risicoanalyse kan deel uitmaken van een breder managementsysteem voor bedrijfsrisico’s (enterprise risk management system), op voorwaarde dat de analyse verder gaat dan het managen van de materiële risico’s voor het bedrijf zelf en ook de risico’s voor de andere stakeholders en de omgeving behelst. Bedrijven moeten passende maatregelen nemen om de mogelijke negatieve effecten te voorkomen of te herstellen. De due diligence heeft betrekking op de activiteiten van het bedrijf zelf en op de keten. Naast de algemene risicoanalyse behoren bedrijven ook specifieke due diligence ten aanzien van mensenrechten uit te voeren. Daarnaast behoren bedrijven volgens de richtlijnen een mensenrechtenbeleid te voeren en in te bedden in de bedrijfsprocessen, waarbij het bedrijf in een openbaar document aangeeft wat men op dit punt verwacht van het personeel, zakenpartners en andere betrokken partijen. Ook ten aanzien van het bestrijden van corruptie leggen de richtlijnen veel nadruk op interne controle en due diligence.

4. Toezichtsmechanisme: het Nationaal Contact Punt

De regeringen die de richtlijnen hebben onderschreven, verplichten zich hieraan bekendheid te geven en een Nationaal Contact Punt (NCP) in het leven te roepen dat de bekendheid van de richtlijnen moet vergroten en als discussieforum moet dienen voor alle kwesties die de richtlijnen betreffen. De NCP’s kunnen ook een rol spelen bij het oplossen van mogelijke problemen met betrekking tot de implementatie en naleving van de richtlijnen in specifieke gevallen. Daartoe heeft de OESO-ministerraad een aantal stappen vastgelegd en geeft het de NCP’s de mogelijkheid om als bemiddelaar op te treden tussen partijen. Als partijen er toch niet uitkomen, kan het NCP een verklaring uitgeven en aanbevelingen doen over de toepassing van de richtlijnen. Het NCP kan in overleg met de partijen de resultaten van de bemiddelingsprocedure openbaar maken, tenzij vertrouwelijkheid in het belang van een effectieve implementatie van de richtlijnen is.

5. Relatie met Ruggie-raamwerk

De richtlijnen zijn onlangs herzien. De belangrijkste veranderingen betreffen de toevoeging van due diligence en ketenverantwoordelijkheid in de algemene uit-

gangspunten en een nieuwe paragraaf over mensenrechten. De richtlijnen zijn hiermee meer in lijn met het door speciaal VN-afgezaant John Ruggie gedefinieerde raamwerk voor mensenrechten en ondernemingen (*protect, respect, remedy*).

In 2008 heeft speciaal VN-gezaant prof. Ruggie een raamwerk gepresenteerd voor een verantwoordelijkheidsverdeling tussen staten en bedrijven op het gebied van mensenrechten met daarin drie pijlers:

- de plicht van *de staat* om bescherming te bieden tegen mensenrechtsovertredingen door derde partijen, waaronder ondernemingen;
- de verantwoordelijkheid van *bedrijven* om mensenrechten te respecteren;
- de noodzaak van meer effectieve toegang tot *klachten- en beroepsmechanismen* tegen vermeende mensenrechtenschendingen door bedrijven.

Ter operationalisering van het raamwerk heeft Ruggie heeft vervolgens een aantal niet-verplichte gidsprincipes ('guiding principles') voor overheden en bedrijven gepresenteerd, die in juni 2011 zijn vastgesteld door de Mensenrechtencommissie van de Verenigde Naties³.

Staten worden onder andere geacht:

- stappen te zetten om bedrijfsgerelateerde mensenrechtenschendingen te voorkomen onder andere door een betere handhaving van bestaande wetgeving op dit vlak;
- op hun grondgebied gevestigde bedrijven aan te sporen, om mensenrechten te respecteren in hun wereldwijde activiteiten;
- respect voor mensenrechten te vragen van bedrijven die steun of subsidies ontvangen, of waarmee de overheid een commerciële relatie aangaat.

Bedrijven hebben onder andere:

- een plicht om een adequaat en coherent mensenrechtenbeleid, en daarop gebaseerde interne processen, vast te leggen;
- een plicht om een '*due diligence*'-systeem voor mensenrechten op te zetten: een bedrijf moet het risico dat het bij zijn activiteiten mensenrechten zou kunnen overtreden analyseren en passende maatregelen nemen om dat te voorkomen.

³ Ruggie, J.; HRC(2011) *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations' "Protect, Respect and Remedy Framework"*.

Wat klachten- en beroepsmogelijkheden betreft komt onder andere aan de orde:

- de plicht van staten om te zorgen voor effectieve en toegankelijke juridische en niet-juridische klachtenmechanismen tegen mensenrechtenschendingen;
- bedrijven moeten op operationeel niveau klachtenmechanismen inrichten;
- de criteria waar klachtenmechanismen aan moeten voldoen.

6. Relatie met de Tripartiete ILO-verklaring over multinationale ondernemingen en sociaal beleid

De tekst van het hoofdstuk werkgelegenheid in de OESO-richtlijnen is in overeenstemming gebracht met de toepasselijke teksten van de Tripartiete ILO-verklaring inzake multinationale ondernemingen en sociaal beleid, die onderdeel uitmaakt van het SER-IMVO-kader. De reikwijdte van menige aanbeveling is aanzienlijk verruimd door de wijziging van het woord ‘employee’ in ‘worker’. Het verschil is, volgens sommige schattingen, mogelijk anderhalf miljard mensen.

In het hoofdstuk over werkgelegenheid van de OESO-richtlijnen is aanbeveling 34 overgenomen van de Tripartiete ILO-verklaring over het betalen van een loon waarmee een kostwinner zijn gezin kan onderhouden. De Tripartiete ILO-verklaring bevat in aanvulling op de OESO-richtlijnen een aantal andere ontwikkelingsrelevante aanbevelingen. Deze betreffen het leveren van een positieve bijdrage aan werkgelegenheid (aanbeveling 16, technologieoverdracht en verspreiding (aanbeveling 19), lokale toeleveranciers (aanbeveling 20), O&O-fondsen (aanbeveling 31):

16. Multinational enterprises, particularly when operating in developing countries, should endeavour to increase employment opportunities and standards, taking into account the employment policies and objectives of the governments, as well as security of employment and the long-term development of the enterprise.

19. Multinational enterprises, when investing in developing countries, should have regard to the importance of using technologies which generate employment, both directly and indirectly. To the extent permitted by the nature of the process and the conditions prevailing in the economic sector concerned, they should adapt technologies to the needs and characteristics of the host countries. They should also, where possible, take part in the development of appropriate technology in host countries.

20. To promote employment in developing countries, in the context of an expanding world economy, multinational enterprises, wherever practicable, should give consideration to the conclusion of contracts with national enterprises for the

manufacture of parts and equipment, to the use of local raw materials and to the progressive promotion of the local processing of raw materials. Such arrangements should not be used by multinational enterprises to avoid the responsibilities embodied in the principles of this Declaration.

31. Multinational enterprises operating in developing countries should participate, along with national enterprises, in programmes, including special funds, encouraged by host governments and supported by employers' and workers' organizations. These programmes should have the aim of encouraging skill formation and development as well as providing vocational guidance, and should be jointly administered by the parties which support them. Wherever practicable, multinational enterprises should make the services of skilled resource personnel available to help in training programmes organized by governments as part of a contribution to national development.

Met betrekking tot de mogelijke bijdrage van multinationale ondernemingen aan het scheppen van volwaardig werk is ook aanbeveling 25 van belang:

25. Multinational enterprises equally with national enterprises, through active manpower planning, should endeavour to provide stable employment for their employees and should observe freely negotiated obligations concerning employment stability and social security. In view of the flexibility which multinational enterprises may have, they should strive to assume a leading role in promoting security of employment, particularly in countries where the discontinuation of operations is likely to accentuate long-term unemployment.

Overzicht van partnerschappen gesteund door het ministerie van Buitenlandse Zaken

Naam PPP	Korte beschrijving	Bijdrage BZ -EUR	Total bedrag - EUR
Voedselzekerheid en Private Sector Ontwikkeling			
Solidaridad, pilots voor Commodity Business Support Centers	Opzetten van Community Business Support Centers in verschillende landen om kleine boeren bij certificering te ondersteunen.	4.800.000	12.000.000
GAIN – Global Alliance for Improved Nutrition	Initiatief om hoofdvoeding in voldoende mate te voorzien van micronutriënten, o.a. door het verwijderen van staple food.	6.000.000	66.670.000
Initiatief Duurzame Handel (IDH)	Verduurzamen van internationale handelsketens. IDH smeedt ondernemende allianties tussen overheden, bedrijven, vakbonden en maatschappelijke organisaties. Deze partijen nemen samen verantwoordelijkheid voor het verbeteren van milieu- en arbeidsomstandigheden in handels- en productieketens in ontwikkelingslanden.	31.128.000	57.938.000
African Agribusiness Academy (AAA)	On the job trainen van agribusiness, met behulp van ondernemersgroepen in Sub-Sahara-Afrika in een 'peer to peer'-modaliteit trainingen en workshops organiseren waarbij de kleine bedrijven van de meer ervaren bedrijven (de 'champions') kunnen leren waar en hoe knelpunten in bedrijfsvoering en aanpak te verbeteren. Academy zit in Tanzania.	400.000	800.000
Flour Fortification Initiative (FFI)	Verbetering van de kwaliteit van brood en meel d.m.v. technisch advies en het bij elkaar brengen van voedselinspecteurs en gezondheidsautoriteiten.	319.050	838.050
Sustainable Agriculture Guarantee Fund (SAGF) for Coffee Growers	Garantiefond voor financiële instellingen in OS-landen voor landbouwcorporaties.	2.100.000	4.900.000
Helping farmers produce cassava for profit	Opzet fabrieken voor verwerking van cassave (in cakes die makkelijk te transporteren zijn) met innovatieve technologie.	6.000.000	21.428.571
Amsterdam Initiative against Malnutrition (AIM)	Betere kwaliteit voeding voor 100 mln. mensen in 2015. Samenwerkingsverband met Unilever, DSM, AkzoNobel, Wageningen University en ICCO.	1.599.100	3.620.000
Vietnam Relay Facility – onderdeel PPP	Verduurzamen van de kweek van pangasius in Vietnam	1.000.000	13.000.000
Heineken International	Vervanging van gerst met andere granen (sorghum) in DRC en Burundi voor de productie van bier.	2.265.377	2.630.000
TNO	Ontwikkeling ergonomisch landbouwgereedschap.	251.077	627.692
Forest Tea Garden	Productie van thee in tropisch regenwoud zonder gebruik van pesticide.	461.750	742.680
Village Tea Production	Ontwikkelen theeplantages in Rwanda	1.000.000	34.340.000

Edukans	Verbeteren van beroepsonderwijs in voornamelijk de productieve sector.	2.000.000	5.284.000
SOS kinderdorpen	Capaciteitsontwikkeling met een productieve invalshoek.	317.334	793.335
Borneo Initiative (in beheer bij IDH)	Verduurzamen van de houtketen.	2.000.000	8.700.000
Private Sector Investerings-programma (PSI)	Programma gericht op de ondersteuning van vernieuwende investeringsprojecten in opkomende markten. Een PSI-project is een investeringsproject dat wordt uitgevoerd door een Nederlands (of buitenlandse) bedrijf in samenwerking met een lokale partner in een van de landen waarvoor PSI is opengesteld.	70.000.000	140.000.000

Innovatieve financiering			
Oikocredit, mesofinanciering	Financieringsfonds voor productiebedrijven (SMEs).	1.480.000	3.700.000
EARS: Food Early Solutions Africa Micro-Insurance (FESA)	Ontwikkelen van verzekeringsproducten voor landbouwboeren op basis van satellietinformatie over de weersomstandigheden.	645.000	1.610.000
Triodos, het katalyseren van financiering voor sustainable value chains	Investeringsfonds voor duurzame ketens in OS-landen. Focus op agribusiness.	3.070.000	13.736.800
Mesofinanciering in Ontwikkelingslanden	Fonds in Georgië, Vietnam en Mozambique – gericht op de financiering van het mkb.	3.450.000	6.450.000
Wij een huis, zij een huis	Door extra promilage op Nederlandse hypotheek een huis financieren in een ontwikkelingsland.	1.750.000	4.375.000
Rebel Group	Investeringsfonds voor mkb in Oost-Afrika.	487.000	1.740.000
Financierings-Maatschappij Ontwikkelingslanden (FMO)	Massif - Privaat investeringsfonds - financiering van financiële instellingen in OS-landen.	80.000.000	80.000.000
The Currency Exchange (TCX)	Verzekeren van investeringen in lokale valuta.	50.000.000	700.000.000
PIDG	Multidonor-organisatie met als doelstelling het bijdragen aan armoedebestrijding door een beter aanbod van infrastructuurdiensten in de armere ontwikkelingslanden door het bevorderen van maatschappelijk verantwoorde private-sector-deelname in infrastructuurprojecten, met speciale aandacht voor pro-poor economische groei en verdeling.	70.000.000 van 2002 tot 2009	2.100.000.000 gebaseerd op hefboomeffect van 1:30

Gezondheid / SRGR			
North Star Alliance	30-tal mobiele klinieken langs de transportroutes in Zuidelijk Afrika om integrale zorg te bieden aan vrachtwagenchauffeurs om zo hiv, soa's en tb te bestrijden.	2.500.000	5.000.000

Health Insurance Fund (HIF)	Verbetering toegang tot goede gezondheidszorg voor lage-inkomensgroepen, met behulp van een ziektekostenverzekering. De essentie is om lokale verzekeraars te ondersteunen om ziektekostenverzekeringen te ontwikkelen voor lage-inkomensgroepen in de informele sector.	100.000.000	100.000.000
MDG5 Cordaid, Meshwork for Mother Care	5 verschillende activiteiten binnen MDG5-fonds. Enkel activiteit Oxytocine is een PPP. Dit PPP draait om de ontwikkeling en implementatie van een gevriesdroogd oxytocine.	4.406.854	11.000.000
UAFC/Universal Access to the Female Condom Joint Programme	Introductie van het vrouwencondoom in 3 Afrikaanse landen	5.000.000	17.800.000
Concept foundation	Medicijnen voor abortus.	2.700.000	
Drugs for Neglected Diseases Initiative (DNDi)	Productontwikkeling voor Sleeping Sickness, Leishmaniasis en Chagas diseases, i.s.m. academia en farma-industrie	14.000.000	33.600.000
International Aids Vaccine Initiative (IAVI)	Ontwikkeling aidsvaccin i.s.m. academia en farma-industrie	13.300.000	31.920.000
International Partnership for Microbicides (IPM)	Ontwikkeling microbiciden ter preventie van HIV, i.s.m. academia en farma-industrie	9.400.000	22.560.000
Aeras	Ontwikkeling TB-vaccins i.s.m. academia en farma-industrie	11.700.000	28.080.000
Sabin Vaccine Institute (Sabin)	Ontwikkeling hookworm vaccine (vaccin tegen mijnworm) i.s.m. academia en farma-industrie	5.900.000	14.160.000
Foundation for Innovative Diagnostics (FIND)	Ontwikkeling diagnostische middelen voor aan armoede gerelateerde ziekten, i.s.m. academia en farma-industrie	10.200.000	24.480.000
Path/Protection Options for Women (Women's condom)	Implementatie van vrouwencondoom in OS-landen, i.s.m. ngo's en farma-industrie	5.100.000	12.240.000
Text To Change (TTC), voorlichting HIV/Aids via mobiele telefonie	Informerende van lokale bevolking via sms over hiv/aids en het laten testen op hiv/aids	104.200	260.500
Hittestabiel Oxytocine	Ontwikkeling van vloeibaar hittestabiel oxytocine	1.406.400	3.516.000

Water en sanitatie			
Internet voor water en sanitatie (Akvo)	Informatievoorziening – digitaal systeem om impact en resultaten te delen.	1.225.000	2.725.000
Aqua for All	Waterzuivering in huishoudens	6.900.000	11.849.020
Water Integrity Network	Bestrijden van corruptie in de watersector		
Urban sanitation in 4 small towns	Capaciteit van lokale en nationale overhead op gebied van sanitatie versterken	2.000.000	
Stichting 2015, UNICEF	Kleinschalig project, gericht op watervoorziening, met Millenniumgemeente Hardenberg	1.125.000	2.475.000
Water, Sanitatie en Hygiëne (WASH)		47.190.000	
Ulaanbaatar Water Supply and Sewerage Authority	Ondersteuning van drinkwater en rioolstelsel in Mongolië	900.000	18.740.000
Water Operators in Tete, Chimoio, Gondola, Moatize and Manica	Versterken van water operators (watervoorzieningsbedrijven) in een aantal rurale steden in Mozambique	27.600.000	53.400.000

Water operators Xai-Xai, Chókwè, Maxixe and Inhambane	Versterken van water operators in een aantal rurale steden in Mozambique	1.000.000	26.504.000
---	--	-----------	------------

Klimaat en Energie			
Nuon – Foundation Rural Energy Services (FRES PPS): zonne-energiebedrijfjes opzetten	Het leveren van energie aan rurale gebieden zonder toegang tot elektriciteit, door het opzetten van kleine zonne-energiebedrijfjes in 6 landen in sub-Sahara-Afrika.	10.000.000	20.000.000
Groen licht voor Afrika	Distributie van lampjes.	3.285.745	6.285.745
Fair Carbon Fund	Het Fair Climate Fund investeert in klimaatvriendelijke energieoplossingen in ontwikkelingslanden	4.370.000	10.923.000

Overig			
Resource Center Development Partnerships	Onderzoeksinstituut naar publiek-private partnerships	2.880.750	2.900.000
MDG3-Fonds	Het MDG3-Fonds investeert in gelijkheid, in het verbeteren van rechten en kansen van vrouwen en meisjes.	82.700.000	

Ratificatie fundamentele arbeidsnormen, per regio

	Freedom of association and collective bargaining		Elimination of forced and compulsory labour		Elimination of discrimination in respect of employment and occupation		Abolition of child labour	
Region	Conv. 87	Conv. 98	Conv. 29	Conv. 105	Conv. 100	Conv. 111	Conv. 138	Conv. 182
Africa (53)	48	52	53	53	51	53	49	50
Americas (35)	33	32	33	35	33	33	30	34
Asia (44)	19	25	37	32	33	32	29	38
Europe (51)	50	51	51	51	51	51	50	51
Total of 183	150	160	174	171	168	169	158	173

Bron: ILOLEX, 25 mei 2011.

Samenstelling ad-hoccommissie Ontwikkelingssamenwerking

Leden

Plaatsvervangende leden

Onafhankelijke leden

dr. A.H.G. Rinnooy Kan (voorzitter)
 mevrouw prof.dr.ir. L.O. Fresco
 Prof. dr. E.J.J. Schenk MBA

Ondernemersleden

drs. P.J.L. Bongaerts (VNO-NCW)
 mr. J.W. van den Braak (VNO-NCW)
 drs. ir. J.J.M. (Frank) van Oorschot Eur. Ing. (LTO)

drs. S.D. Stevens
 drs. G.A.M. van der Grind

Werknemersleden

mr. P.J. Gortzak (FNV)
 mevrouw mr. C.C. de Boer (MHP)
 drs. M. Hordijk (CNV)

mevrouw drs. A.A.M van Wezel
 drs. E.R. Haket
 ir. J.G. van Norel

Ministeriële vertegenwoordigers

drs. M.A. Brouwer

drs. R.J. Scheer (BuZa)

Secretariaat

mevrouw drs. A.I. van Selm
 drs. N.A. Bloem
 drs. C.A. van der Wijst (vanaf 1 juni 2011)
 mevrouw drs. J. Parlevliet (tot 1 juni 2011)

Publicatieoverzicht

Algemeen

De belangrijkste adviezen en rapporten van de SER komen in boekvorm uit. Een jaarabonnement op deze publicaties kost € 90,50. Losse exemplaren kosten € 7,50, tenzij anders aangegeven.

Van de meeste adviezen wordt een aparte samenvatting gemaakt, zowel in het Nederlands als in het Engels. Deze samenvattingen kunt u raadplegen op onze website. Sommige Engelstalige samenvattingen zijn ook beschikbaar in boekvorm en zijn gratis. De bibliografische gegevens vindt u op onze website.

Het SERmagazine, met nieuws en opinies over de SER, de Stichting van de Arbeid en de overlegeconomie, verschijnt maandelijks. Een jaarabonnement is gratis.

Een overzicht van alle SER-uitgaven vindt u op onze website (www.ser.nl).

Adviezen

Ontwikkeling door duurzaam ondernemen

2011, 130 pp., ISBN 978-94-6134-032-0, bestelnr: 11/10

Grenswaarden voor asbest

2011, 22 pp., ISBN 978-94-6134-029-0, bestelnr: 11/09

Klachtenbehandeling aanstellingskeuringen

2011, 42 pp., ISBN 978-94-6134-027-6, bestelnr: 11/08

Strategische Agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap

2011, 56 pp., ISBN 978-94-6134-025-2, bestelnr: 11/07

Tijden van de samenleving

2011, 124 pp., ISBN 978-94-6134-024-5, bestelnr: 11/06

Werk maken van baan-baanmobiliteit

2011, 166 pp., ISBN 978-94-6134-023-8, bestelnr: 11/05

Toekomst scholing en vorming leden ondernemingsraad

2011, 44 pp., ISBN 978-94-6134-022-1, bestelnr: 11/04

Bevolkingskrimp benoemen en benutten

2011, 200 pp., ISBN 978-94-6134-021-4, bestelnr: 11/03

Zelfstandigen en arbeidsomstandigheden

2011, 38 pp., ISBN 978-94-6134-020-7, bestelnr: 11/02

Toegang tot het recht voor de consument en de ondernemer

2011, 18 pp., ISBN 978-94-6134-018-4, bestelnr: 11/01

Meer chemie tussen groen en groei

2010, 132 pp., ISBN 978-94-6134-015-3, bestelnr: 10/05

Zzp'ers in beeld: Een integrale visie op zelfstandigen zonder personeel

2010, 208 pp., ISBN 978-94-6134-013-9, bestelnr: 10/04

Meer werken aan duurzame groei

2010, 200 pp., ISBN 978-94-6134-008-5, bestelnr: 10/03

ARIE-regeling

2010, 24 pp., ISBN 978-94-6134-002-3, bestelnr: 10/02

Advies Overheid én Markt: het resultaat telt! Voorbereiding bepalend voor succes

2010, 234 pp., ISBN 978-94-6134-001-6, bestelnr: 10/01

Benoemingsrecht Sociaal-Economische Raad 2010-2012

2009, 30 pp., ISBN 90-6587-994-3, bestelnr: 09/08

De winst van maatwerk: Je kunt er niet vroeg genoeg bij zijn

2009, 280 pp., ISBN 90-6587-992-7, bestelnr: 09/07

Aanpak inhaleerbare allergene stoffen op de werkplek

2009, 72 pp., ISBN 90-6587-991-9, bestelnr: 09/06

Consumentenrechten in de interne markt

2009, 120 pp., ISBN 90-6587-990-0, bestelnr: 09/05

Europa 2020: de nieuwe Lissabon-strategie

2009, 178 pp., ISBN 90-6587-989-7, bestelnr: 09/04

Diversiteit in het personeelsbestand

2009, 94 pp., ISBN 90-6587-988-9, bestelnr: 09/03

Een kwestie van gezond verstand

2009, 184 pp., ISBN 90-6587-986-2, bestelnr: 09/02

Veilig omgaan met nanodeeltjes op de werkplek

2009, 156 pp., ISBN 90-6587-984-6, bestelnr: 09/01

Duurzame globalisering: een wereld te winnen

2008, 334 pp., ISBN 90-6587-973-0, bestelnr: 08/06

Waarden van de Landbouw

2008, 106 pp., ISBN 90-6587-971-4, bestelnr: 08/05

Zuinig op de Randstad

2008, 82 pp., ISBN 90-6587-969-2, bestelnr: 08/04

Langdurige zorg verzekerd: toekomst van de AWBZ

2008, 288 pp., ISBN 90-6587-970-6, bestelnr: 08/03

Naar een kansrijk en duurzaam energiebeleid

2008, 106 pp., ISBN 90-6587-968-4, bestelnr: 08/02

Rapporten

Nieuwe EU-voorstellen Regulering en toezicht financiële sector
2010, 64 pp., ISBN 978-94-6134-006-1

CSED-rapport: Naar een integrale hervorming van de woningmarkt
2010, 124 pp., ISBN 978-94-6134-004-7

CSED-rapport: Met Europa meer groei
2004, 210 pp., ISBN 90-6587-880-7

N, E, F

Engelstalige publicaties

The Dutch Work Councils Act
Information brochure, 2011, 38 pp., ISBN 978-94-6134-028-3

The power of consultation: The Dutch consultative economy explained
General brochure, 2010, 34 pp., ISBN 978-94-6134-011-5

Europe 2020: The New Lisbon Strategy
Abstract, 2009, 40 pp., ISBN 90-6587-991-9, ordeno. 2009/04E

Nanoparticles in the Workplace: Health and Safety Precautions
Translation with abridged appendices, 68 pp., ISBN 90-6587-987-0, ordeno. 2009/01E

Social and Economic Council's Statement on International Corporate Social Responsibility
Statement, 2008, 91 pp., ISBN 90-6587-983-8

On sustainable globalisation: A world to be won
Abridged version, 2008, 132 pp., ISBN 90-6587-979-X, ordeno. 2008/06E

CAP Reform and Public Services of Agriculture
Abridged version, 2008, 52 pp., ISBN 90-6587-973-0, ordeno. 2008/05E

Overige publicaties

Leidraad personeelsvertegenwoordiging – met toelichting en bijlagen
2010, 104 pp., ISBN 90-6587-998-6

Voorbeeldreglement Ondernemingsraden – met toelichting en bijlagen
2010, 264 pp., ISBN 90-6587-997-8

Alle uitgaven zijn te bestellen:

- telefonisch bij de afdeling Verkoop (070 3499 505);
- via de website (www.ser.nl);
- door overmaking van de vermelde prijs op gironummer 333281 ten name van de SER te Den Haag, onder vermelding van het bestelnummer en de titel.

Colofon

Uitgave

Sociaal-Economische Raad
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag

T 070 3499 499

E communicatie@ser.nl

www.ser.nl

Tekst

adhoccommissie Ontwikkelingssamenwerking

Fotografie

Omslag: Elizabeth Palandeng, m.m.v. R. Gajadien en P.P. Jansen

Vormgeving en druk

2D3D, Den Haag (basisontwerp); Huisdrukkerij SER

© 2011, Sociaal-Economische Raad

Alle rechten voorbehouden

Overname van teksten is toegestaan onder bronvermelding.

ISBN 978-94-6134-032-0

SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD

Bezuidenhoutseweg 60

Postbus 90405

2509 LK Den Haag

T 070 3499 499

E communicatie@ser.nl

www.ser.nl

© 2011, Sociaal-Economische Raad

ISBN 978-94-6134-032-0